

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

İstanbul-Eyüp Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve
Semtın Fiziki Gelişimine Etkisi

Yüksek Lisans Tezi

Gizem Bodur

Haziran 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

İstanbul-Eyüp Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve
Semtin Fiziki Gelişimine Etkisi

Yüksek Lisans Tezi

Gizem Bodur

Danışman

Prof. Dr. Mustafa Özer

Haziran 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Gizem Bodur tarafından hazırlanan "İstanbul-Eyüp Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Sektin Fiziki Gelişimine Etkisi" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mustafa ÖZER
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Nalan Türkmen
Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 12/ 06/ 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığında yazılan bu tezin İstanbul Medeniyet Üniversitesi yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun İsnad Atıf Sistemi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mustafa Özer

Etik İlkelerine Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Gizem Bodur

ÖZET

İstanbul-Eyüp Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Semtin Fiziki Gelişimine Etkisi

Bodur, Gizem

Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Özer

Haziran 2024, 263 Sayfa.

Osmanlı mimarlığı, plan ve süsleme açısından en parlak dönemini yaşadığı Klasik Dönem'den itibaren Batılılaşma etkisine girmeye başlamıştır. Devletin her alanında başlayan Batılılaşma hareketi, kendisini en çok mimarlık alanında göstermiştir. Avrupa'dan ithal edilen batılı üslupları halka tanıtmak ve benimsetmek umumi yerlere inşa edilen mimari eserlerle sağlanmıştır. Diğer yandan, Müslüman bir toplum olan Osmanlı Devleti'nde din, hayatın merkez noktasını oluşturmuş ve bu bağlamda hayırseverlik anlayışı, anıtsal mimari eserlerin ortaya çıkmasında ve Osmanlı şehirciliğinin gelişmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Dindar ve güçlü bir kadın olan Mihrişah Valide Sultan, kendi adına inşa ettirdiği İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Batılılaşma hareketlerinin ortasında yapılmış bir hayırseverlik örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Külliye, Nizam-ı Cedid hareketinin halka duyurulması ve benimsetilmesi için bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve özellikle ihtişamlı yoğun Barok-Rokoko süslemeli cephesiyle güçlü bir devlet imajı verilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda, semtin ihtiyacına hizmet eden önemli bir hayır kuruluşu olarak da faaliyet göstermiştir.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, semtle bütünleşmiş ve Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin asıl karakterini kazanmasını sağlamıştır. Cülûs Yolu üzerinde bulunan en eski yapı özelliğine sahip külliye,

semtin simgesi haline gelmiştir. İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi'nin kuzey aksına inşa edilen ilk anıtsal külliye olmasının yanı sıra, kendinden sonra inşa edilecek yapıların öncüsü olmuştur. Bu çalışma kapsamında, ilk olarak Eyüpsultan semtinin tarihi hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Ardından Osmanlı mimarlığında Batılılaşma anlayışı ve Osmanlı Batılılaşma Devri külliyesi genel hatlarıyla incelenmiştir. Külliye'nin banisi olan Mihrişah Valide Sultan'ın hayatı, imar faaliyetleri ve vakfı inceledikten sonra külliye ait yapılar mimari ve süsleme bağlamında teker teker ele alınarak incelenmiş ve külliye'nin Eyüpsultan semtinin fiziki gelişimine etkisi, fotoğraf ve haritalar üzerinden karşılaştırmalar yapılarak çeşitli çıkarımlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, ortaya konan çıkarımlar bilimsel açıdan ele alınarak okuyucularımıza sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler Batılılaşma, Barok, Çeşme, Eyüpsultan, İstanbul, İmaret, Külliye, Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı, Rokoko, Sebil, Semt, Sıbyan Mektebi, Türbe.

ABSTRACT

Istanbul Eyüp Mihrişah Valide Sultan Complex and Its Impact on the Physical Development of the District

Bodur, Gizem

Master's Thesis, Department of Art History

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa Özer

June 2024, 263 Pages.

Ottoman Architecture started to be influenced by Westernisation as of the Classical Period, which was the most brilliant period in terms of plan and ornamentation. The Westernisation movement, which started in every field of the state, manifested itself mostly in the field of architecture. The western styles imported from Europe were introduced and adopted by the public through architectural works built in public places. On the other hand, in the Ottoman Empire, which was a Muslim society, religion formed the central point of life and in this context, the understanding of philanthropy had a great influence on the emergence of monumental architectural works and the development of Ottoman urbanism. Mihrişah Valide Sultan, a religious and powerful woman, built the Istanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Complex in her own name, and it appears as an example of philanthropy in the midst of Westernisation movements. The complex was used as a propaganda tool to publicise and adopt the Nizam-ı Cedid movement, and an image of a strong state was tried to be given, especially with its magnificent and densely decorated Baroque-Rococo façade. At the same time, it also operated as an important charitable organisation serving the needs of the neighbourhood.

Istanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Complex has integrated with the neighbourhood and enabled Sultan Reşat Street, known as Culûs Road, to gain its original character. The complex, which is the oldest building on Culûs Road,

has become the symbol of the neighbourhood. In addition to being the first monumental complex built on the northern axis of Istanbul Eyüp Sultan Complex, it was the pioneer of the buildings to be built after it and determined its layout. Within the scope of this study, firstly a general information about the history of Eyüpsultan neighbourhood is given. Then, the understanding of Westernisation in Ottoman Architecture and the complexes of the Ottoman Westernisation Period were examined in general terms. After examining the life, construction activities and foundation of Mihrişah Valide Sultan, the founder of the complex, the buildings of the complex were examined one by one in the context of architecture and ornamentation, and the effect of the complex on the physical development of Eyüpsultan neighbourhood was compared through photographs and maps and various inferences were made. In this context, the conclusions are presented to our readers from a scientific point of view.

Keywords: Baroque, Complex , Eyüpsultan, Fountain, Istanbul, Imaret, Mihrişah Valide, Neighbourhood, Ottoman, Rococo, Sanbyan School, Sebil, Tomb, Westernisation.

ÖNSÖZ

Osmanlı'da, Erken Dönem'den itibaren külliye yapıları inşa edilmiştir. Mimaride farklı plan ve süslemeler kullanılarak geliştirilen külliye kuruluşları, Klasik Dönem'de en abidevi ve anıtsal örneklerini vermiştir. 17. yüzyıldan itibaren modernleşme ve yenileşme hareketleri kapsamında ortaya çıkan Batılılaşma etkisi, Osmanlı'nın her alanına nüfuz etmeye başlamış ve etkilerini yoğun olarak mimaride göstermiştir.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı'nın Batılılaşma etkisinde inşa edilmiş en önemli külliye yapılarından biridir. Küçük ölçekli inşa edilen külliye kuruluşu, her yönüyle bir Batılılaşma eseridir. Diğer yandan, külliyenin kuruluş temelini oluşturan hayırseverlik anlayışı, Avrupalı biçimle işlenerek bir kadın banî önderliğinde İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nde vücut bulmuştur.

18. yüzyılda kadın bir banî tarafından inşa edilen külliye kuruluşu, üç asırdır ayakta kalmaya ve insanların ihtiyaçlarına hizmet etmeye devam etmektedir. 21. yüzyılda kadın bir araştırmacı tarafından ele alınan bu tez çalışmasının da, akademi içerisinde nesilden nesile aktarılacak var olmasını temenni etmekteyiz.

Tez süreci boyunca bana inanan, yürüdüğüm yolda rehberliğimi yapan ve benimle birlikte sabırla çalışan değerli hocam sayın Prof. Dr. Mustafa Özer'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tezimi ayrıntı bir şekilde inceleyen ve önerilerini sunan kıymetli hocalarım sayın Prof. Dr. Nalan Türkmen'e ve Prof. Dr. Kadir Pektaş'a, tez sürecimde yardımlarını esirgemeyen Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu'na teşekkür ederim.

Tez sürecimde en büyük destekçim olan, bu çalışmanın yapılabilmesi için maddi ve manevi hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen, yardımlarını her zaman bir nefes gibi hissettiğim sevgili annem Şükran Bodur'a, bir an olsun beni yalnız bırakmayan sevgili babam Ali Bodur'a, sevgili ablam Habibe Nur Bodur'a, pek çok şeyi başarmam konusunda beni motive eden ve bu çalışmayı hiç sıkılmadan dinleyen sevgili kız kardeşim Ayşegül Bodur'a ve sevgili erkek kardeşim Mehmet Emin Bodur'a teşekkür ederim.

Gizem Bodur

İstanbul, 2024.

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicri
hz.	: Hazreti
M.S	: Milattan sonra
öl.	: ölümü
s.a.v	: sallallahu aleyhi ve sellem
SDÜ.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV:	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri

İTHAF

Sevgili Aileme...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	ii
İTHAF.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Amacı, Sınırları ve Önemi	1
1.2. İlgili Kaynak ve Yayınlar	2
1.3. Metod ve Düzen	5
2. EYÜPSULTAN’IN TARİHSEL GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ	7
2.1. Eyüpsultan’ın Topografyası	7
2.2. Osmanlı Öncesi Eyüpsultan	8
2.3. Osmanlı Dönemi’nde Eyüpsultan	10
2.4. Cumhuriyet Dönemi’nde Eyüpsultan	16
3.OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILILAŞMA ANLAYIŞI	19
3.1. Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Kavramı	19
3.2. Batılılaşma Dönemi Osmanlı Külliyelerinin Genel Karakteri	23
4. MİHRİŞAH VALİDE SULTAN’IN KİŞİLİĞİ, VAKIFLARI VE İMAR FAALİYETLERİ	28
4.1. Mihrişah Valide Sultan’ın Kişiliği	28
4.2. Mihrişah Valide Sultan’ın Vakfı	31
4.3. Mihrişah Valide Sultan’ın İmar Faaliyetleri	32
5.İSTANBUL –EYÜPSULTAN MİHRİŞAH VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ	39
5.1. Külliye Hakkında Genel Bilgi	39
5.2. Külliye’nin Tarihsel Gelişimi	59
5.3. Külliye’yi Oluşturan Yapılar	60

5.3.1. İmaret	63
5.3.2. Türbe.....	97
5.3.3. Sıbyan Mektebi	112
5.3.4. Sebil ve Çeşmeler.....	127
6. MİHRİŞAH VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ’NİN EYÜPSULTAN SEMTİNİN FİZİKİ GELİŞİMİNE ETKİSİ.....	146
6.1. Eyüpsultan Semtinin Erken Osmanlı Dönemi’nden Klasik Dönem Sonuna Kadar ki Fiziki Dokusu.....	146
6.2. Klasik Dönem Sonrası Eyüpsultan Semtinin Fiziki Dokusu	151
6.3. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi’nin Semtin Fiziki Dokusuna ve Gelişimine Etkisi	155
6.4. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi’nin İstanbul ve Semt Silüetine Etkisi .	192
7. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	197
7.1 Külliye	197
7.1.1. İmaret	199
7.1.1.1. Plan ve Mimari	201
7.1.1.2. Malzeme ve Teknik	206
7.1.1.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi	207
7.1.1.4. Yapı Elemanları	209
7.1.1.5. Süsleme.....	212
7.1.2. Türbe.....	214
7.1.2.1. Plan ve Mimari	214
7.1.2.2. Malzeme ve Teknik	215
7.1.2.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi	217
7.1.2.4. Yapı Elemanları	217
7.1.2.5. Süsleme.....	219

7.1.3. Sıbyan Mektebi	222
7.1.3.1. Plan ve Mimari	222
7.1.3.2. Malzeme ve Teknik	223
7.1.3.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi	224
7.1.3.4. Yapı Elemanları	225
7.1.3.5. Süsleme	226
7.1.4. Sebil ve Çeşmeler	228
7.1.4.1. Plan ve Mimari	230
7.1.4.2. Malzeme ve Teknik	232
7.1.4.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi	233
7.1.4.4. Yapı Elemanları	234
7.1.4.5. Süsleme	236
7.2. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Semtin Fiziki Gelişimine Etkisi	239
7.2.1. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Semtin Fiziki Dokusuna ve Gelişimine Etkisi	239
7.2.2. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin İstanbul ve Semt Silüetine Etkisi	245
8. SONUÇ	247
KAYNAKÇA	250
ÖZGEÇMİŞ	263

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İstanbul İlçe Sınırları.....	8
Şekil 2: Eyüpsultan İlçesi Kültür Envanteri.....	18
Şekil 3: Topkapı Sarayı Mihrişah Valide Sultan Dairesi.....	29
Şekil 4: Humbarahane Cami.....	33
Şekil 5: İstanbul Levent Kışlası ve Cami.....	34
Şekil 6: İstanbul Valide Bendi.....	35
Şekil 7: İstanbul Üsküdar İhsaniye Mihrişah Valide Sultan (Hibetullah Sultan) Çeşmesi	36
Şekil 8: Üsküdar Nuhkuyusu Mihrişah Valide Sultan (Fatıma Sultan) Çeşmesi.....	37
Şekil 9: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan (Fatıma Sultan) Çeşmesi.....	38
Şekil 10: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'ne Ait Yapıların Konumu.....	39
Şekil 11: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Çevresinde Bulunan Cadde ve Sokaklar	40
Şekil 12: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Cephesi Restitüsyon Çizimi (İstanbul İ. Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden).....	41
Şekil 13: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Avlu Duvarı.....	42
Şekil 14: Külliye'nin Doğu Yönünde Bulunan Kapısı.....	43
Şekil 15: Külliye'nin Kuzeybatı Yönünde Bulunan Kapısı.....	45
Şekil 16: Türbe Avlusuna Açılan Birinci Avlu Kapısı.....	46
Şekil 17: Türbe Avlusuna Açılan Birinci Avlu Kapısı Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar İ. Bölge Müdürlüğü'nden).....	47
Şekil 18: Birinci Kapının Alınlık ve Kitabe Detayı.....	48
Şekil 19: Sol Madalyon Detayı.....	48

Şekil 20: Sağ Madalyon Detayı.....	49
Şekil 21: Birinci Avlu Kapısının Çeşme Detayı.....	49
Şekil 22: Birinci Avlu Kapısının Çeşme Detayı.....	50
Şekil 23: Birinci Avlu Kapısının Çeşme Detayı.....	50
Şekil 24: Birinci Avlu Kapısında Bulunan Çeşmenin İstiridye Kabuğu Motifi Detay.....	51
Şekil 25: Birinci Avlu Kapısının Tokmaklarının Görünümü.....	51
Şekil 26: İmaret Avlusuna Açılan İkinci Avlu Kapısı.....	53
Şekil 27: İmaret Avlusuna Açılan İkinci Avlu Kapısı Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü’nden).....	54
Şekil 28: İkinci Kapının Alınlık ve Kitabe Detayı.....	54
Şekil 29: İkinci kapıda Bulunan III. Selim Tuğrası (Sağ).....	55
Şekil 30: İkinci Kapıda Bulunan III. Selim Tuğrası (Sol).....	55
Şekil 31: Kapının Duvara Gömülü Sütunlarının Görünümü.....	56
Şekil 32: Kapının Duvara Gömülü Sütunlarının Görünümü Detay.....	56
Şekil 33: İkinci Kapının Kapı Tokmakları.....	57
Şekil 34: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Kapılarının Üst Örtüsü.....	57
Şekil 35: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Kapılarının Üst Örtüsü (Eyüpsultan Araştırma Merkezi).....	58
Şekil 36: Üst Örtü Yüksekliği Detayı.....	58
Şekil 37: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü’nden).....	61
Şekil 38: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Uydu Görüntüsü.....	62
Şekil 39: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi.....	62

Şekil 40: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti, 1943. (Eyüpsultan Araştırma Merkezi).....	64
Şekil 41: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti Planı (<i>D. Aydın'dan</i> işlendi).....	65
Şekil 42-43: İmaretin İnşa Malzemesi ve Örgü Düzeni.....	66
Şekil 44: İmaretin Üst Örtüsü-Kubbe Detayları (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	67
Şekil 45: İmaretin Üst Örtüsü- Kubbe ve Aynalı Tonoza (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	67
Şekil 46: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti Kuzey Kanadı Güney Cephesi Kesiti (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	69
Şekil 47: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti Kuzey Kanadı Kuzey Cephesi Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	70
Şekil 48: İmaretin Kuzey Kanadına Bakış.....	71
Şekil 49: Birinci Bölüm Giriş Kapısı.....	72
Şekil 50: Birinci Bölüm Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Ayet Detayı.....	73
Şekil 51: Kuzey Kanadın Batı'da Bulunan Hazırlık Mekânı (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	74
Şekil 52: Kuzey Kanadın Batı'da Bulunan Hazırlık Mekânı (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	74
Şekil 53: Mutfak Giriş Kapısı.....	75
Şekil 54: Mutfak Kapısı Ayet Detayı.....	76
Şekil 55: Mutfak Mekanının İçinden Görünüm (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	77
Şekil 56: Aydınlatma Feneri.....	77
Şekil 57: Fırın Bölümünün Giriş Kapısı.....	78
Şekil 58: Fırın Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe Detayı.....	79

Şekil 59: Fırın Mekanının İçeriden Görünümü (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	80
Şekil 60: Hamurhane Bölümüne Çıkan Merdivenler ve Ocak (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	80
Şekil 61: Hamurhane Bölümünden Aşağı Kata Bakış.....	81
Şekil 62: Batı Kanadının Batı Cephesi Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	82
Şekil 63: Batı Kanadının Doğu Cephesi Kesiti (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	83
Şekil 64: Batı Kanadının Görünümü.....	84
Şekil 65: Türbe Avlusuna Açılan Dehliz Kapısı.....	85
Şekil 66: Dehlizin Görünümü.....	86
Şekil 67: Doğu Kanadının Kesiti (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	87
Şekil 68: Doğu Kanadının Doğu Cephesinin Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden).....	88
Şekil 69: İmaretin Doğu Kanadına Genel Bir Bakış.....	89
Şekil 70: Doğu Kanadının Görünümü.....	90
Şekil 71: Doğu Cephesinin Arkadan Görünümü.....	91
Şekil 72: İmaretin Sekizgen Formlu Bacaları.....	93
Şekil 73: İmaretin Silindirik Bacaları.....	93
Şekil 74: 09.07.1929 Tarihli Kararname.....	95
Şekil 75: Abdullah Freres'in Mihrişah Valide Sultan Külliyesini Gösteren Fotoğrafı.....	97
Şekil 76: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Planı (<i>Ara Altun</i> 'dan).....	98
Şekil 77: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Dıştan Görünüm.....	100
Şekil 78: Türbenin Alt Cephesi.....	101

Şekil 79: Türbenin Üst Cephesi.....	101
Şekil 80: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Açıklığı.....	102
Şekil 81: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Cephesi Detayı.....	103
Şekil 82: Üç Gözlü Revak Açıklığının Kalem İşİ Süsleme Detayı.....	103
Şekil 83: Üç Gözlü Revak Açıklığının Kalem İşİ Süsleme Detayı.....	104
Şekil 84: Türbe Giriş Kapısı.....	105
Şekil 85: Türbe Kapısı Süsleme Detayı.....	106
Şekil 86: Türbe Kapısı Süsleme Detayı.....	106
Şekil 87: Türbe Kapısı Süsleme Detayı.....	107
Şekil 88: Türbe Kapısının Kapı Tokmakları Detayı.....	107
Şekil 89: Mihrişah Valide Sultan Türbesi İçinden Genel Görünüm.....	109
Şekil 90: Türbenin İçinden Görünüm.....	110
Şekil 91: Türbenin İçinden Detay.....	110
Şekil 92: Mermer Çeşme.....	111
Şekil 93: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Vaziyet Planı (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden İşlenmiştir).....	112
Şekil 94: Sıbyan Mektebi Hazire Duvarı.....	113
Şekil 95: Tamamen Yıkılan Duvarın Görünümü.....	114
Şekil 96: Duvarın Günümüzdeki Görünümü.....	114
Şekil 97: Sıbyan Mektebinin Yıkıldığı Dönemi Gösteren Fotoğraf.....	115
Şekil 98: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Restorasyon Çalışmasından Önceki Görüntüsü (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi).....	116
Şekil 99: Alman Mavisi Haritaları'nda Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi.....	116
Şekil 100: Mektebin 1940 Yılı Öncesi Görünümü.....	117

Şekil 101: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Planı (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden İşlenmiştir).....	118
Şekil 102: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Dıştan Görünümü.....	119
Şekil 103: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Doğu Cephesi Görünümü.....	120
Şekil 104: Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi.....	120
Şekil 105: Giriş Sofasından Görünüm.....	121
Şekil 106: Giriş Sofasının Batı Yönüne Bakış.....	121
Şekil 107: Sıbyan Mektebinin Güney Cephesi.....	122
Şekil 108: Kuzey Yönünde Bulunan Dikdörtgen Odanın Görünümü.....	123
Şekil 109: Mektebin Cephe Restitüsyon Çizimi (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden).....	124
Şekil 110: Mektebin Cephe Düzeni.....	125
Şekil 111: Mihrişah Valide Sultan Mektebi'nin Çatı Planı (Mihrişah Valide Sultan Mektebi'nin çatı planı (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden İşlenmiştir).....	126
Şekil 112: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmeleri.....	127
Şekil 113: Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmeleri Rölöve Çizimi (<i>Didem Aydın'dan</i>)	128
Şekil 114: Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmeleri.....	129
Şekil 115: Sebilin Merdivenleri ve Kaide Bölümü.....	130
Şekil 116: Sebilin Su Verme Pencereleri.....	131
Şekil 117: Sebilin Üçüncü ve Dördüncü Bölümünün Görünümü.....	132
Şekil 118: Sebilin Süsleme Detayları.....	133
Şekil 119: Saçağın Süsleme Detayı.....	133

Şekil 120: Sebilin Kuzey Yönünden Görünümü.....	134
Şekil 121: Sebilin İçinden Görünüm.....	135
Şekil 122: Sebilin İç Örtüsü.....	135
Şekil 123: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (Sol).....	136
Şekil 124: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (Sağ).....	137
Şekil 125: Çeşmelerin Ayna Taşı Detayı.....	138
Şekil 126: Sebil ile Çeşme Arasına Oturtulan Mihrapçık.....	139
Şekil 127: Çeşme Taç Süslemesi.....	139
Şekil 128: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Üzerinde Bulunan Yükseklik.....	140
Şekil 129: Çeşmenin Üzerinde Bulunan Yükseklik.....	141
Şekil 130: Yükseklik Detayı.....	141
Şekil 131: Günümüzde Aynı Yönden Çeşmenin Görünümü.....	142
Şekil 132: Çeşmenin Üstünden Detay.....	143
Şekil 133: Mihrişah Valide Sultan İmareti Avlusunda Bulunan Hüsrev Paşa Çeşmesi....	144
Şekil 134: Taş Çeşme.....	145
Şekil 135: Fatih Sultan Mehmed Dönemi Eyüpsultan Mahalleleri.....	147
Şekil 136: 1453-15. yüzyıl Sonu Yerleşim Odakları ve Temsili Erişim Alanları.....	148
Şekil 137: Hünername’de 16. Yüzyıl Sonu İstanbul Haritası.....	150
Şekil 138: 16. Yüzyılda Eyüpsultan’ın Yerleşim Odakları ve Temsili Erişim Alanları.....	151
Şekil 139: Haliç Panoramalı İstanbul Haritası, 1735.....	152
Şekil 140: 17. ve 18. Yüzyılda Eyüpsultan’da Yeni Odaklar ve Temsili Erişim Alanları	153
Şekil 141: Sahil Saraylarını Gösteren Gravür.....	154

Şekil 142: Melling'in Gravüründe 18. Yüzyıl Sonu Eyüpsultan Sırtlarından İstanbul	157
Şekil 143: Seyyid Lokman'ın Hünernâme'sinde Sultan II. Beyazıd'ın Cülûsu	160
Şekil 144: Thomas Allom'un 19. Yüzyılda Eyüpsultan'da Kılıç Alayını Gösteren Gravürü	161
Şekil 145: 20. Yüzyılda Sultan Reşad'ın Kılıç Kuşanma Töreni İçin Eyüpsultan'a Giden Heyeti Gösteren Bir Fotoğraf	161
Şekil 146: Sultan Süleyman'ın Eyüp Sultan Türbesi'ni Ziyareti	162
Şekil 147: 1920 Yılında İstanbul Bostan İskelesi	163
Şekil 148: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi)	165
Şekil 149: Eyüpsultan'da Bulunan Türbelerin Dağılımı	168
Şekil 150: Melling'in Gravüründen Detay	169
Şekil 151: Eugene Flandin'in Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Gravürü	172
Şekil 152: Guillaume Berggen'in İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Fotoğrafı, 19.Yüzyıl	173
Şekil 153: Moltke'nin 1835 Tarihli İstanbul Haritası (Detay)	174
Şekil 154: Haliç İçinin 1845 Tarihli İmar Haritası	175
Şekil 155: 1880 Tarihli Sebah ve Joillier Panoramik Eyüpsultan ve Haliç Fotoğrafı	176
Şekil 156: 1890'larda Haliç'ten Eyüpsultan'a Bakış	177
Şekil 157: 1899 Yılında Alman İmparatoru II. Wilhem'in Karşılama Töreni	178
Şekil 158: Eyüpsultan ve Haliç Civarı	179
Şekil 159: 1900'lerde Eyüpsultan Sultan Reşat Caddesi'ne Bakış	180

Şekil 160: Alman Mavisi Haritası İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresi	181
Şekil 161: Pierre Loti Tepesi'nden Haliç'e Bir Bakış.....	183
Şekil 162: Eyüpsultan Sırtlarından İstanbul ve Haliç'in Görünümü.....	184
Şekil 163: 1984 sonrası Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresinin Görünümü (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi).....	185
Şekil 164: 2001 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı.....	186
Şekil 165: 2001 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı.....	187
Şekil 166: 2010 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı.....	188
Şekil 167: 2017 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı.....	188
Şekil 168: 2020 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı.....	189
Şekil 169: 2023 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı.....	189
Şekil 170: Günümüzde Hayvan Kesimhanesinin Görünümü.....	190
Şekil 171: Katlı Otoparkın Görünümü.....	190
Şekil 172: Günümüz Sultan Reşat Caddesi.....	191
Şekil 173: Barlett'in Eyüpsultan'ı Gösteren Gravürü.....	193
Şekil 174: Barlett'in Eyüpsultan Mezarlığı'ndan Haliç Gravürü.....	193
Şekil 175: Eyüpsultan'dan Tarafından Haliç'in Görünümü.....	194
Şekil 176: Eyüpsultan ve Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Haliç'ten Görünümü.....	194

Şekil 177: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Sokak Silüeti (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi).....	195
Şekil 178: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Sokak Silüeti.....	195
Şekil 179: Günümüzde Piere Loti Tepesi'nden Eyüpsultan ve Haliç'e Bakış.....	196

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Amacı, Sınırları ve Önemi

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı'nın Batılılaşma Dönemi'nde inşa edilmiş küçük ölçekli bir külliye kuruluşudur. Külliyei meydana getiren imaret, türbe, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeleri mimari ve süsleme özellikleri, inşa edildiği dönem ve konum itibarıyla incelenmesi; aynı zamanda külliyenin inşa edilmeden önceki mevcut semt dokusu ve inşa edildikten sonra Eyüpsultan semtinin gelişimine etkisinin incelenmesi tezimizin ana amacıdır. Tüm bu bilgilerin, bilimsel veriler ışığında, mevcut bilgi ve belgelerin kanıtlanabilirliğiyle ortaya konulup Türk-İslam kültürüne katkı sağlaması ise tezimizin bir diğer amacıdır.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin bulunduğu konum, arşiv belgeleri, Mihrişah Valide Sultan'ın vakfiyesi, külliyenin kuruluş amacı, inşa edildiği dönem ve döneminde hâkim olan üslup kapsamında mimari ve süsleme programları ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Aynı zamanda, külliye kuruluşlarının Osmanlı şehirciliğinin önemli bir unsuru olması dolayısıyla İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Eyüpsultan semtine inşa edilmeden önceki fiziki dokusu ve inşa edildikten sonraki semtte yaşanan değişimler fotoğraf ve haritalarla birlikte mukayese edilerek ortaya koyulmuştur.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Semtin Fiziki Gelişimine etkisi adlı tez çalışmamızda ilk defa Mihrişah Valide Sultan'ın vakfiyeleri ile bağlantı kurularak mimari ve süsleme programları ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Diğer yandan ilk defa külliyenin şehircilik yönü bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

1.2. İlgili Kaynak ve Yayınlar

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı Batılılaşma Dönemi'nde inşa edilmiş küçük ölçekli külliye kuruluşlarından biridir. Külliye, ilk defa Didem Aydın tarafından 1998 yılında bir yüksek lisans tez kapsamında çalışılmıştır. Bahse konu bu çalışmasında detaylı çizimleri yapılmış ve yıpranmış olan külliyenin nesilden nesile daha iyi aktarılması için bir restorasyon önerisi sunulmuştur.¹ Eyüp Sabri Kala ve İdris Akarçeşme tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde yayınlanan "Mihrişah Valide Sultan Vakfı" adlı kitapta, Mihrişah Valide Sultan'a dair birçok bilgiye yer verilmiştir. Hayatı, imar faaliyetleri ve vakfı ayrıntılı bir şekilde ele alınmış; aynı zamanda vakfa ait vakfiyelerin tıpkı basımları da çalışma içine eklenmiştir.² Oktay Aslanapa'nın Osmanlı Devri Mimarisi³, Sevgi Parlak'ın İslam Ansiklopedisi'nde bulunan "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi" maddesi⁴, Gülbin Gültekin'in Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi'nde bulunan "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi" maddesi⁵, Doğan Kuban'ın "Osmanlı Mimarisi"⁶ ve Mehmet Nermi Haskan'ın "Eyüpsultan Tarihi"⁷ Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'ni konu edinen ve çalışmamızda yararlanılan kaynaklardan bazılarıdır.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Eyüpsultan'ın fiziki gelişimine etkisini incelediğimiz bölümde, birçok kaynaktan yararlanılmıştır. Hatice Fahrünnisa Kara tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde hazırlanan doktora tezi, Eyüpsultan'ın kuruluşu ve gelişimi hakkında yazılmış en önemli kaynaklardan biridir ve çalışmamızda sıklıkla istifade edilmiştir.⁸ Doğan Kuban'ın Mimarlık Dergisi'nde yayınlanan "İstanbul'un Tarihi Yapısı"⁹ ve İstanbul hakkında en kapsamlı kaynaklardan biri olan ve Eyüpsultan'ın gelişiminin de izlenebildiği "İstanbul: Bir Kent Tarihi"¹⁰ başlıklı kitabı, Eyüpsultan'ın

¹ Didem Aydın, *Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Koruma Önerileri* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998).

² Eyüp Sabri Kala-İdris Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019).

³ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004).

⁴ Sevgi Parlak, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2020), 30/42-44.

⁵ Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003), 5/459-461.

⁶ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yem Yayınları, 2007).

⁷ Mehmet Nermi Haskan, *Eyüpsultan Tarihi* (İstanbul: Eyüpsultan Vakfı, 1996).

⁸ Hatice Fahrünnisa Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998).

⁹ Doğan Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık* 79/5 (1970).

¹⁰ Doğan Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010).

tarihi, topografyası, ekonomisi gibi çok yönlü olarak ele alındığı Zekiye Yenen'in " Eyüp Dönüşüm Sürecinde Sosyal-Ekonomik-Mekansal Yapı"¹¹ adlı çalışmasından sıklıkla yararlanılmıştır. Semavi Eyice'nin Eyüpsultan Sempozyumu'nda yayınlanan "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi"¹² makalesi, Eyüpsultan tarihi ve semtte inşa edilen yapıların anlatıldığı kıymetli bir kaynaktır. Fatih Sultan Mehmed Dönemi Eyüpsultan'ı için Halil İnalıcık'ın "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u"¹³ makalesi ve "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası"¹⁴ makalesi yararlanılan önemli kaynaklar arasındadır.

Osmanlı mimarlığında Batılılaşma anlayışını ortaya koyabilmek adına birçok kaynaktan istifade edilmiştir. Ayda Arel'in "Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisi'nde Batılılaşma Süreci"¹⁵, M. Şükrü Hanioglu¹⁶ ve Semavi Eyice'nin¹⁷ İslam Ansiklopedisi'nde bulunan "Batılılaşma" maddeleri, Osmanlı Dönemi'nde Batılılaşma aşamalarını ve anlayışını konu edinen önemli kaynaklar arasındadır. Nurhan Atasoy'un İslam Ansiklopedisi'nde bulunan "Barok"¹⁸ maddesi, Osmanlı mimarlığında hâkim olan Barok anlayışının mimari üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Mustafa Cezar'ın "Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi"¹⁹ adlı kitabı ve Milli Saraylar Dergisi'nde yayınlanan "Batı'ya Açılış Dönemi'nde Mimaride Bünye Değişikliği"²⁰ makalesi Osmanlı'da Batılılaşma anlayışını ve mimarideki değişikliği anlatan ve çalışmamız kapsamında yararlanılan başlıca kaynaklar arasındadır.

Osmanlı mimarlığında, Klasik Dönem'den sonra farklılaşan külliye anlayışı ve Osmanlı külliyelerinin genel özellikleri, tezimiz içerisinde ele alınmış ve birçok yayın içerisinde burada belli başlı kaynaklara yer verilmiştir. Tülay Reyhanlı'nın "Osmanlılarda Külliye

¹¹ Zekiye Yenen vd., *Eyüp Dönüşüm Sürecinde Sosyal-Ekonomik-Mekânsal Yapı* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2000).

¹² Semavi Eyice "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi," *II. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1998), 13-37.

¹³ Halil İnalıcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015), 1/36-85.

¹⁴ Halil İnalıcık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (1988), 215-226.

¹⁵ Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci* (İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1975).

¹⁶ M.Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1992), 5/148-152.

¹⁷ Semavi Eyice, "Batılılaşma", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1992), 5/171-181.

¹⁸ Nurhan Atasoy, "Barok", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/81-83.

¹⁹ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971).

²⁰ Mustafa Cezar, "Batı'ya Açılış Döneminde Mimaride Bünye Değişikliği", *Milli Saraylar* 1/1 (1987), 12-21.

Mimarisinin Gelişmesi’’²¹ adlı doktora çalışması ve Gönül Cantay’ın doktora tezi olan ve Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından kitaplaştırılarak basılan “Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu’’²² adlı çalışması, Osmanlı külliyelerinin gelişiminin Erken Dönem’den itibaren izlenebildiği kıymetli kaynaklardandır. Yine Tülay Reyhanlı’nın, Yeni Türkiye Dergisi’nde yayınlanan “Osmanlı Dönemi Külliyesi’’²³ makalesinde, Osmanlı Dönemi külliyelerini kısa kısa anlatmıştır. Feridun Akozan’ın “Türk Külliyesi’’²⁴ makalesi ve Semavi Eyice’nin “Mimar Sinan’ın Külliyesi’’²⁵ makalesinden sıklıkla istifade edilmiştir.

Mihrişah Valide Sultan Külliyesi’nin inşa edilmesindeki en önemli etken külliye banisi III. Selim’in annesi Mihrişah Valide Sultan’dır. Yararlanılan kaynaklar Mihrişah Valide Sultan’ı farklı açılardan anlatan kıymetli eserlerdir. Necdet Sakaoğlu’nun “Bu Mülkün Kadın Sultanları’’²⁶ adlı kitabı, M. Çağatay Uluçay’ın “Padişahların Kadınları ve Kızları’’²⁷ ve Can Alpgüvenç’in “Hayırdır Yarışan Hanım Sultanlar’’²⁸ adlı kitabı, Osmanlı’nın Erken Dönem’den itibaren kadın sultaları kronolojik olarak ele alan kaynaklar arasındadır. İsmet Parmaksızoglu’nun Türkler Ansiklopedisi’nde bulunan “Mihrişah Valide Sultan’’²⁹ maddesinde Valide Sultan genel özellikleriyle verilmiştir. Hakkı Önkıl’ın “Eyüp Mihrişah ve Şah Sultan Türbelerinin Işığında Mihrişah Kadın Meselesi’’³⁰ makalesi, Şah Sultan ve Mihrişah Valide Sultan Türbesi içerisinde bulunan “Mihrişah Sultan” kadının kim olduğu üzerine bir çıkarım yapılmıştır.

Tezimiz içerisinde imaret tipolojisine değinilmiş ve Cengiz Gürbıyık³¹ ve Ayşe Budak’ın³² farklı zamanlarda hazırladıkları doktora tezleri, başlıca kaynaklarımız arasındadır. Bahse

²¹ Tülay Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1974).

²² Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2023).

²³ Gönül Cantay, “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, *Yeni Türkiye* 34 (Temmuz-Ağustos 2000), 457-466.

²⁴ Feridun Akozan, “Türk Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 303-308.

²⁵ Semavi Eyice, “Mimar Sinan’ın Külliyesi”, *Vakıf Haftaları Dergisi* 6 (Aralık 1988), 169-200.

²⁶ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım 2015).

²⁷ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980).

²⁸ Can Alpgüvenç, *Hayırdır Yarışan Hanım Sultanlar* (İzmir: Kaynak Yayınları, 2009).

²⁹ İsmet Parmaksızoglu, “Mihrişah Valide Sultan”, *Türk Ansiklopedisi*, ed. Avni Yukarıoğlu (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 24/154.

³⁰ Hakkı Önkıl, “Eyüp Mihrişah ve Şah Sultan Türbelerinin Işığında Mihrişah Kadın Meselesi” *V. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2002), 125-125.

³¹ ³¹ Cengiz Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

³² Ayşe Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

konu bu tezlerde, Osmanlı Erken Dönem'den itibaren imaret yapıları; tipoloji, mimari ve süsleme programları farklı bakış açılarıyla incelenerek ortaya koyulmuştur.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Türbesi, bir hanedan türbesidir. Hakkı Önkâl'ın hanedan türbelerini Erken Dönem'den itibaren plan, mimari, taşıyıcı ve örtü sistemi ve yapı elemanları olarak ayrıntılı bir biçimde incelediği "Osmanlı Hanedan Türbeleri"³³ adlı kitabı, tezimiz içerisinde faydalanılan kıymetli bir eserdir.

Özgönül Aksoy'un İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde hazırladığı "Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme"³⁴ adlı doktora tezi, çalışmamızda sıklıkla kullanılmıştır.

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Genellikle yüzeysel olarak ele alınan külliye kuruluşu, mimari ve süsleme özellikleri bir bütün halinde incelenmemiştir. Diğer yandan, külliyenin şehircilik yönü hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tez kapsamında tüm yapılar, plan, mimari ve süsleme bağlamında ayrıntılı bir biçimde çalışılmış ve külliyenin Eyüpsultan semtinin fiziki gelişimine etkisi ortaya koyulmuştur.

1.3. Metod ve Düzen

Çalışmamız sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, konunun amacı, sınırları ve önemi, ilgili kaynak ve yayınları ve tezin metod ve düzeninden bahsedilmiştir.

İkinci bölüm, külliyenin inşa edildiği semt olan Eyüpsultan'ın topografyası, Osmanlı öncesi Eyüpsultan, Osmanlı Dönemi Eyüpsultan ve Cumhuriyet Dönemi Eyüpsultan tarihi hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Osmanlı'yı etkileyen Batılılaşma anlayışının, mimari bünyede yapmış olduğu değişiklikler ve Batılılaşma Dönemi'nde ortaya çıkan üsluplar, inşa edilen yapılar üzerinden örnekler verilerek anlatılmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı Batılılaşma külliyelerindeki değişiklikler ve özellikleri külliye kuruluşları üzerinden ele alınmıştır.

³³ Hakkı Önkâl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992).

³⁴ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, 1968).

Dördüncü bölümde külliye'nin banisi Mihrişah Valide Sultan'ın kişiliği, imar faaliyetleri ve vakfı hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci bölümde, çalışmamızın ana konusu olan İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin bulunduğu konum, külliye hakkında bulunan genel bilgiler, tarihi ve külliye'ye ait yapılar (imaret, türbe, sıbyan mektebi, sebîl ve çeşmeler), plan, mimari, malzeme, teknik, taşıyıcı sistem, örtü sistemi, yapı elemanları ve süsleme bağlamında; çizim, eski fotoğraf, gravür, güncel fotoğraf ve arşiv belgeleri kullanılarak ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Altıncı bölümde külliye'nin Eyüpsultan semtinin fiziki gelişimine etkisi, İstanbul'un ve Eyüpsultan'ın silüetine etkisi irdelenmiş, yedinci bölümde külliye'yi oluşturan yapılar (imaret, türbe, sıbyan mektebi, sebîl ve çeşmeler), semtin fiziki dokusu ve silüeti hakkında değerlendirme ve karşılaştırma yapılmıştır. Sekizinci bölümde tez çalışmamızda elde edilen veriler doğrultusunda ulaşılan çıkarımlar sunulmuştur.

Çalışma kapsamında, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden çıkartılan özel izin ile külliye kuruluşunun yerinde incelemesi ve fotoğraf çekimi yapılmıştır.

Kütüphane, araştırma merkezi ve üniversitelerde bulunan külliye'ye ait yayınlar, arşiv belgeleri, eski fotoğraf, gravür, resim ve harita gibi kaynakların tümüne ulaşılmaya çalışılmış; bilimsel veriler kanıta dayalı bir şekilde çalışmamızda aktarılmıştır. İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin inşa edilme amacı, hangi döneme ait olduğu, kim tarafından yaptırıldığı, plan, mimari ve süsleme programları mevcut argümanlar, kendi gözlem süzgecimizden geçirilerek ortaya koyulmuştur. Külliye'nin semtin fiziki gelişimine etkisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Eyüpsultan Belediyesi'nden elde edilen rapor, harita ve arşivleri incelenerek kronolojik olarak çalışmamızda sunulmuştur.

2. EYÜPSULTAN'IN TARİHSEL GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Eyüpsultan'ın Topografyası

Yerleşim alanlarının kurulacağı alan ile arazinin topoğrafyası arasında sıkı bir ilişki vardır. Arazinin engebeli veya düz olması, akarsuyun yatağı ve yolların geçirildiği yerler yerleşimi etkileyen faktörlerdir.

Eyüpsultan, İstanbul'un Avrupa yakasında Çatalca yarımadasında bulunmaktadır. Kuzeyinde Sarıyer, batısında Gaziosmanpaşa, güneyinde Bayrampaşa, Fatih ve Esenler, kuzeybatısında Çatalca ilçeleri bulunmaktadır. Ayrıca kuzeyden de Karadeniz ile çevrilidir.³⁵ Eyüpsultan'ın kırsal alanı Karadeniz'e uzanmaktadır.

Merkezde yer alan ve kıyıya yakın olan İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi (1489-1490) ve çevresi kıyıyla bütünleşir ve deniz kotuna yakındır. Merkezden ve kıyıdan içeriye doğru ilerledikçe topografya yükselmektedir. Yollar, kıyıya dik uzanır ve deniz seviyesine alçalan vadilere oturmaktadır. Bu vadilerin arasında Haliç'in manzarasına hâkim tepeler ve bu tepeler dışında farklı yönlerde de birçok tepe ve vadi bulunur. Bu tepelerden ilk göze çarpan ve en ünlüsü Eyüpsultan mezarlığının sırtlarında halk arasında ise Pierre Loti Tepesi olarak bilinen yerdir. 19. yüzyılda manzarası ve konumuyla birçok yabancıyı etkilemiş; birçok seyahatnamede, gravürde ve yağlıboya tablolarında yer bulmuştur. Aynı zamanda Mimar Sinan'ın eseri olan İstanbul Zal Mahmut Paşa Külliyesi'nin bulunduğu tepe, Eyüpsultan'ın ilk bakışta seçilebilen tepelerinden bir diğeridir.³⁶

Eyüpsultan, merkez yerleşiminin ana ulaşım aksları vadi tabanlarında bulunan yollardır. Ticaret birimleri ve yoğun konutlar bu aks üzerinde yer almıştır. Fakat vadiler yerleşim açısından yeterli olmadığından yapılaşma vadilerin her iki yakasında eğilimli yamaçlarda devam etmektedir. Eğitimin fazla olması, yüksek katlı, yoğun yapılaşma ana aksların çevresinde sınırlı kalır ve eğimli yamaçlarda daha fazla az katlı yapılaşma görülmektedir.³⁷

³⁵ Tülay Artan, "Eyüp", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 121.

³⁶ Yenen vd., *Eyüp*, 53/54.

³⁷ Yenen vd., *Eyüp*, 56-57.

görmesi, şehri önemli bir yerleşim alanı haline getirmiştir. Ayrıca Grek kolonilerinin ticaretini su yolu üzerinden yapması, İstanbul'un kıyı kesimlerinde başlayan yerleşim açısından önemlidir.³⁹

M.S 323 yılında tahtı ele geçiren I.Konstantinos, Byzantion'u Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapmıştır. Bu dönemden itibaren I.Konstantinos şehrin alanını büyütmüş, surları batıya doğru genişletmiştir.⁴⁰

Konstantinopolis, sur dışına çıkmış birkaç köy ve mahalle dışında tamamıyla sur içinde gelişen bir şehirdir. Sur dışında gelişen köy ve mahalleler ise şehrin organik parçası olmamıştır. Bizans Dönemi'nde sur dışında gelişen en önemli mahallesi ise Bakırköy (Hebdomon)'dür.⁴¹

Bizans Dönemi'nde İstanbul'un Haliç'e bakan kapıları boyunca çeşitli malların indirildiği iskeleler bulunuyordu. İstanbul'un ilk kurulduğu dönemlerde de büyük öneme sahip olan günümüzde Sirkeci'deki Neorion limanı Bizans Dönemi'nde en önemli limandı.⁴² Bu limanların dışında sur dışı mahalleleri vardı. Kosmidion olarak bilinen Eyüpsultan'da bu sur dışı yerleşimlerinden biriydi.⁴³

Eyüpsultan, İstanbul'un doğal limanı olan Haliç'in yukarı ucunda bulunan bir yerleşim yeridir. Kağıthane deresi ve Alibey deresi Haliç'in yukarı bölgelerinde verimli bir arazi oluşturmuş ve Boğaz'ın Trakya topraklarının içine uzanan ucu bereketli olmasından dolayı "Altın Boynuz" adı verilmiştir.⁴⁴

Konstantinopolis'in Haliç'in kuzeyindeki Sycae ticaret kolonisi 6. ve 7. yüzyıllarda sur dışı ile etkileşimde olduğu bir dönemdir. Justinianos Dönemi'nde Ayvansaray'da surların dışında Meryem'e ithaf edilen büyük bir kilise yapılmıştır. II. Theodosius zamanında Kydaros (Alibey) ve Barbyez (Kağıthane) derelerinin Haliç'e döküldükleri yerin batısında Aziz Kosmos ve Daminos adlarına adanmış bir manastır yapılmış; çevrenin

³⁹ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 26.

⁴⁰ Işın Demirkent, "İstanbul: I.Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2001), 23/206.

⁴¹ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 29.

⁴² Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 27.

⁴³ Hülya Yalçın " Tarihi Eyüp Yerleşmesinin Gelişim Sürecinde Yollar ve Öyküleri," *VII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2003), 381-382.

⁴⁴ Eyice "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi," 13.

görünümünden dolayı “Kosmidion (Yeşil)”denilmiştir. Eyüpsultan’da yapılan dini yapılar sebebiyle ziyaretgâh yeri olmuştur. Ayrıca bu dönemde Eyüpsultan’nın bulunduğu alan yoğun ve zengin bitki örtüsüne sahip olması sebebiyle imparatorun av alanı ve sayfiye yeri olarak da kullanılmıştır.⁴⁵

2.3. Osmanlı Dönemi’nde Eyüpsultan

İstanbul; jeopolitik konumu, Bizans’ın başkenti, Hristiyanlığın merkezi; kültür ve ticaret ortamının gelişmiş olmasından dolayı her zaman birçok devlet için önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti’nin fethinden önce İstanbul, farklı devletler tarafından defalarca saldırıya uğramış, yağmalanarak tahrip edilmiştir.

Elli dört günlük bir kuşatma sonrasında 29 Mayıs 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusu, Bizans İmparatorluğu’nun hakimiyetine son vererek İstanbul’u fethetmiş,⁴⁶ İstanbul’da Türk devrini başlatmıştır.

Büyük bir imparatorluğun başkenti olan İstanbul, Osmanlı devletinin fethiyle birlikte yeni bir kimlik kazanmaya başlamış ve bu başlangıcın temelleri, Fatih Sultan Mehmed Dönemi’nde atılmıştır. İstanbul, özellikle silüetinde yükselen kubbeleriyle, minareleriyle anıtsal özellikli mimarisiyle Türk-İslam şehrine dönüşmüştür.

Bizans Dönemi’nde İstanbul, etrafı çepeçevre surlarla sarılmış, yerleşim ve şehirleşme birkaç mahalle dışında daha çok sur içinde gelişim gösterirken, Bizans İmparatorluğu’nun aksine Osmanlı Dönemi’nde İstanbul’da şehirleşme hem sur içinde hem de sur dışında gelişim göstermiştir.⁴⁷

Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’un kuruluş aşamasında sur içini İstanbul, Galata, Eyüp kadılıkları olarak üç büyük idari birime ayırmış ve her kadılık ise kadıların idaresinde mahallerden oluşan nahiyelere bölünmüştür. Mahallerin kurulmasında devlet değil, özel kişiler etkili olmaktaydı.⁴⁸

⁴⁵ Yalçın, “Yollar ve Öyküler”, 382.

⁴⁶ Halil İnalcık, “Mehmet II”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/ 397.

⁴⁷ Kuban, “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, 29-30.

⁴⁸ İnalcık, “Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u”, 1/53.

Fethin akabinde Osmanlı Dönemi'nde sur dışında ilk yerleşim Eyüpsultan'da başlamıştır. Eyüpsultan, ismini Hz. Peygamber'i hicret olayından sonra evinde bir süre misafir eden, İstanbul'un ilk kuşatmasında yer alan ve İstanbul'da hastalanarak vefat eden sahabe Ebu Eyyüp el-Ensari'den almaktadır.

Ebu Eyyüp el-Ensari, ilk Müslüman Ensarlar arasında yer alır. Gerçek ismi Halid Bin Zeyd'dir (öl.49/669). Hazret kabilesinin, Neccar kolundan olan sahabe, Hz. Peygamber'i Mekke'den Medine'ye olan hicretinde evinde bir süre misafir etmiştir.⁴⁹

Sağlıklı olan herkesin Allah yolunda savaşa katılması gerektiğine inanan Ebu Eyüp'ün hayatının tamamı savaşlarda geçmiş, Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mekke'nin fethi başta olmak üzere birçok savaşa katılmış; Hz. Peygamber'den sonra ise Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer Dönemi'nde seferlerde yer almıştır. İhtiyarlık döneminde de savaşlara katılmaya çalışan Ebu Eyüp'ün son savaşı, İstanbul'un ilk kuşatması olmuş, savaş için geldiği İstanbul'da hastalanarak vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine surlara en yakın yere gömülmüştür.⁵⁰

Bizans Dönemi'nde Ebu Eyüp'ün kabrinin üzerine bir türbe inşa edildiği, Hristiyan halkın da kabrin başında yağmur duasına çıktığına dair rivayetler bulunur.⁵¹

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, hocası Akşemseddin'e Ebu Eyyub el-Ensari'nin mezarının bulunmasını emretmiş, mezarının olduğu rivayet edilen yere türbe yaptırtmıştır. 1458-1459 yıllarında Eyüp Sultan Cami inşa edilmiş ve bu cami etrafında hamam, medrese, aşhane-imaret yapıları yapılarak Eyüp Sultan Külliyesi meydana gelmiştir.⁵² Eyüp Sultan Külliyesi Osmanlı'nın fetihden sonra yapılan ilk selatin külliyesi özelliği olması yanında külliyenin yapıldığı bölge sur dışında oluşturulan ilk Türk-İslam yerleşmesi olması açısından da büyük önem taşımaktadır.⁵³

Fetihten hemen sonra İstanbul'da yapılan ilk selatin külliyesi olması özelliğini taşıyan İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi, semtin çekirdeğini oluşturmuştur. Külliye etrafında küçük

⁴⁹ Hüseyin Algül, "Ebu Eyyub el-Ensari", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/123-124.

⁵⁰ Algül, "Ebu Eyyub", 10/124.

⁵¹ Algül, "Ebu Eyyub", 10/124.

⁵² Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 12/10.

⁵³ Eyüp Sultan Külliyesi'nin inşa ve semtin imarına katkıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*.

bir Türk-İslam kasabası oluşmaya başlamış ve semt bu külliye etrafında genişleyerek büyümeye devam etmiştir. Fetihten itibaren Eyüpsultan, İstanbul'un kutsal hamisi olmuş ve en çok ziyaret edilen bölge haline gelmiştir.⁵⁴

Eyüpsultan semtinin kuruluş aşamasında, yeni oluşan semtte, sekiz mahalle teşekkül etmiş ve yeni oluşan sekiz mahalle mescit merkezli olarak gelişmiştir. Külliye'nin inşasından sonra kurulan, günümüze kadar da aynı isimle gelen ilk mahalle Cami-i Kebir Mahallesi'dir.⁵⁵

İstanbul için fetihten sonraki en önemli konulardan birisi şehrin iskânı olmuştur. Fetihle birlikte azalan nüfus Fatih Dönemi'nde teşviklerle ya da zorunlu göçle arttırılmaya çalışılmış, Rumeli'nin ve Anadolu'nun birçok bölgesinden Türkler, Yahudiler, Rumlar getirtilerek İstanbul'un farklı bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu dönemde Eyüpsultan külliyesi ve çevresine ise Bursa'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir.⁵⁶

Osmanlı Klasik Dönem'de Eyüpsultan'da, Fatih Dönemi'nde başlayan yapılaşma II.Beyazıd dönemiyle devam ederek Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde büyük bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde semtin sosyal, kültürel, dini fonksiyonel özelliğini arttıran büyük külliye yapılarıyla birlikte cami, mescit yapıları ve ruhaniyetli bir yerde yatmak isteyenlerin Eyüpsultan tercihindan dolayı birçok türbe yapısı inşa edilmiştir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde tekke yapılarında büyük bir artış yaşanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde dini yapıların yanı sıra çeşme, sebil, kırk çeşme su yolları gibi sivil yapılarda inşa edilmiştir.

İslam liderliğinin Osmanlı devletine geçmesi, kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi, sultanların halife unvanı alması buranın önemini daha fazla arttırmış, Eyüpsultan'ı, Müslümanlar açısından İstanbul'daki en büyük kutsal merkez konumuna getirerek Mekke, Medine, Kudüs'ten sonra en çok ziyaret edilen dördüncü ziyaret alanı haline getirmiştir.⁵⁷ Buna bağlı olarak Eyüpsultan'da çok fazla tekke inşa edilmiş fakat 1927 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra birçok tekke kaderine terkedilmiş, birçoğu

⁵⁴ İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", 1/53.

⁵⁵ Selçuk Seçkin "Fatih Döneminde Mescit Merkezli Eyüp Mahalleleri," *VII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler* (İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2003), 421.

⁵⁶ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 30.

⁵⁷ Yenen vd., *Eyüp*, 83.

ortadan kalkmış ve bir kısmı ise mescit olarak kullanılmıştır.⁵⁸ Osmanlı Dönemi'nde Eyüpsultan, halk ve devletin ilişkiye geçtiği tahta oturma (cülûs), bağlılık yemini(biat) sünnet, kılıç kuşanma, düğün gibi olayların kutlanılmasında ve yaşanılmasında odak noktası olmuş, tören, Saray ve Eyüp arasında ve Haliç üzerinde yapılmıştır. Bu yol üzerinde külliye, çevresindeki mahallelerin gelişmesini etkilemiştir.⁵⁹

Eyüpsultan, Klasik Dönem'de, yerleşme dokusu bir önceki döneme göre neredeyse aynı kalmış, mevcut doku içerisinde büyük bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Kanuni Dönemi'nin sonlarına doğru İstanbul'da sur dışı yerleşmesinin en yoğun bölgesinin Eyüpsultan ve Kasımpaşa olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde halka 16.yüzyılın sonuna kadar toprağını terk etmeme kuralı uygulanmış ve böylece İstanbul'da nüfus artışı kontrol altında tutulmuştur. Fakat Anadolu'da başlayan isyanlardan dolayı İstanbul 16. yüzyılın sonundan itibaren göçe maruz kalmış, 18. yüzyılda görülen Rumeli'deki huzursuzluk ve kaybedilen topraklardan dolayı ise bu dönemde büyük bir göçe sahne olmuştur.⁶¹

Lale Devri (1718-1730) Osmanlı tarihinin eğlence, zevk ve yenileşme dönemidir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'dan İstanbul'a dönmesiyle başta mimari olmak üzere neredeyse tüm alanlarda Fransız etkisi görülmeye başlanmıştır.⁶² Bu dönemde saray, kamuya ait bahçeler ya da özel bahçeler, halk bahçeleri gibi sivil mimaride yoğunlaşma görülür. Lale Devri, Osmanlı'da Batılılaşma Dönemi'nin gerçek anlamda başlangıcını oluşturmaktadır.⁶³

18. yüzyıldaki en büyük gelişim, İstanbul'da sur dışındaki bölgelerin önem kazanmasıdır. Bu dönemden itibaren kıyılarda yoğunlaşan bir kent söz konusudur ve Haliç, Boğaz, Üsküdar ön plana çıkmaya başlamıştır. Haliç ve Boğaz kıyılarında yapılan saraylar ve köşkler bu dönemde en olgun örneklerini vermiştir.⁶⁴

⁵⁸ Eyice, "Eyüp Sultan", 19.

⁵⁹ Yenen vd., *Eyüp*, 83.

⁶⁰ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 33.

⁶¹ Yenen vd., *Eyüp*, 84.

⁶² Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2003), 27/81-82.

⁶³ Kuban, *İstanbul*, 401.

⁶⁴ Kuban, *İstanbul*, 406

Bu dönemde devletin ileri gelenleri, Kağıthane çevresinde Haliç'ten Bahariye kıyılarına kadar konaklar ve köşkler yaptırmıştır. Kağıthane'de yapılan ilk konut, Sadabat Köşkü'dür. Bu köşkün yapılmasında ve bahçe tasarımı Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin getirdiği çizim ve planlar uygulanmıştır.⁶⁵ İrili ufaklı kasırların, köşkların, sarayların, köprülerin, Fransız bahçelerine benzeyen bahçelerin yer aldığı Sadabad'a, Hayrabat adında bir de cami yaptırılmıştır. III. Ahmed'in saltanatının son yıllarını kapsayan dönem Sadabad günlerinin ihtişamlı yıllarıdır. Sadece Padişah ve ailesinin ziyaretleriyle sınırlı kalmamış, halkın da rağbet ettiği bir yer haline dönüşmüştür. Lale Devri 25 Eylül 1730'da çıkan Patrona Halil isyanıyla son bulmuş, Kağıthane'de onlarca yapı tamamen harap hale getirilmiştir.⁶⁶

18. yüzyılda su unsuru ön plana çıkarılmış, İstanbul'un başka Üsküdar olmak üzere birçok bölgesine meydan çeşmeleri yapılmıştır. Barok ve Rokoko bezemeli meydan çeşmeleri dönemin anlayışını yansıtmaktadır. Eyüpsultan'da 18. yüzyılda su unsurunun ön plana çıkarıldığı, Barok ve Rokoko bezemeli çeşmelerin yapıldığı bölgedir. İstanbul Mihrişah Valide Sultan sebil ve çeşmesi, İstanbul Şah Sultan sebili, Barok ve Rokoko anlayışıyla yapılmış en önemli eserlerdendir.⁶⁷

Avrupa'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda köklü değişimlerin olduğu, sanayileşmenin başladığı bir dönemdir. Bu dönemden itibaren devlet eliyle yapılan yoğun bir fabrikalaşma faaliyeti ve sanayileşme söz konusudur.⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda köşkler, saraylar ve bahçeler terkedilmiş ve terkedilmiş sarayların yerlerine de askeri kışlalar, fabrikalar ve demiryolları yapılmıştır.⁶⁹

Haliç bölgesi fabrikalaşma ve sanayileşmenin doğal bir sonucudur. 19. yüzyıldan itibaren II. Mehmed'in tersanesinden itibaren Haliç, sanayi merkezi olarak gelişim göstermiştir. Sanayileşmenin ilk başladığı yıllardan 1960'lı yıllara kadar sanayileşme

⁶⁵ Kuban, İstanbul, 409-411.

⁶⁶ Banu Bilgiöğlu, "Sadabad", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/380.

⁶⁷ Hatice F. Kara, "Bir Dünya Kenti İstanbul ve İlk Türk (Osmanlı)-İslam Yerleşmesi Eyüp Üzerine", *III. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Ve Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1999), 107.

⁶⁸ Mehmet Topal, Erkan Erdemir ve Engin Kırılı, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2012), 39-40.

⁶⁹ Kuban, "İstanbul", 456.

Eyüpsultan, Haliç, Üsküdar, Eminönü ve Fatih bölgelerinde yoğunlaşmıştır. İmparatorluğun başkentinde büyüyen ve gelişen fabrikalaşma, şehrin dışından ziyade tamamen kentin içine inşa edilmişlerdir.⁷⁰

19. yüzyıldan itibaren Haliç kıyılarında yer alan geleneksel konutlaşma, sahil saraylarının yerlerini fabrikalar almıştır. Haliç kıyılarında ilk olarak gıda ve dokuma endüstrisi daha sonra 1828 yılında yün fabrikası, 1833 yılında da Feshane kurulmuştur.⁷¹

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yeni gereksinimler ortaya çıkmıştır. Orduya ve memurlara kılık kıyafetlerle ilgili büyük bir değişiklik yapılmış ve modern bir görüntü sağlanmak istenmiştir. Aynı zamanda yapılan değişiklikler sadece kılık kıyafetle ilgili değildi. Ordunun kullandığı araçlarda da modernleşmeye gidilmiştir.⁷²

Eyüpsultan'da yapılan Rami Kışlası da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ordu da modernleşme adımlarının gereksinimi olarak kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır. Kışla yapıldıktan sonra nüfus Rami tepelerine doğru yayılım göstermiştir. Fatih'in Kasımpaşa'da kurduğu ilk tersaneler sanayileşmenin çekirdeğini oluşturmuş, bu tersane etrafında fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Askeri ihtiyaçların karşılanmasına dönük yapılan sanayileşme de II. Mahmud Dönemi'nde Kağıthane ve Haliç kıyıları boyunca var olan sahil sarayları yıktırılarak bölgeyi sanayi tesisi haline getirmiştir. Haliç'te yapılan Feshane, İplikhane fabrikası sahil saraylarının arsaları üzerine yapılmıştır.⁷³ Bu dönemde Sirkeci'ye demiryolunun getirilmesi, Alibeyköy'e Osmanlının ilk enerji santralinin kurulması, Haliç'te Feshane, İplikhane, Defterdar Yünlü Fabrikasının açılması, Eyüp, Hasköy, Kasımpaşa sanayi çalışanlarının yerleşme dokusunu ortaya çıkarmıştır.⁷⁴

⁷⁰ Kuban, "İstanbul", 456.

⁷¹ Kuban, "İstanbul", 457.

⁷² Topal vd., "Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", 40-41.

⁷³ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 45.

⁷⁴ Yenen, vd., *Eyüp*, 88.

2.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Eyüpsultan

Cumhuriyetin ilanından sonra kentlerin planlanmasında İstanbul için farklı ülkelerden planlamacılar ile öneriler geliştirilmiş, planlamacıların hepsi Haliç sahilini sanayi alanı olarak uygun görmüşlerdir.⁷⁵ 1936/1937 yıllarında H.Prost tarafından hazırlanan ve 1939 yılında uygulamaya konulan Prost Planı ile Haliç sahili tamamen sanayi aksına dönüşmüştür. Özellikle Silahtarağa Termik santralinin Haliç'e yapılması sanayinin gelişmesi açısından payı büyüktür.⁷⁶ Prost Planı'nın 1939 yılında uygulamaya konulması hızla şehirleşen ve artan nüfus açısından yetersiz kalmıştır. Sanayileşme ve sanayileşmenin getirdiği yoğun göçten dolayı kaçak yapılaşma, gecekondulaşma ve kontrolsüz yerleşim şehir için büyük bir sorunu beraberinde getirmiştir.

Fatih Dönemi'nden sanayileşme dönemine kadar Eyüpsultan'ın dini, manevi, sosyal kimliği ve bu kimlik etrafında gelişen semt dokusu, kimliğinden koparak II. Mahmut Dönemi'nde atılan sanayileşme adımları ve 1939 yılında uygulamaya konulan Prost Planı'yla birlikte sanayi bölgesi haline gelmiştir. Eyüp Sultan Cami ve eski semt dokusu üzerinde gelişen Eyüpsultan, sanayileşme ile ortaya çıkan fabrikalar etrafında büyümeye başlamış, sanayi ve yerleşme dokusu iç içe geçmiştir.

Prost Planı ve 1957'de Adnan Menderes Dönemi'nde yol açma girişimleri bağlamında Rami kışlası caddesi Yeni Yol olarak adlandırılan bir bulvar ile Eyüp Sultan Cami'ne bağlanmıştır. Bu dönemde Cami Kebir yolu üzerindeki dükkanlar yıktırılmış, Tarihi Oyuncakçılar çarşısı ortadan kaldırılmıştır. İstanbul Belediyesi tarafından Piccinato'ya hazırlatılan 1/10.00 Ölçekli Geçiş Nazım Planı'nda Ayvansaray Defterdar arasında yapılan Haliç Köprüsü ve çevre yolu bağlantısına da 1960 sonrasında, Boğaz köprüsünün yapımı sırasında gerçekleştirilmiştir.⁷⁷

1984 yılında çıkartılan 3030 sayılı kanuna göre Eyüpsultan, İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçe olmuştur.⁷⁸ Bu yasayla birlikte belediyelerin imar yetkileri arttırılmış ve dönemin belediye başkanı tarafından başlatılan Haliç'in sanayiden arındırılması kapsamında, sahilde bulunan fabrikalar, imalethaneler tamamen

⁷⁵ Yenen, vd., *Eyüp*, 88.

⁷⁶ Kara, "Bir Dünya Kenti İstanbul", 288.

⁷⁷ Yenen, vd., *Eyüp*, 90.

⁷⁸ Yenen, vd., 90.

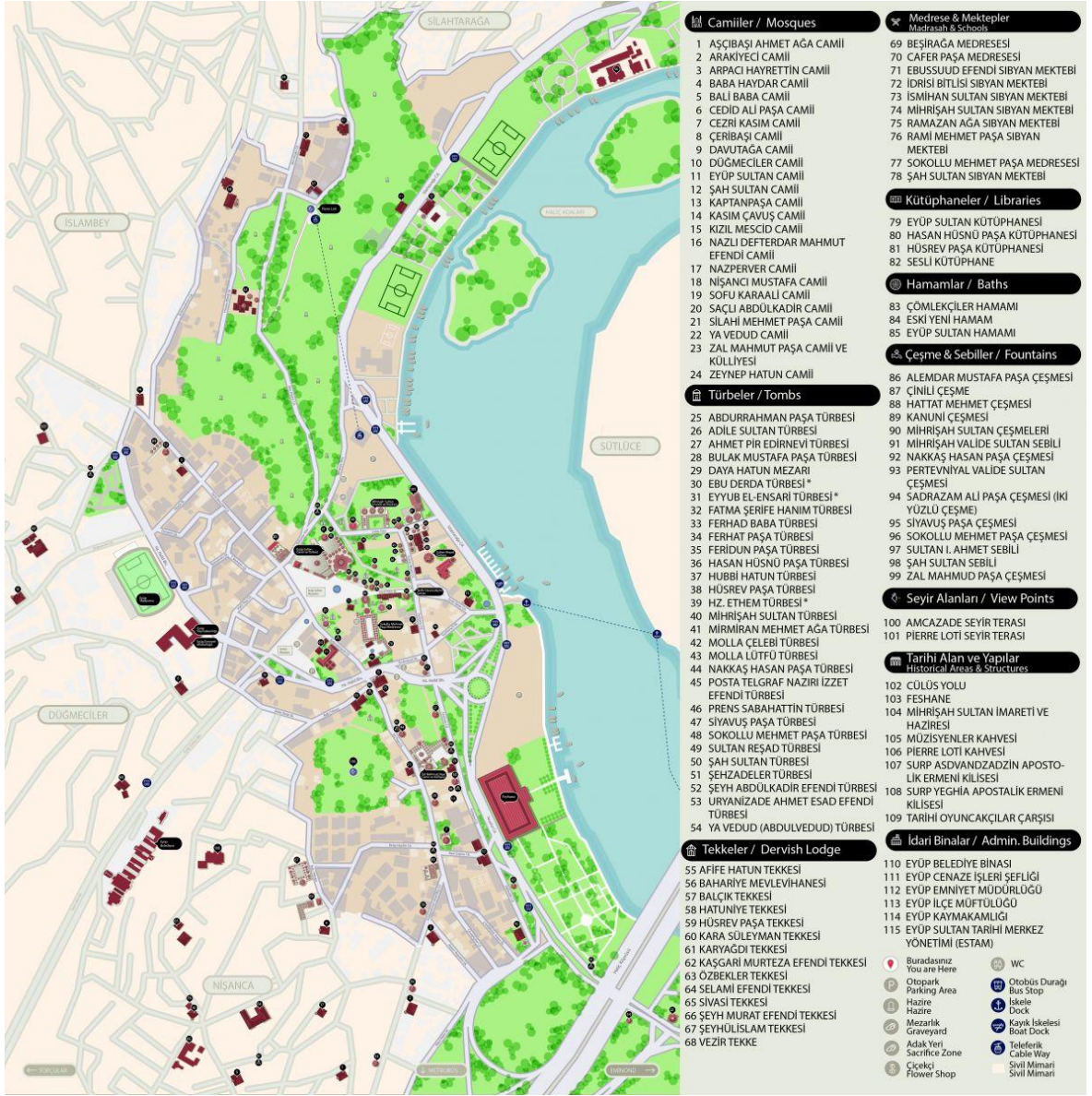
kaldırılmış; temizlenen alanlar ise kamuya açık park alanları haline getirilip, sahil şeridi düzenlenmiştir. Haliç sahilinden fabrikalar kaldırılırken hassas davranılmamış, temizlenen bölgelerde bulunan geleneksel konut mimarisine sahip ahşap yapılar, tarihi yapılar da ortadan kaldırılmıştır. Ulaşımın kolaylığı açısından kıyı kotundan yüksek, geniş olarak tasarlanan Bostan İskelesi önünden geçen dört şeritli “kazıklı yol” yapılmıştır.⁷⁹

Eyüpsultan Kentsel Sit alanı içerisinde sadece tarihi yapıları değil, mahalle dokusu, doğal ve arkeolojik mirası ile bir bütündür. Osmanlı Dönemi sanatı, mimarisi, dini, maddi ve manevi tüm değerleriyle dikkat çekmektedir. Günümüzde hala insanların manevi değerlerle ziyaret ettiği, adak adadığı, dua ettiği bir ziyaret alanıdır. Manevi değerlerin dışında Eyüpsultan anıtsal mimarisiyle, sokak dokusuyla, mezarlıklarıyla bir açık hava müzesi durumundadır. Edmondo de Amics’in dediği gibi Eyüpsultan, ölüm tasvirinin güzelleştiği ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatının gözler önüne serildiği hem dua hem tebessüm uyandıran hüznü dolu, bir kabristan, bir saray, bir bahçe bir mabed’dir.⁸⁰

⁷⁹ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 282-283.

⁸⁰ Edmondo De Amicis, *İstanbul:1874* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 351.

Şekil 2: Eyüpsultan İlçesi Kültür Varlıkları (Eyüpsultan Belediyesi)

3.OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILILAŞMA ANLAYIŞI

3.1. Osmanlı Mimarlığında Batılılaşıma Kavramı

Batılılaşıma tabiri, Batı ülkeleri dışında kalan Osmanlı Devleti'nin Batı'nın gelişmişlik seviyesini yakalayabilmek için gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁸¹

Osmanlı mimarisinin Avrupa etkilerine açılması, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin 1720-21 yıllarında Fransa'yı ziyaretiyle başlamıştır. Yolculuğu esnasında Fransız kültürü ile temas etmiş ve döndükten sonra kaleme aldığı takrirnamede, Fransız krallık çevrelerinin yaşayış biçimlerine, imar faaliyetlerine, görüp beğendiği sarayları, bahçeleri, eğlence ve törenleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁸² Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'dan getirdiği çizimler ilk olarak Kağıthane'de uygulanmıştır.⁸³

Osmanlı mimarlığında Batılılaşıma, Klasik Dönem ile eski prensiplere ve motiflere dönüşün başladığı Türk Neo-Klasik arasında geniş bir dönemdir. Bu dönemde Türk sanatı, Batı'dan sürekli olarak gelen sanat zevklerinin içine girmiştir.⁸⁴

15. yüzyılda özellikle Mimar Sinan ile zirveye tırman klasik düzen, 17. yüzyılda da devam etmiş ve bu dönemden itibaren bir duraklama dönemine girmiştir. 18. yüzyıldan itibaren ise Osmanlı sanatında yeni bir estetik anlayışı görülmeye başlamıştır.⁸⁵

Batılılaşıma, ilk olarak klasik çizgilere zengin süslemelerin katılmasıyla ifadesini bulurken daha sonra klasik çizgiler, tamamen ortadan kalkmış ve yerini Barok üslubunun çizgileri almıştır. Türk sanatı yeni ve farklı bir hüviyete bürünmüştür.⁸⁶

Osmanlı mimarlığında Batılılaşıma Dönemi, 18. yüzyılın ilk yarısında Lale Devri adı verilen, III. Ahmed Dönemi'nde (1704-1730) başlamıştır. Osmanlı'nın klasik formları yaşamaya devam ederken Batı üslubu daha çok süsleme de kullanılmıştır.⁸⁷ Ortaya çıkan

⁸¹ Hanioğlu, "Batılılaşıma", 5/148

⁸² Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşıma Süreci*, 21.

⁸³ Kuban, "İstanbul", 409-411.

⁸⁴ Semavi Eyice, "Batılılaşıma", 5/171.

⁸⁵ Eyice, "Batılılaşıma", 5/171.

⁸⁶ Eyice, "Batılılaşıma", 5/171.

⁸⁷ Eyice, "Batılılaşıma", 5/ 171.

bu üslup, ilk olarak, İstanbul saray çevresinin yaşama düzeni içinde anlam kazanmış böylece mimari doğaya açılmış ve mimari bir dekor olarak kullanılmıştır.⁸⁸

Lale Devri, Osmanlı batılılaşmasında bir geçiş dönemidir. Bu dönemde yapılan köşk, yalı ve saraylar yeni bir anlayışa göre düzenlenmiştir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'da görüp anlattıklarının büyük bir payı olmuş ve Batı ülkelerinde moda olan su kanalları, fıskiye, şelaleler ve ağaçlar altında gölgelenen bahçeler Osmanlı sarayına da girmiştir. Damat İbrahim Paşa tarafından Fransız saray bahçeleri gibi Kağıthane deresi kenarında Sadabat Sarayı ve bahçesi yaptırılmıştır.⁸⁹

Osmanlıya giren yeni üslubun izlenmesinin en güzel aracı bu dönemden sonra özellikle çeşme ve sebillerde olacaktır. Çeşme ve sebiller bu dönemde daha önceden hiç olmayan ölçüde kent tasarım araçlarına dönüşmüşlerdir.

Batılılaşmayla birlikte su ögesi ön plana çıkmış ve çeşme tasarımının gelişmesine yol açmıştır. Çeşmelerin eyvan kemerleri ve ayna taşları kabartmalarla bezenmeye başlamış, çeşme sadece su getiren değil hem şehri hem yapıyı süsleyen kent eşyası olarak kullanılmıştır. Lale Devri'nin en anıtsal meydan çeşmesi Bab-ı Hümayun önünde bulunan III. Ahmed Çeşmesi (1728-29)'dir.⁹⁰

Osmanlı sanatında Barok üslubunun etkisinin hissedilmesi ve artması Lale Devri'nden sonra I. Mahmud'un tahta çıkmasına rastlamaktadır. Batılılaşmayla beraber Osmanlı sanatına giren Barok ve Rokoko daha çok dekorasyon alanında kullanılmıştır.⁹¹ Fransız rokoku özellikle çeşme aynalarının bezemelerinde uygulanmıştır.⁹² Mimaride eğik çizgiler, korniş ve silmeler belirginleşmiş, binanın yükseklik oranı arttırılmış,⁹³ süslemede "S" ve "C" kıvrımları, istiridye kabuğu ve akant yaprağı motifi ve altın yaldız kullanımı bu üslubun önemli yansımaları olmuştur.⁹⁴

Batılılaşma zevkinin tam anlamıyla uygulandığı en belirgin örnek, İstanbul I. Mahmud Meydan Çeşmesi (1732)'dir. Osmanlı klasik sivri kemeri yerini tamamen kıvrımlı barok

⁸⁸ Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, 36.

⁸⁹ Eyice, "Batılılaşma", 5/172

⁹⁰ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 509-510.

⁹¹ Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, 5.

⁹² Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 517.

⁹³ Cezar, "Batı'ya Açılış Döneminde Mimaride Bünye Değişikliği", 16.

⁹⁴ Atasoy, "Barok", 5/81.

kemere bırakmış, mermer cephe üzerinde bulunan süslemeler tamamen batılı anlayışta düzenlenmiştir.⁹⁵

Önceleri daha az kullanılan yeni motifler, çeşme aynalarından, minare şerefelerine, büyük sütun başlıklarında ve süslenen tüm yüzeylerde kendini göstermiş, klasik keskin çizgilerin yerini eğriler, büyük iç bükey profiller almış, üç boyutun derinliği giderek artmış ve daha plastik bir karaktere bürünmüştür.⁹⁶

Batı'nın Barok üslubunun yerleştiği örnek, İstanbul Nuruosmaniye Cami (1755)'dir. Kubbe dört ana kemere oturtulmuş ve mihrap çok köşeli bir çıkmanın içine yerleştirilmiştir. Caminin avlusu Türk sanatında başka hiçbir yerde rastlanmayacak biçimde yarım yuvarlak yapılmış; silmeler, kemerler, kapı nişleri ve sütun başlıkları tamamen Barok üslubunu yansıtmaktadır. İstanbul Nuruosmaniye Cami (1755) Türk baroğunun en iyi temsil edildiği yapıdır. Ancak İstanbul Nuruosmaniye Cami'nden sonra Batılı anlayış, daha sonra yapılan yapılarda İstanbul Nuruosmaniye Cami'ndeki ölçüye varmamıştır.⁹⁷

Rokoko taş oyma bezemenin ilk aşamaları İstanbul Dolmabahçe'de Mehmet Emin Ağa Çeşme ve Sebilinde (1740) görülmektedir. IV. Mustafa'nın annesinin, oğlu Şehzade Ahmed için yaptırdığı İstanbul Sineperver Valide Sultan Çeşmesi (1780) "S" ve "C" kıvrımlarıyla oluşturulan kemerli aynası, kartuş ve silmeleriyle Rokoko üslubunun özelliklerini içermektedir.⁹⁸

Rokoko, artık bir kent süsleme aracı olan çeşme ve sebillerin cephelerini gittikçe daha zengin ayrıntılarla süslemeye başlamıştır. Sultan I. Abdülhamid Çeşme ve Sebili (1777), İstanbul'da yerel Barok üslubun sergilendiği en güzel kompozisyonlardan biridir. Zengin profilli çeşme aynalarının kemerlerindeki büyük kartuşlar ve dairesel geniş saçak motifleriyle önemli örnekler arasındadır.⁹⁹

Osmanlı padişahlarının yüzyıllar boyunca içinde yaşadıkları Topkapı Sarayı'na batılı anlayışa uygun mekânlar inşa etmişler ya da önceden yapılmış olan bu mekânları batılı

⁹⁵ Eyice, "Batılılaşma", 5/172.

⁹⁶ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 518.

⁹⁷ Eyice, "Batılılaşma", 5/ 173.

⁹⁸ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 518.519.

⁹⁹ Kuban. *Osmanlı Mimarisi*, 519.

anlayışa göre dizayn etmişlerdir. Tamamen Batılı zevkle kaplanan Şehzadeler Mektebi önemli bir örnektir. Sultan III. Osman tarafından yaptırılan köşk ile Sultan I. Abdülhamid'in yatak odası ve Sultan III. Selim'in odası Avrupa duvar fayansları ve Barok üsluplu renkli, yaldızlı nakışlarla süslenmiştir.¹⁰⁰

Batılılaşma, ev, konak ve yalı mimarisine tesir etmemiş, buna karşılık iç süsleme, tavan süslemeleri ve ocak yaşmakları Batılı üslupla süslenmiştir.¹⁰¹

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud'un saltanat yıllarında askeri alan ile bazı üst kademe örgütlerinde batılı anlamda değişiklikler ve yenilikler yapılmıştır. Mimaride ise eski ve yeni oda diye anılan Yeniçeri kışlalarından sonra, büyük çaplı kışla yapıları ilk defa bu dönemde yapılmış, ilk defa yabancı bir mimar olan Melling'e bina inşa ettirilmiştir. Bu dönemde sivil mimari, dini mimarinin önüne geçmiştir.¹⁰²

Osmanlı mimarisinde 19. yüzyıla girerken üçgen alınlıklar, girlandlardan oluşan motifler sokulmaya başlamış, iyon, korint ve dor üslubundaki sütun başlıkları Osmanlı mimarisine Batılılaşma anlayışıyla birlikte girmiştir.¹⁰³

Sultan II. Mahmud devrinde başlayan ve Fransız Ampir üslubunu gösteren ikinci büyük akım, Osmanlı Devleti'nde çalışmaya gelen yerli mimarların yanı sıra yabancı mimarlar ve Ermeni asıllı Balyan ailesinden kalfalar tarafından uygulanmış ve Tanzimat üslubunu oluşturmuştur.¹⁰⁴

Ampir üslubu, en abidevi örneğini İstanbul II. Mahmud Türbe ve Sebili (1840)'nde vermiştir. Tamamen mermerden inşa edilen hazire duvarında, içi Avrupa sarayları gibi döşenmiş türbesi bulunmaktadır. İlk Çağ'ın yuvarlak mabetlerinin bir benzeri olan dor nizamındaki sebilde ampir üslubunun tüm özelliklerini bulmak mümkündür.¹⁰⁵

Ampir üslubu, 19. yüzyıl ortalarından itibaren zayıflamış ve karma üsluplarda eser yapımı hızlanmıştır. İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Cami (1871), cami mimarisinde

¹⁰⁰ Eyice, "Batılılaşma", 5/ 176

¹⁰¹ Eyice, "Batılılaşma", 5/ 176

¹⁰² Cezar, "Batı'ya Açılış Döneminde Mimaride Bünye Değişikliği", 13.

¹⁰³ Cezar, "Batı'ya Açılış Döneminde Mimaride Bünye Değişikliği", 15.

¹⁰⁴ Eyice, "Batılılaşma", 5/177.

¹⁰⁵ Eyice, "Batılılaşma", 5/177.

bunun en belirgin örneğidir. Caminin dış cephe süslemesinde eski Türk mimarisi kullanılırken pencerelere gotik bir biçim verilmiştir.¹⁰⁶

3.2. Batılılaşma Dönemi Osmanlı Külliyelerinin Genel Karakteri

İslamiyeti benimsemiş Türk toplumu ibadet yeri olan camiye, kültür sosyal yardım müesseselerinin bir merkezi olarak görmüştür. Camilerinin çevrelerini düzenleyen Türk toplumu, vakıf yoluyla inşa edilen yapılar topluluğuna 'külliye' demiştir. Türk şehirlerinin kuruluş ve şekillenmesinde külliye yapılarının payı çok büyüktür.¹⁰⁷

Külliye; çeşitli fonksiyonel yapı birimlerinin bir arada planlanıp inşa edildiği sosyal kuruluş olarak tanımlanabilir. Külliye yapılarını, cami, sıbyan mektebi, medrese, türbe, tabhane, çarşı, bedesten, sebil çeşme, muvakkithane ve köprü gibi yapılar meydana getirmektedir. Bu yapıların birkaçının bir arada planlanması, kuruluşun 'külliye' olarak tanımlanması için yeterli olmuştur.¹⁰⁸

Külliye, Osmanlı Erken Dönem'de Bursa ve Edirne başta olmak üzere, şehrin büyümesini ve yeni yerleşim alanlarının kurulmasını sağlamıştır.¹⁰⁹ Osmanlı'nın ilk devirlerinde Bursa'da meydana getirilen külliye belirli bir program dahilinde düzenlenmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk devrinden itibaren külliye yapıları cami merkezli olarak inşa edilmişler ve ilk külliye yapısı ise, Orhan Gazi tarafından 1355 yılında İznik'te inşa edilen Orhan Gazi Külliyesi'dir. Külliye, zaviyeli cami ve hamamdan oluşan basit bir yapı topluluğudur.¹¹⁰

Erken Dönem'de inşa edilen ikinci külliye yapısı, yine Orhan Gazi tarafından 1339-40 yılında Bursa'da kalenin eteklerine inşa edilen topluluktur. Daha gelişmiş bir şekilde inşa ettirilen külliye, cami, medrese, mektep, zaviye, han, imaret ve hamamdan

¹⁰⁶ Eyice, "Batılılaşma", 5/180.

¹⁰⁷ Eyice, "Mimar Sinan'ın Külliyesi", 169.

¹⁰⁸ Cantay, "Osmanlı Dönemi Külliyesi", 457.

¹⁰⁹ Cantay, "Osmanlı Dönemi Külliyesi", 457.

¹¹⁰ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 49.

oluşmaktadır. Bursa’da inşa ettirilen bu külliye gerek sayısı bakımından gerek yapıların yerleştirilmesi bakımından Osmanlı külliyelerinin öncüsü olmuştur.¹¹¹

İstanbul’un fethinden sonra külliye mimarisi yeni bir hız kazanmış ve İstanbul’un ve yeniden imarı Fatih Sultan Mehmed’in üzerinde durduğu konular olmuştur.

Selatin külliyesi geleneğinin ilk adımı, Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen Fatih Külliyesi’dir (1462-1470). Külliye, yapıların tipleri, mimari yenilikleri ve bunların birbiriyle olan ilişkileri açısından ve diğer yandan külliyenin bütününde gösterdiği simetrik nizam, kendinden sonra pek az külliye de görülebilecek olgunluktur. Külliyenin merkezini cami oluşturmakta ve darüşşifa, tabhane, kervansaray, imaret, medrese, hamam ve türbe caminin etrafına yerleştirilmiştir.¹¹²

Klasik Dönem’de, Mimar Sinan’ın inşa ettiği külliyelerde, arazi yapısı, dış estetik ve kurulmuş şehir dokusuna önem verilmiştir.¹¹³ Çok fonksiyonlu olarak tasarlanan külliyeler Osmanlı’nın iki büyük başkenti İstanbul ve Edirne’de bulunmaktadır.¹¹⁴

Sinan’ın külliyelerini iki ayrı grup olarak inceleyebilmek mümkündür:

1.Şehir Külliyesi

2.Menzil Külliyesi

İstanbul Şehzade Mehmet Külliyesi (1545), Sinan’ın “çıraklık eseri” olarak değerlendirdiği külliyenin ibadet yeri, şehrin ana yolunun kenarına inşa edilmiştir.¹¹⁵ Cami, imaret, tabhane, medrese, mektep ve türbeden meydana gelen yapılar oldukça geometrik olarak yerleştirilmiştir.¹¹⁶

İstanbul Süleymaniye Külliyesi (1550-57), yapıların engebeli araziye yerleştirilmesi açısından Klasik Dönem’in sembolik yapısı olmuştur. Şehrin tepelerinden birine kurulan külliye, ideal kubbe ve mekân anlayışına ulaşması yanında, yapılar simetrik ve geometrik bir düzene göre yerleştirilmiştir.¹¹⁷

¹¹¹ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 49.

¹¹² Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 56-60.

¹¹³ Eyice, “Mimar Sinan’ın Külliyesi”, 170.

¹¹⁴ Cantay, “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, 463.

¹¹⁵ Eyice, “Mimar Sinan’ın Külliyesi”, 170

¹¹⁶ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 65.

¹¹⁷ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 67-69.

Sinan'ın inşa ettiği bir diğer grup menzil külliyesidir. Yollar üzerinde inşa edilen, yolcunun ihtiyaçlarına göre tasarlanan, arasta-çarşı, hamam ve kervansarayın önemli yer tuttuğu yapılardır. Payas Sultan II. Selim Külliyesi (1574), Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi (1573) ve Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi (1569) Sinan'ın inşa ettiği önemli menzil külliyesi arasında yer almaktadır.¹¹⁸

Mimar Sinan'dan sonra cami, külliye merkezi olmaya devam etmiş, buna rağmen yapılar arasındaki dengeli, geometrik düzen bozulmuştur.

Mimar Sinan'dan sonra yapılmış en büyük külliye olan Sultan Ahmed Külliyesi'nde yapılar (1609-16), geniş bir alana yayılmış ve ne yazık ki tüm yapılarıyla günümüze kadar gelememiştir. Cami, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifa, imaret-i amire, tabhaneler, han, darülkurra, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkanlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evlerden oluşmaktaydı.¹¹⁹

İstanbul Yeni Valide Külliyesi'nin (1598-1665) yapılması çok uzun sürmüş ve ayrı ayrı üç devirde üç mimar çalışmıştır. Külliye; cami, arasta, sebil, çeşme, türbe, darülkurra, sıbyan mektebi, hünkâr kasrı ve hamamdan oluşmaktadır.¹²⁰

Osmanlı Devrinde 16. yüzyılın sonlarında külliye kuruluşlarında, merkeze alınan cami önemini kaybetmiş, az sayıda fonksiyonel yapıya sahip küçük külliye gibi medrese yapısının önem kazandığı külliye inşa edilmiştir.¹²¹

İstanbul'da İstanbul Sultan Ahmed Külliyesi (1609-16) ve İstanbul Yeni Valide Külliyesi'nin (1598-1665) inşasından sonra 18. yüzyıl ortalarına kadar I. Mahmud'un inşa ettirdiği İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi (1755) dışında yapılan külliye yapılarının bir kısmı cami etrafında gelişen külliye yapıları değildir. Külliye yapılarının boyutları küçülmüş ve yapılan yapı sayısı azalmıştır. 17. ve 18. yüzyılda İstanbul'u şenlendiren yapılar bu külliye etrafında toplanmıştır. Bu durum toplum yapısında iki değişikliğe işaret eder. Ülkeyi ve halkı idare edenlerin ekonomik gelirleri azalmıştır ve fetih kapıları kapanmış, kendi içine dönen toplumda ulemanın etkisi artmıştır. Çünkü yapılan

¹¹⁸ Cantay, "Osmanlı Dönemi Külliyesi", 463.

¹¹⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Cami ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/497.

¹²⁰ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 76.

¹²¹ Cantay, "Osmanlı Dönemi Külliyesi", 464.

külliyyelerin büyük bir çoğunluğu medrese etrafında gelişen külliyyelerdir. Ancak külliyyeyi yaptıran kişiler kendilerine bir türbe yaptırtmışlardır. Kendi türbesi etrafında tarikatla ilgisinin yoğunluğu sebebiyle bir tekke yaptıracaktır. Kendilerine ait bir kitaplığı olanlar, bunları bir vakıf kurarak, toplumun yararına sunarlar. Sebil ve çeşme, genellikle sadece çeşme toplumsal gereksinime hizmet eden bir öğe olarak küçük külliyyelere eklenir. 19. yüzyıla doğru medrese inşaatı azalmış kütüphane ve sıbyan mektebi çoğalmıştır. Bu bağlamda bilgi ve eğitimi vurgulayan bir gelişmeden söz edilebilir. İstanbul Gazanfer Ağa Külliyesi (1595-1596), Valens su kemerinin dibine inşa edilmiştir. Neredeyse kemere bitişik olarak inşa edilen küçük avlu, sıkışık vaziyet planlı medrese, on ikigen planlı türbesiyle birlikte Osmanlı mimarisinin temel tipolojisinin ne kadar esnek kompozisyonlar içinde kullanılabileceğini göstermektedir.¹²²

Osmanlı mimarlığında 17. yüzyılda İstanbul'un mimari dokusunda külliye yapılarının inşası devam etmiştir. İstanbul Çinili Külliyesi (1640), İstanbul Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi (1659) ve İstanbul Çarşıkapı Kara Mustafa Paşa Külliyesi (1700) bu dönemde yapılmış küçük külliyyeler arasında yer almaktadır.¹²³ Osmanlının batılı üslupların etkisi altına girdiği 18. ve 19. yüzyılda, Klasik Dönem mimarisiyle yapılmış ancak çağın mimari özelliklerini taşıyan yapılardır. Bu dönemde az sayıda küçük külliyyeler, büyük külliyyelere göre daha fazla inşa edilmişlerdir.¹²⁴

18. yüzyılın ortalarına kadar, caminin merkezinde olduğu külliyyeler ile medrese plan yorumuna bağlı küçük külliyyeler inşa edilmiş; bu külliyyelerde derslane-mescit fonksiyonu, günümüzde cami ile anılan mektep, hayır anlayışı ile yapılan sebil ve çeşmeler bulunur.¹²⁵

İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi (1755), klasik külliye anlayışıyla 18. yüzyılda inşa edilen en büyük külliye kuruluşudur. Cami, hünkâr kasrı, medrese, kütüphane, imaret, türbe, sebil, çeşme ve dükkanlardan oluşan külliyyede cami, belirginleştirilerek bir alt yapı üzerine inşa edilmiştir.¹²⁶ İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi (1755)'nden sonra Türk sanat ve kültürünün kendi klasik mecrasında daha fazla gelişmesi mümkün olmamış ve külliye

¹²² Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 386-387.

¹²³ Cantay, "Osmanlı Dönemi Külliyyeleri", 464.

¹²⁴ Cantay, *Osmanlı Külliyyelerinin Kuruluşu*, 106.

¹²⁵ Cantay, *Osmanlı Külliyyelerinin Kuruluşu* 100.

¹²⁶ Cantay, *Osmanlı Külliyyelerinin Kuruluşu*, 99.

konusunda gelişme zinciri halkası burada kopmuş ve külliye ismi verilen mimari komplekslerin inşası bu külliye'den sonra sona ermiştir.¹²⁷

İstanbul Eyüpsultan'da bulunan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (1793), imaret etrafında gelişen tek külliye yapısı olması açısından önemlidir. Yine Eyüpsultan'da bulunan İstanbul Şah Sultan Külliyesi (1800) bu yüzyılda yapılan küçük ölçekli bir külliye olarak karşımıza çıkar.

Osmanlı 19. yüzyıl külliyelerinde, kışla, hastane gibi büyük ölçekli yapılar külliye programına katılmıştır. Bu yapılar, külliye'nin inşa edilme nedeni olmuş ve saat kuleleri külliye bütününe eklenmiştir. İstanbul Yeni Bahçe'de Sultan Abdülmecid'in annesi adına inşa edilen İstanbul Bezmiâlem Valide Sultan Külliyesi (1845), cami, hastane ve çeşmeden meydana gelmiştir. Külliye'nin yapıları arasındaki bütünlük günümüzde bozulmuştur fakat 19. yüzyıl içinde hastane yapısının yer aldığı kuruluş açısından önemlidir.¹²⁸

¹²⁷ Akozan, "Türk Külliyesi", 308.

¹²⁸ Cantay, *Osmanlı Külliyesi'nin Kuruluşu*, 102-107.

4. MİHRİŞAH VALİDE SULTAN'IN KİŞİLİĞİ, VAKIFLARI VE İMAR FAALİYETLERİ

4.1. Mihrişah Valide Sultan'ın Kişiliği

Mihrişah Valide Sultan, Osmanlı hükümdarı III. Mustafa'nın baş kadını ve III. Selim'in annesidir. Gürcü asıllı olduğu rivayet edilir¹²⁹ fakat Cenevizli olduğuna dair söylence de bulunmaktadır.¹³⁰ 1745 yılından önce doğduğu düşünülmektedir. Saraya nasıl geldiği bilinmemekle birlikte, 1761 yılında III. Selim'i dünyaya getirerek hem şehzade annesi hem de III. Mustafa'nın baş kadını olmuştur.¹³¹

Mihrişah Valide Sultan, III. Selim ile Hibetullah Sultan ve Fatıma Sultanların annesidir. Fakat Şah Sultan'ın annesi olduğuna dair kaynaklar da bulunmaktadır.

M. Çağatay Uluçay "Padişahların Kadınları ve Kızları" adlı kitabında¹³² ve İ. Parmaksızoğlu Türk Ansiklopedisi Mihrişah Valide Sultan maddesinde¹³³, Mihrişah Valide Sultan'ın Şah Sultan'ın annesi olduğundan bahsedilmiştir. Fakat Hakkı Önkale ve Can Alpgüvenç, Şah Sultan'ın annesinin Mihrişah Valide Sultan olmadığından bahseder. Hakkı Önkale, III. Mustafa'nın Mihrişah Valide Sultan'dan başka Mihrişah Sultan adlı başka bir kadını olduğunu, adı geçen Mihrişah Sultan'ının III. Mustafa'nın ikinci kadını olduğunu vurgular.¹³⁴

Mihrişah Valide Sultan, III. Mustafa'nın 1774 yılında vefat etmesi üzerine Eski Saray'a gönderilmiş; III. Selim kafes hapsindeyken kendisi Eski Saray'da, I. Abdülhamid'in 15 yıllık saltanatı boyunca kapalı kalmıştır.¹³⁵

8 Nisan 1789 tarihinde aniden vefat eden I. Abdülhamid'in ardından tahta çıkan III. Selim, cülûsünden hemen sonra annesini Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na getirtmiştir. Mihrişah Valide Sultan, III. Selim'in tahta geçmesinin ardından maddi ve manevi tüm desteğiyle oğlunun yanında olmuştur. Öyle ki, bu yakınlık mimariye de yansımıştır. ¹³⁶ III.

¹²⁹ Alpgüvenç, *Hayırdı Yarışan Hanım Sultanlar*, 119.

¹³⁰ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 458.

¹³¹ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 19.

¹³² Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 99.

¹³³ Parmaksızoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", 24/154.

¹³⁴ Önkale, "Eyüp Mihrişah ve Şah Sultan Türbelerinin ışığında Mihrişah Kadın Meselesi", 124.

¹³⁵ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 458.

¹³⁶ Ayşe Hilal Uğurlu, "Siyasi Bir Projenin İzinde Banilik: Mihrişah Valide Sultan'ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak", *Belleten* LXXX/ 287 (Nisan 2016), 87.

Selim tahta çıkışının hemen ardından Topkapı Sarayı harem dairesinin valide sultanlara ait bölümünü 18. yüzyıl sonu mimari ve süsleme özelliklerine göre annesi için yaptırtmıştır. Valide Sultan oda ve sofasının duvarlarındaki yazı kuşaklarında III. Selim'i öven; padişahın ve annesinin yardımseverliklerinden bahseden, oğlunun başarısı için dualar ettiğini vurgulayan dizeler bulunmakla birlikte¹³⁷ III. Selim'in dairesiyle annesinin dairesi arasında doğrudan bir bağlantı da bulunmaktadır.

Şekil 3: Topkapı Sarayı Mihrişah Valide Sultan Dairesi

Kaynak: Mustafa Cambaz, *Topkapı Sarayı- Harem/ Valide Sultan Dairesi* (Fotoğraf, 2010), Mustafa Cambaz.

Daha çok hayır işleriyle tanınan Mihrişah Valide Sultan, oğlu III. Selim gibi kendisi de Mevlevi tarikatına mensuptur.¹³⁸ Hayır işlerini kalıcı hale getirebilmek ve sürekliliğini sağlamak amacıyla valide sultanlığının birinci yılında Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nı kurmuştur.¹³⁹

¹³⁷ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 459.

¹³⁸ Parmaksızoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", 154.

¹³⁹ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 20.

Hayatı boyunca hayırsever bir kadın olarak sahnesinde yer alan Valide Sultan, Osmanlı'ya birçok mimari eser kazandırmıştır. Dönemin zevk ve anlayışına uygun olarak inşa edilen yapılar, onun yenilikçi kimliğini de gözler önüne sermektedir. İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, hiç şüphesiz, Valide Sultan'ın hayırsever ve yenilikçi kimliğinin bir arada bulunduğu en önemli eserdir.

Sultan III. Selim Dönemi'nde, Osmanlı Devleti iç ve dış karışıklıklarla geçmiştir. Valide Sultan, bu dönemde oğlunun yanında olmuş; kurduğu vakıfla Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek ve şan katabilmek için büyük bir gayret sarf etmiştir.¹⁴⁰

III. Selim Dönemi'nin en önemli yeniliklerinden biri, Nizam-ı Cedid'tir. Öncelikli olarak askerî açıdan köklü değişiklikler yapılarak modern bir ordu oluşturmak; bunun sonunda yenilenmiş, eski gücüne kavuşmuş, modern bir devlet olarak çıkmak bu düzenin asıl hedefidir. Bu düzende en önemlisi, yapılacak olan yenilikleri ilk olarak Başkent'te halka tanıtmak ve benimsetmektir.¹⁴¹

Mihrişah Valide Sultan, oğlu III. Selim'in padişah olmasına rağmen devlet idaresine ve siyasete fazla karışmamış ancak ortaya çıkan yeniliklere uyum sağlamıştır. Özellikle "Nizam-ı Cedid" yeniliklerine büyük destek vermiş; askeri yenileşmenin sağlanması için topçu, top arabacı, humbaracı, lağımçı ocaklarını geliştirmiştir. Kara ve Deniz mühendishanesi açtırmış; modern ordunun eğitimi ve talimi için Beyoğlu'nda, Levend Çiftliği'nde, Tophane'de Üsküdar'da Kalyoncu ve Humbaracı kışlaları inşa ettirmiştir.¹⁴²

Mihrişah Valide Sultan ve III. Selim vakıfları, III. Murat vakıflarıyla birleştirilmiştir. Eyüp Sultan Cami'ne yazma kitaplar vakfetmiş, bu kitaplar 1924 yılında Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne, 1965 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne götürülmüştür.¹⁴³

Ömrünün son yıllarını hastalıklarla mücadele ederek geçiren Valide Sultan, 16 Ekim 1805 yılında, altmış yaşındayken sıtma hastalığından dolayı Topkapı Sarayı'nda vefat etmiştir. Cenazesi ise Eyüpsultan'da kendi yaptırtmış olduğu külliyenin türbesine gömülmüştür.

¹⁴⁰ Alpgüvenç, *Hayırdan Yarışan Hanım Sultanlar*, 129.

¹⁴¹ Uğurlu, "Siyasi Bir Projenin İzinde Banilik: Mihrişah Valide Sultan'ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak", 90.

¹⁴² Alpgüvenç, *Hayırdan Yarışan Hanım Sultanlar*, 129.

¹⁴³ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 463.

4.2. Mihrişah Valide Sultan'ın Vakfı

Mihrişah Valide Sultan, yalnızca bir vakıf kurmuş ve tüm hayır işlerini bu vakıf altında yapmıştır. Vakfa dair amacını, hayır edilen malları, vakfın esaslarını, vakfın ne şekilde işletileceği, vakıf altında çalışacak personele ödenecek ücretler gibi esasları vakfiyeler ile belirlemiştir.

Valide Sultan, h.1204 (1790) tarihli vakfiyesinde ve sonraki vakfiyelerinde, vakıf şartlarında değişiklik yapma yetkisini kendisinde tutmuş; vefatına kadar, kurmuş olduğu vakfı sürekli büyütülmüştür. Daha sonra gelen vakfiyeler önceki vakfiyelerdeki şartların değiştirilmesi maddesine atıf yapılmış, böylece her vakfiyeyle yeni bir vakıf kurulmamakla birlikte mevcut vakıf büyütülmüştür.¹⁴⁴

Valide Sultan, yeni hayır müesseseleri ve akarları zeyl vakfiyelerle vakfına eklemiş, yaşanan olumsuzlukları ve eksiklikleri şart değişiklikleri yaparak gidermeye çalışmıştır.¹⁴⁵

Eyüp Sabri Kala ve İdris Akarçeşme tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yapılan araştırmaya göre, Mihrişah Valide Sultan'ın zeyl vakfiyeleriyle birlikte on bir adet vakfiyesi ve bu vakfiyelerin mükerrer vakfiyeleri tespit edilmiştir. Valide Sultan'ın tüm vakfiyeleri vakıf şartlarını taşıyan, görevli ve yetkili mahkemeler tarafından incelenen ve hâkim tarafından sahih ve لازم olduklarına karar verilen, ayrıca yargılama yetkisine sahip, Padişah fermanıyla içerisine uyulması ferman olunan hukuken geçerli vakfiyelerdir.¹⁴⁶

Mihrişah Valide Sultan'ın vakfiyeleri şu şekildedir:

1. 15 Şubat 1204 (30 Nisan 1790) Tarihli Vakfiye
2. 25 Ramazan 1204 (8 Haziran 1790) Tarihli Vakfiye
3. 03 Safer 1207 (20 Eylül 1792) Tarihli Zeyl Vakfiye
4. 27 Rebiyülevvel 1209 (22 Ekim 1794) Tarihli Zeyl Vakfiye

¹⁴⁴ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 23.

¹⁴⁵ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 23

¹⁴⁶ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 22.

5. 21 Zilhicce 1209 (9 Temmuz 1795) Tarihli Zeyl Vakfiye
6. 25 Ağustos 1211 (24 Ocak 1797) Tarihli Zeyl Vakfiye
- 7.07 Zilkade 1214 (2 Nisan 1800) Tarihli Zeyl Vakfiyesi
8. 23 Cemaliziylahir 1205 (11 Kasım 1800) Tarihli Zeyl Vakfiye
9. 15 Şaban 1215 (1 Ocak 1801) Tarihli Zeyl Vakfiye
10. 03Zilhicce 1216 (6 Nisan 1802) Tarihli Zeyl Vakfiye
11. 21 Şaban 1220 (14 Kasım 1805) Tarihli Vakfiye

Valide sultanlığının ilk yılında vakfını kurarak büyüten, birçok hayır işine vesile olan Mihrişah Valide Sultan, 1805 yılında vefat etmiştir. Vakfiye şartından dolayı mütevellilik görevi oğlu III. Selim'e geçmiştir. III. Selim, annesinden kalan bu vakfı sürdürmek adına, Valide Sultan'dan kendisine miras kalan Mihaliç'teki Balıklı ve Tepecik çiftliklerini Mihrişah Valide Sultan Vakfı'na zam ve ilhak ederek vakfetmiştir.¹⁴⁷

4.3. Mihrişah Valide Sultan'ın İmar Faaliyetleri

Mihrişah Valide Sultan, hayır hizmetlerini yürütmek amacıyla Mihrişah Valide Sultan Vakfı bünyesinde, külliye, cami, mektep, sebil ve çeşmeler inşa ettirmiştir. En önemli ve en büyük hayır müessesesi, 21 Zilhicce 1209 (9 Temmuz 1795) tarihli vakfiyede adı geçen, tez çalışmamızın konusunu oluşturan Eyüpsultan'da bulunan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'dir. Külliye; imaret, türbe, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmelerden oluşmaktadır ve çalışmamızda ayrıntıları ile anlatılmıştır.

Sultan III. Selim'in ordunun yenilenmesi ve modernleşmesi içi başlatmış olduğu Nizam-ı Cedid yenilikleri kapsamında, h. 1206 (1792) yılında İstanbul ilinin Beyoğlu ilçesine bağlı Halıcıoğlu semtinde Humbarahane ve Lağımcılar Kışlası kurulmuştur.¹⁴⁸ Kışlanın dörtgen avlusuna Valide Sultan tarafından h. 21 Zilhicce 1209 (9 Temmuz 1795) tarihli vakfiyesinde vakfettiği bir cami yaptırtmıştır. Enine gelişen dikdörtgen plana sahip,

¹⁴⁷ Kala-Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 30.

¹⁴⁸ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 18/ 353.

fevkani ve tek minareli olarak inşa edilen yapıya, 1794 yılında III. Selim tarafından bir minare daha eklenmiştir.¹⁴⁹ Günümüzde caminin kuzey cephesi, Haliç Köprüsü'nün tabliye seviyesi altında kalmış, batı cephesi ise zemin kotunun yükselmesinden dolayı aşağıda bulunmaktadır.¹⁵⁰ Aynı zamanda, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi'nin Haliç yerleşkesi içerisinde hizmet vermektedir.

Şekil 4: Humbarahane Cami

Kaynak: Erol Şaşmaz, Mihrişah Valide Sultan (Kumbarhane) Cami (Fotoğraf, 2019), Türkiye'nin Tarihi Eserleri.

Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid ordusu için 1794-1795 yıllarında inşa ettirdiği Levent Kışlası'na Valide Sultan tarafından Haliç'teki Humbaracı Kışlası'nda olduğu gibi cami, mektep ve çeşme yaptırılmıştır.¹⁵¹ H.25 Ağustos 1211(24 Ocak 1797) tarihli vakfiyesiyle vakfettiği cami, mektep ve çeşme, 1812 yılında çıkan yeniçeri ayaklanmasında yok olmuştur.¹⁵²

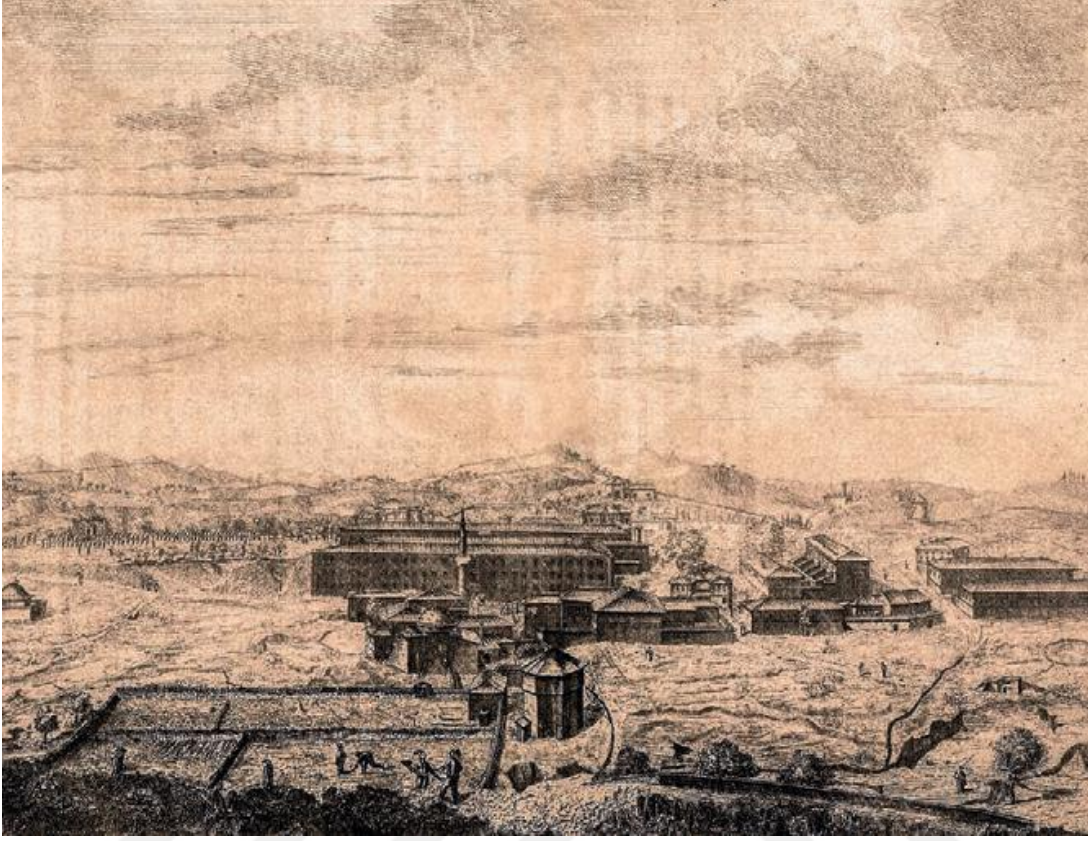
¹⁴⁹ Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii", 18/ 354.

¹⁵⁰ Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii", 18/ 353.

¹⁵¹ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 554.

¹⁵² Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 65-68.

Şekil 5: İstanbul Levent Kışlası ve Cami

Kaynak: Kala – Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 64.

Mihrişah Valide Sultan, su yapılarına bir büyük önem vermiş ve birçok su müessesesi kurmuştur. Bahçeköy’de Valide Bendi’ni inşa ettirerek şehre su taşıyarak yaptırmış olduğu cami, çeşme sebil ve hamam yapılarına bağlatmıştır. Su yollarının bakımı için görevliler tayin etmiş, çeşme ve sebillerin taslarını yerine koymak ve muhafaza etmek için taskeşler görevlendirmiştir.¹⁵³

Mihrişah Valide Sultan vakfiyeleriyle belirtilen yerlerde on iki çeşme, iki sebil yaptırmıştır. Kendi yaptırdığı veya diğer vakıflar tarafından yaptırılan cami, çeşme, sebil ve hamam gibi yerlere bağlanması için 113 masura su vakfetmiştir.¹⁵⁴

Sultan I. Mahmut Dönemi’nde Bahçeköy’de eski su bendi olarak bilinen fakat günümüzde Topuzlu Bent olarak bilinen bendi yaptırmış ve annesi Saliha Sultan’ın

¹⁵³ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 65.

¹⁵⁴ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 69.

Beyoğlu'nda inşa ettirdiği makseme kadar Galata, Beşiktaş, Tophane gibi yerlere yirmi üç lüle su beş masura su akıtmıştır. Ancak bendin küçük ve bende bağlı derelerinin az olması sebebiyle yeterli akıntı oluşturulamamıştır. Bent duvarlarının harap olmasından dolayı toplanan su azalmış; bentten Beyoğlu'nda bulunan makseme kadar su yolları tamamen harap olmuştur. III. Selim, bu su yollarını tamir ettirerek Acielma denen yerde yeniden su kuyusu inşa ettirmiştir. Böylece Beyoğlu maksemine gelen suyun miktarı 16 lüleyi geçmiştir I. Mahmud'un yaptırtmış olduğu bent harap olduğundan yaz ortasına kadar yeterli su sağlanmış fakat yaz ortasından itibaren sular kesilerek ahalinin zora düşmesine sebep olmuştur.¹⁵⁵ Mihrişah Valide Sultan, ortaya çıkan sorunları kaldırmak ve İstanbul halkının sıkıntıya düşmesini engellemek için¹⁵⁶ I. Mahmud'un Eskibağlar Deresi civarında inşa ettirdiği Bend-i Atik ile Sultan Mehmed'in annesi Hatice Sultan tarafından yaptırılan Valide Havuzu arasında Arabacı Mandırası olarak bilinen yerde bendi inşa ettirmiştir. I. Mahmud Bendi ile yaptırttığı bent arasına kuyu ve kanallar yaptırtmıştır. Kirkor Balyan tarafından tasarlanan bent, Belgrad Ormanı'ndaki bentlerin en güzelidir.¹⁵⁷

Şekil 6: İstanbul Valide Bendi

Kaynak: Rasim Çetiner, Valide Bendi (Fotoğraf), Atlas.

¹⁵⁵ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 70.

¹⁵⁶ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 70

¹⁵⁷ Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2010), 55.

Mihrişah Valide Sultan, birçok çeşme vakfetmiştir. Eyüp Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nde bulunan iki çeşme, İstanbul Mihrişah Valide Sultan türbesinin kapısının her iki yanında bulunan çeşmeler çalışmamız kapsamında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Bahse konu diğer çeşmelerden biri Hasköy'de Humbaracılar Kışlası duvarında bulunan çeşmedir. Çeşme günümüzde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi yerleşkesi içinde yer almaktadır.¹⁵⁸

Valide Sultan, çocuk yaşta ölen kızları Hibetullah Sultan ve Fatıma Sultan için 1791 ve 1797 yılında iki çeşme yaptırtmıştır. Üsküdar İhsaniye'de Hibetullah Sultan çeşmesinin kitabesi Sünbülzade Vehbi'ye aittir ve kitabede;

“Hibetullah’a kıldı hibe hem ecrin-kim

Hayr-i carisiyle ola rubu şadan” dizeleriyle birlikte h.1206 tarihi (1791) yazmaktadır.¹⁵⁹

Şekil 7: İstanbul Üsküdar İhsaniye Mihrişah Valide Sultan (Hibetullah Sultan) Çeşmesi

Kaynak: İnan Kenan Olgar, Hibetullah Sultan Çeşmesi (Fotoğraf, 2021), Kültür Envanteri.

¹⁵⁸ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 74.

¹⁵⁹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 461.

Çocuk yaşta ölen Fatıma Sultan adına Üsküdar Nuhkuyusu Caddesi üzerinde dönemin mimari üslubu olan Barok üslubunda bir çeşme yaptırtmıştır. 24 satırlık kitabesi Sünbülzade Vehbi tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶⁰

Şekil 8: Üsküdar Nuhkuyusu Mihrişah Valide Sultan (Fatıma Sultan) Çeşmesi

Kaynak: İnan Kenan Olgar, Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (Fotoğraf, 2021), Kültür Envanteri.

Yine Valide Sultan, Fındıklı Molla Bayırı merdivenli yolda bulunan çeşmeyi ölen kızı Fatıma Sultan'ın hayrına h.1212 (1797) yılında bir çeşme yaptırtmıştır. Kitabesinin son dizesinde "*Canfeza tarihi Vehbi teşnegana müjdedir / Fatıma Sultan Ruhiyçün gel iç 'aynü'l-hayat* " yazılarak Fatıma Sultan'ın hayrına yapıldığı belirtilmiştir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 75.

¹⁶¹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 461.

Şekil 9: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan (Fatıma Sultan) Çeşmesi

Kaynak: Mustafa Cambaz, Fatma Sultan Çeşmesi-Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (Fotoğraf,2013), Mustafa Cambaz.

Hibetullah Sultan hayrına Beşiktaş Dolmabahçe’de kendi mallarıyla yeni bir çeşme yaptırtmış ve vakfetmiştir.¹⁶²

Fındıklı’da Selime Hatun Mahallesi’nde bulunan ve Kilerci Dildade Usta’nın hayrına Valide Sultan tarafından bir çeşme yaptırtılmıştır. Çeşme günümüze kadar gelememiştir, bu çeşmenin yerinde temsili bir çeşme yapısı bulunmaktadır.¹⁶³

İstanbul Balıkpazarı kapısı dışında Tuz Kulesi denilen kule karşısında Duhan Gümrüğü Eminlerine mahsus mahzen duvarı bitişinde, civarda yaşayan halkın su ihtiyacını karşılamak için ve Çeşnigir Zeynep Usta’nın ruhu için bir çeşme yaptırtmış; arsa ve binasını vakfetmiştir. Çeşme günümüzde mevcut değildir.¹⁶⁴

¹⁶² Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 78.

¹⁶³ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 78.

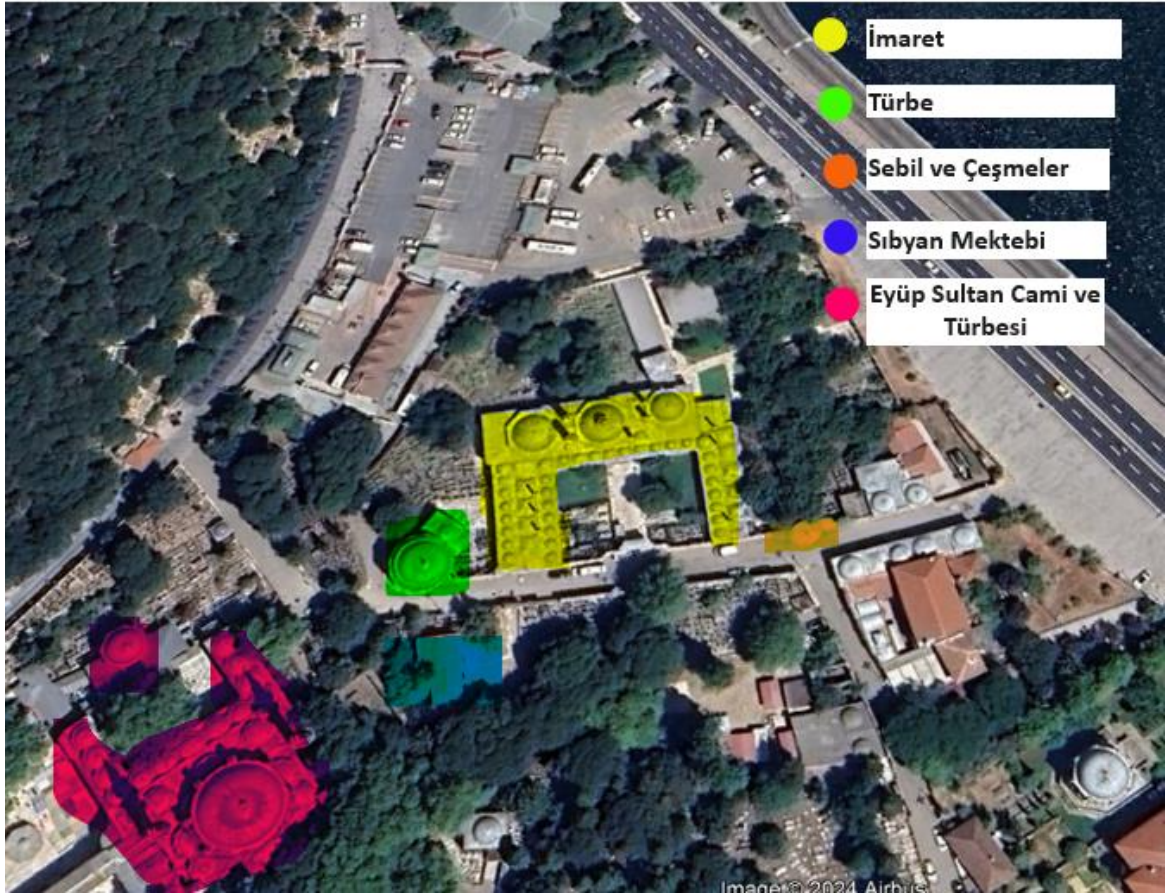
¹⁶⁴ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 77.

5.İSTANBUL –EYÜPSULTAN MİHRİŞAH VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ

5.1. Külliye Hakkında Genel Bilgi

İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, İstanbul ili, Eyüpsultan ilçesinin Merkez Mahallesi, Sultan Reşat Caddesi üzerinde (eski Bostan iskelesinin yakınında), 45 ada 55-53 parseller arasında bulunmaktadır.¹⁶⁵ Sultan Reşat Caddesi'nin kuzeyinde imaret, imaretin güneydoğusunda sebil ve çeşmeler, batısında türbe; Sultan Reşat Caddesi'nin güneyinde sıbyan mektebi bulunmaktadır. Külliyeye doğu yönünden Hüsrev Paşa Kütüphanesi bitişiktir.

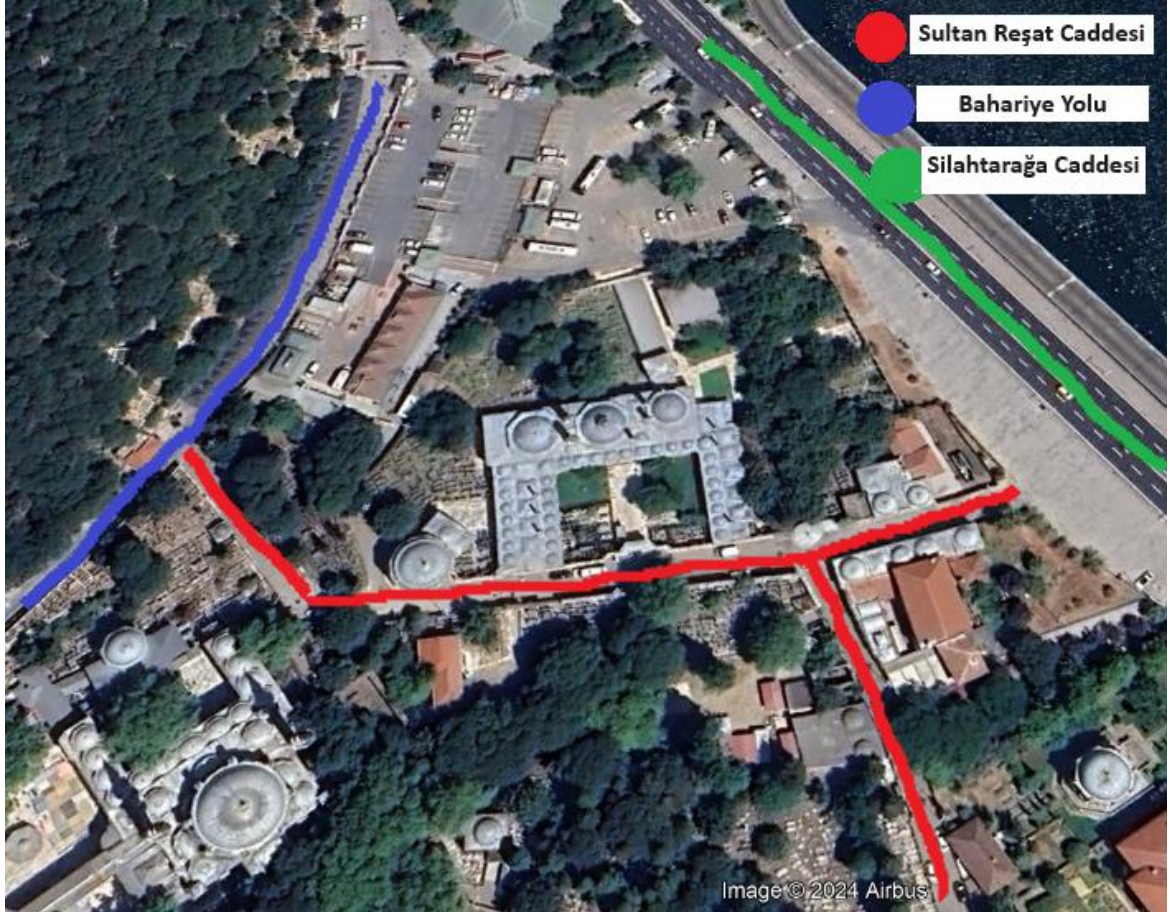
Şekil 10: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'ne Ait Yapıların Konumu

¹⁶⁵ Mihrişah Valide Sultan Külliyesi hakkında bilgi veren diğer kaynaklar için bkz. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi.*, Parlak, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", 30/42-44., Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", 5/459-461., Haskan, *Eyüpsultan Tarihi.*, Kuban, *Osmanlı Mimarisi.*, Aydın, *Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Koruma Önerileri.*, Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı.*

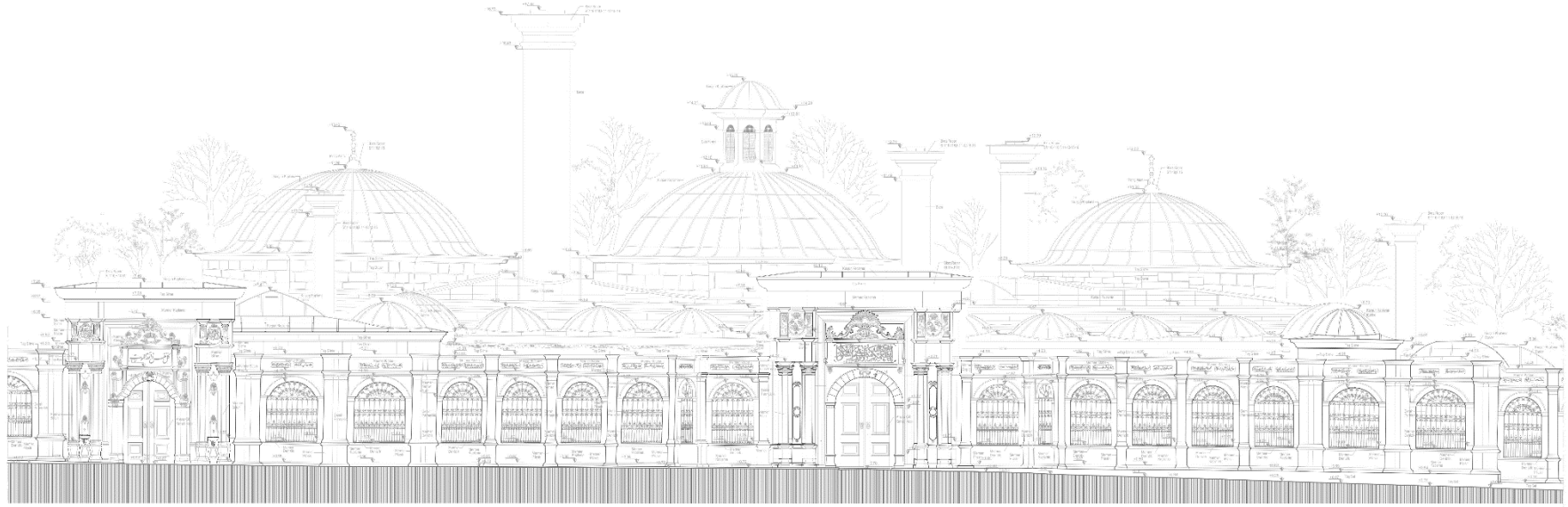
Külliyyeyi doğu ve kuzey yönünden Silahtarağa Caddesi, güney yönünden Cülûs Yolu ya da Bostan İskelesi Sokağı olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi, batı yönünden ise Bahariye Yolu çevrelemektedir.

Şekil 11: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Çevresinde Bulunan Cadde ve Sokaklar

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi çevresini, bitişiğinde bulunan Hüsrev Paşa Kütüphanesini de içine alan bir avlu duvarı kuşatmaktadır. Sultan Reşat Caddesi'ne bakan avlu duvarı hariç diğer yönlere bakan avlu duvarları sade ve gösterişsiz tutulurken, külliyyeyi Sultan Reşat Caddesi'nden ayıran güney avlu duvarı, anıtsal ve gösterişli olarak inşa edilmiştir.

Şekil 12: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Cephesi Restitüsyon Çizimi (İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden)

SULTAN REŞAT CADDESİ

GÜNEY CEPHESİ
ÖLÇEK: 1/50

Külliyei Sultan Reşat Caddesi'nden ayıran güney avlu duvarı, üç bölümden oluşur. En altta dikdörtgen kesitli silmelerle birbirinden ayrılan kare kartuşlu bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümle ikinci bölümü bir korniş ayırır ve ikinci bölümde dökme demir parmaklıklı mermer söveli ve birbirlerinden silmelerle ayrılan yuvarlak kemerli yirmi iki adet pencere sokak boyunca sıralanır. Üçüncü bölümde ise Mehmed Es'ad Yesari'nin talik hattıyla yazılmış kitabe frizi bulunmaktadır.¹⁶⁶ Avlu duvarı tamamen mermer malzeme ile inşa edilmiş ve üzeri kurşun kaplama ile örtülmüştür.

Şekil 13: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Avlu Duvarı

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, kuzey yönünden kesilen bir avlu duvarıyla, iki ayrı avluya sahiptir. Türbe ve imaret kendine ait avlular içerisinde yer almaktadır. Külliye

¹⁶⁶ Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", 5/460.

bir adet Haliç yönünde, bir adev kuzey yönünde, bir adet kuzeybatı yönünde, iki adet güney yönünde olmak üzere toplam beş giriş kapısına sahiptir.

Haliç yönünde bulunan kapısı; yuvarlak kemerlere sahip, basık, gösterişsiz olarak tasarlanmıştır.

Şekil 14: Külliye'nin Doğu Yönünde Bulunan Kapısı

Kuzeybatı ve kuzey cephesinde bulunan kapıları, dikdörtgen formlu, yuvarlak kemer içerisinde, ahşap çift kanatlara sahiptir. Kitabenin ve süslemenin bulunmadığı kapı, basit ve sade tutulmuştur.

Şekil 15: Külliye'nin Kuzeybatı Yönünde Bulunan Kapısı

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin en gösterişli cephesi güney cephesidir ve üzerinde anıtsal iki kapı bulunmaktadır. Güney cephesi üzerinde bulunan birinci kapı; türbe avlusuna, ikinci kapı, imaretin avlusuna açılmaktadır. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin birinci kapısı zafer takını anımsatmaktadır. Dikdörtgen formlu kapı tamamen mermer malzemeden inşa edilmiştir. Giriş açıklığı; siyah ve beyaz renkli, mermer sövelere oturan yuvarlak kemer açıklığı ile sağlanmaktadır. Yuvarlak kemer açıklığının üst cephesi, kabartmalı mermer bir kornişle iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde yatay bir kitabe ve onun üzerinde ise alınlık kısmı yer almaktadır. Kapının her iki yanına yüksek kaidelere oturan korint tarzı başlıklara sahip, ince, uzun sütunçeler yerleştirilmiştir. Sütunçelerin arasında ise küçük çeşmeler bulunmaktadır. Başlıkların üzerine dikdörtgen kesitli silmeler yerleştirilmiş ve silmeler kesintisiz olarak üst örtüye kadar devam etmektedir. Kapının üzeri kurşun kaplama ile örtülüdür.

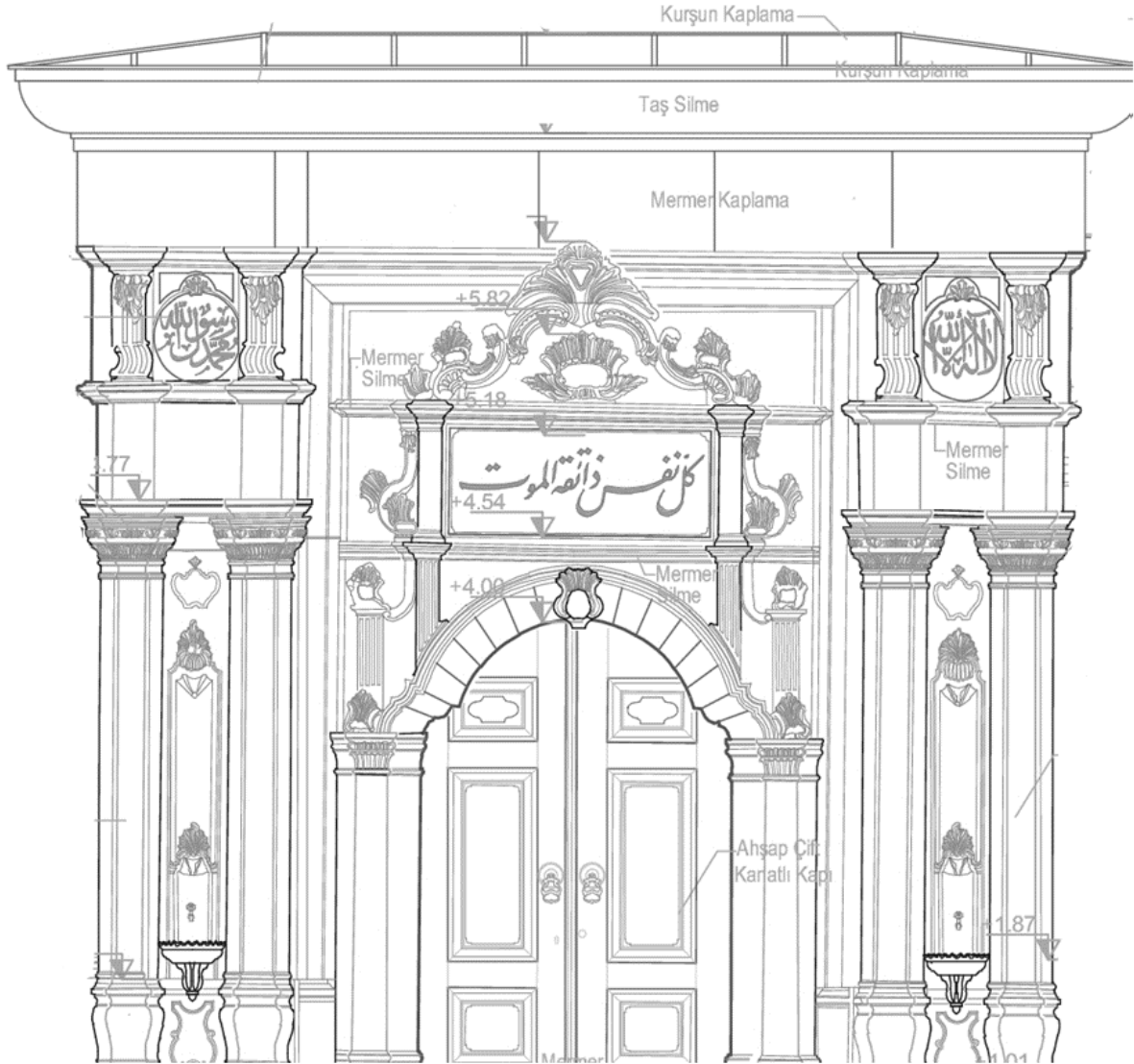
Birinci kapıda, Barok-Rokoko üslubunu yansıtan süslemeler yoğun olarak görülmektedir.

Osmanlı Klasik Dönemi'nde sivri hatlar yerini yuvarlak hatlara bırakmıştır. Giriş açıklığı sağına ve soluna yerleştirilen söve ve silmelere sahip yuvarlak kemer ile sağlanmaktadır. Dikdörtgen kesitli silmeler, korint başlıklara sahiptir. Yuvarlak kemerin kilit taşı istiridye kabuğu motiflidir ve Batılılaşmanın etkisiyle süslemede sıklıkla kullanılmıştır. Yuvarlak kemerin sağında ve solunda, akantus yaprakları ve istiridye kabuğu motifleri kullanılmıştır. Kemer, üstten kornişle sınırlandırılmıştır. Kornişlerle iki bölüme ayrılan üst cephenin ilk bölümüne dikdörtgen yatay çerçeve içerisinde "Nefsi Zaikatül Mevt" ayeti altın yaldızlanmıştır. Çerçevenin her iki yanında "S" ve "C" kıvrımlarına sahip akantus yaprağı ve istiridye kabuğu motifi yerleştirilmiştir. Üst cephenin ikinci bölümünde ise "S" ve "C" kıvrımlı kabarık palmet ve pembe renkli göbeğe sahip istiridye kabuğu motifi; istiridye kabuğu motifinin sağında ve solunda ise dalgalı motifi bulunmaktadır. Kapının her iki tarafındaki sütunçelerin arasında bulunan istiridye kabuğu motifli çeşmeler cepheyi hareketlendirmiştir. Sütunçelerin üzerinde, dikdörtgen formlu silmeler sade tutulmuştur. Kapının sağına ve soluna dalgalı motifli dikdörtgen silmeler arasına madalyonlar yerleştirilmiştir. Sağ tarafta bulunan madalyonun içerisinde "La ilahe illallah" yazarken sol taraftaki madalyonun içerisinde ise "Muhammeden rasulullah" yazmaktadır.

Şekil 16: Türbe Avlusuna Açılan Birinci Avlu Kapısı

Şekil 17: Türbe Avlusuna Açılan Birinci Avlu Kapısı Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Birinci kapı, her iki yana açılan orijinal ahşap kanatlara sahiptir. Ahşap kanatların üzerinde dikey ve yatay tabla ve serenlerin yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir düzen söz konusudur. Kapının her iki kanadı üzerinde metal kapı tokmakları bulunur ve bahse konu kapı tokmakları orijinaldir.

Birinci kapının süslemelerinde, dönemin üslubu Barok-Rokoko sanatının yansımaları göze çarpmaktadır ve Barok-Rokoko üslubunun özelliklerini bütünüyle taşır. Akantus yaprağı ve istiridye kabuğu motifi, "S" ve "C" kıvrımlı süslemeler kapının bezeme programını oluşturmaktadır. Yine Barok üslubun yansıması olan altın yaldız, kapının neredeyse tümünde kullanıldığı görülmektedir. Kapının alınlık kısmına yerleştirilen

akantus yaprak motifinde, kitabenin yanına yerleştirilen süslemelerde, madalyonların her iki yanında "S" ve "C" kıvrımları kullanılmıştır. Silmelerle kapıya hareketlilik kazandırılmış ve üç boyutlu bir görüntü verilmiştir. Yuvarlak kemer açıklığının kilit taşında, yuvarlak kemerin etrafında, kapının her iki yanına yerleştirilen küçük çeşmelerin ayna taşı üzerinde istiridye kabuğu motifi kullanılmıştır.

Şekil 18: Birinci Kapının Alınlık ve Kitabe Detayı

Şekil 19: Sol Madalyon Detayı

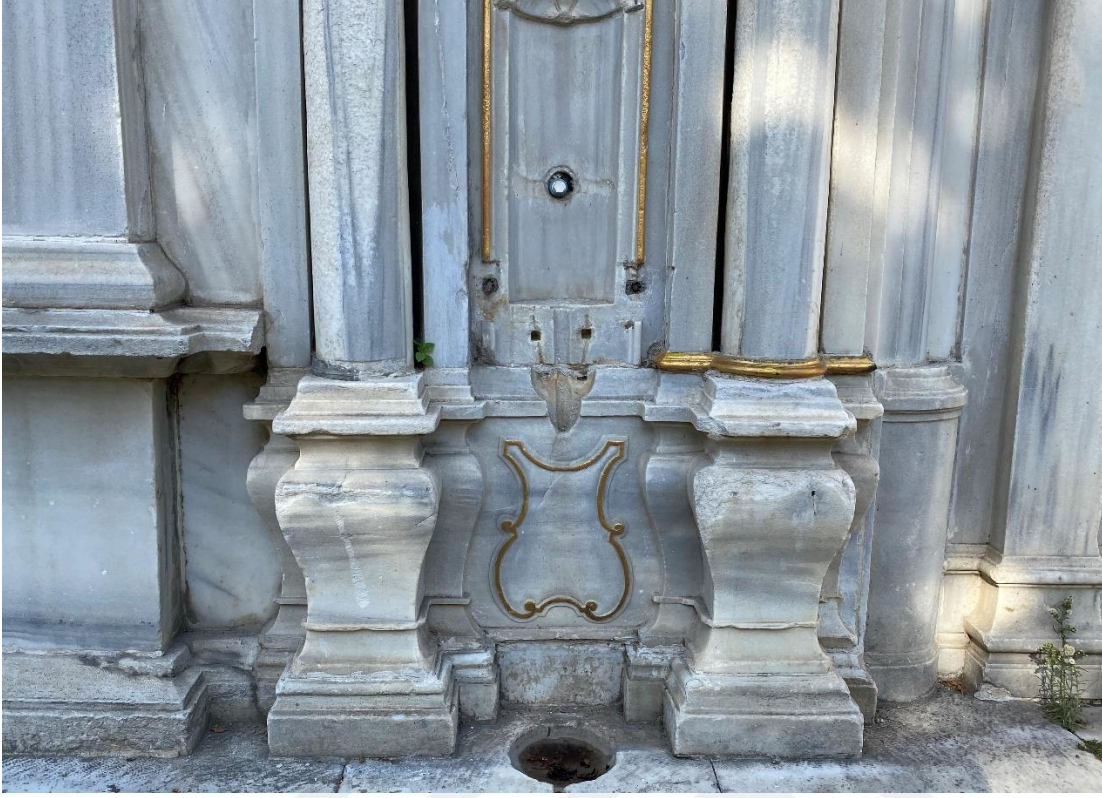
Şekil 20: Sağ Madalyon Detayı

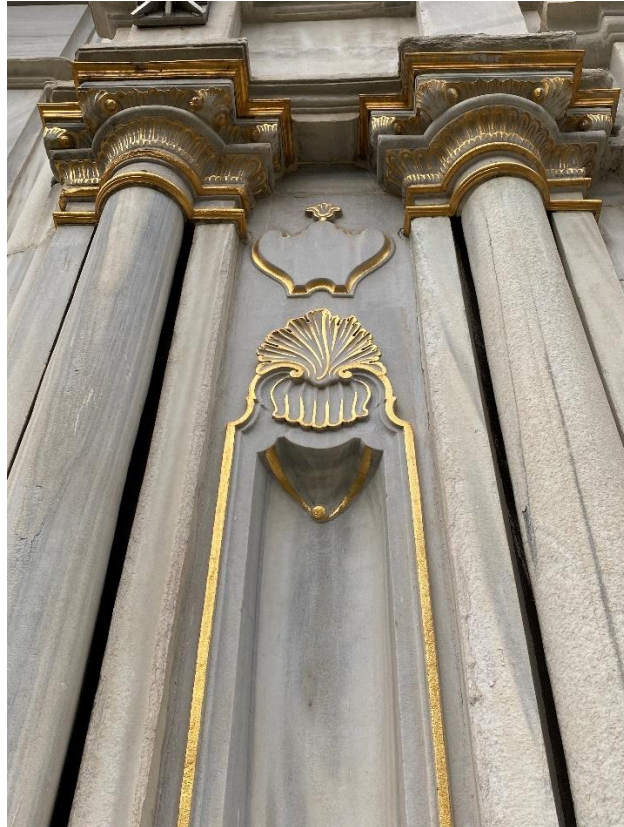
Şekil 21: Birinci Avlu Kapısının Çeşme Detayı

Şekil 22: Birinci Avlu Kapısının Çeşme Detayı

Şekil 23: Birinci Avlu Kapısının Çeşme Detayı

Şekil 24: Birinci Avlu Kapısında Bulunan Çeşmenin İstiridye Kabuğu Motifi Detayı

Şekil 25: Birinci Avlu Kapısının Tokmaklarının Görünümü

Külliyenin güney avlu duvarı üzerinde bulunan, imaret avlusuna açılan ikinci kapı, anıtsal büyüklükte tasarlanmıştır. Türbe avlusuna açılan birinci kapı gibi zafer takını anımsatmaktadır. Tamamen mermer malzemeden inşa edilen dikdörtgen planlı kapının, dikey söveler üzerine oturan giriş açıklığı, pembe ve beyaz renkli taşlarla oluşturulmuş yuvarlak kemere sahiptir. Kapının her iki yanına korint başlıklı, yüksek kaideler üzerinde yükselen ince, uzun beyaz sütunlar yerleştirilmiştir. Kapının üzeri kurşun kaplama ile örtülüdür. İki yana açılan orijinal ahşap kanatlara sahip olmakla birlikte ahşap tabla ve ahşap serenlerin yatay ve dikey olarak oluşturduğu bir kompozisyon dikkat çeker. Her iki ahşap kanatta, orijinal metal kapı tokmakları bulunmaktadır.

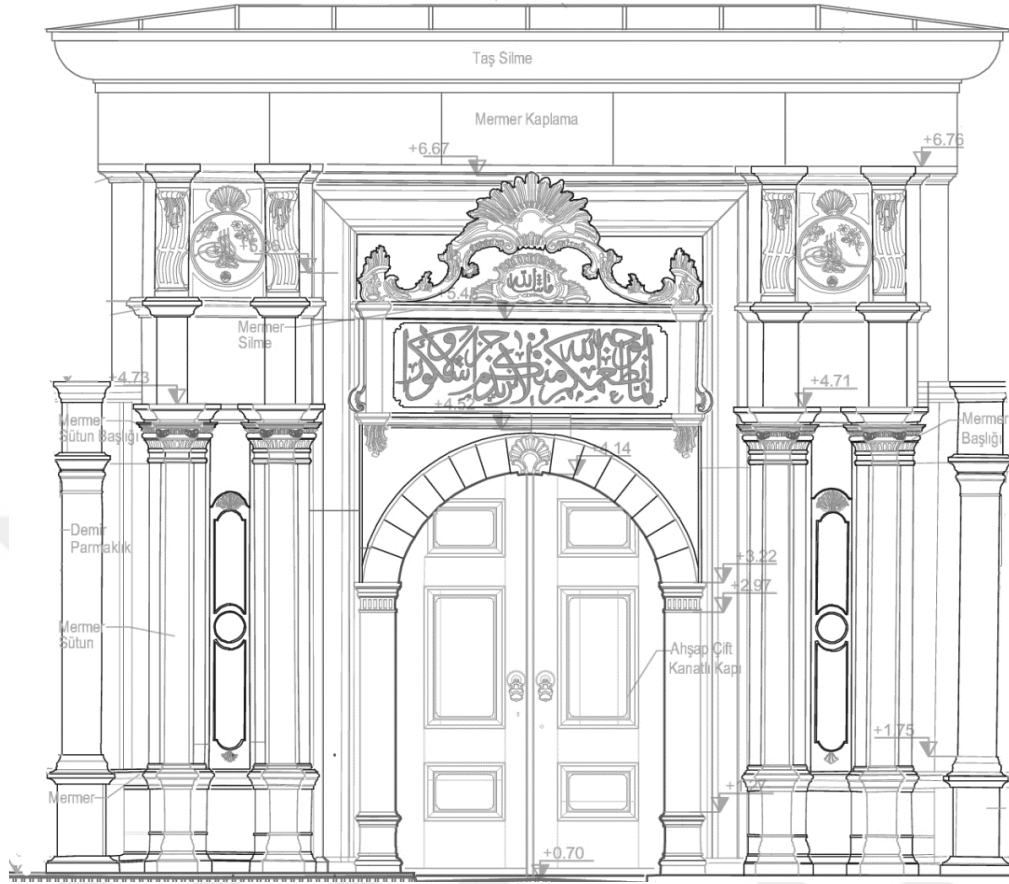
İkinci kapıda, birinci kapıda olduğu gibi yoğun bezemeler dikkat çekmektedir. Anıtsal kapının bezemeleri, birinci kapıda olduğu gibi dönemin sanat anlayışı olan Barok üslubunun özelliklerini yansıtmaktadır. Yuvarlak kemerli giriş açıklığının üzerinde dikdörtgen çerçeve içine alınmış yatay ayet kitabesi yerleştirilmiştir. Ayet çerçevesi, mavi zemin üzerine altın yaldızlanmıştır. Ayet çerçevesi üzerinde “S ve “C” kıvrımlarıyla oluşturulan büyük palmet motifli taç yerleştirilmiş ve palmet yaprağının altında küçük bir madalyon içerisine, mavi zemin üzerinde altın yaldızlanmış “Maşallah” yazısı bulunmaktadır. Silmelerle hareketlendirilen kapının her iki yanına, duvara gömülü yüksek kaideler üzerine oturan altın yaldızlanmış korint sütun başlıklarına sahip sütunçeler yerleştirilmiştir. Kapının sağında ve solunda silmelerin arasında bulunan madalyonların içerisinde, III. Selim’in tuğrası altın yaldızlanmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Gültekin, “Mihrişah Valide”, 5/460.

Şekil 26: İmaret Avlusuna Açılan İkinci Avlu Kapısı

Şekil 27: İmaret Avlusuna Açılan İkinci Avlu Kapısı Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I.Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 28: İkinci Kapının Alınlık ve Kitabe Detayı

Şekil 29: İkinci kapıda Bulunan III. Selim Tuğrası (Sağ)

Şekil 30: İkinci Kapıda Bulunan III. Selim Tuğrası (Sol)

Şekil 31: Kapının Duvara Gömülü Sütunlarının Görünümü

Şekil 32: Kapının Duvara Gömülü Sütunlarının Görünümü Detay

Şekil 33: İkinci Kapının Kapı Tokmakları

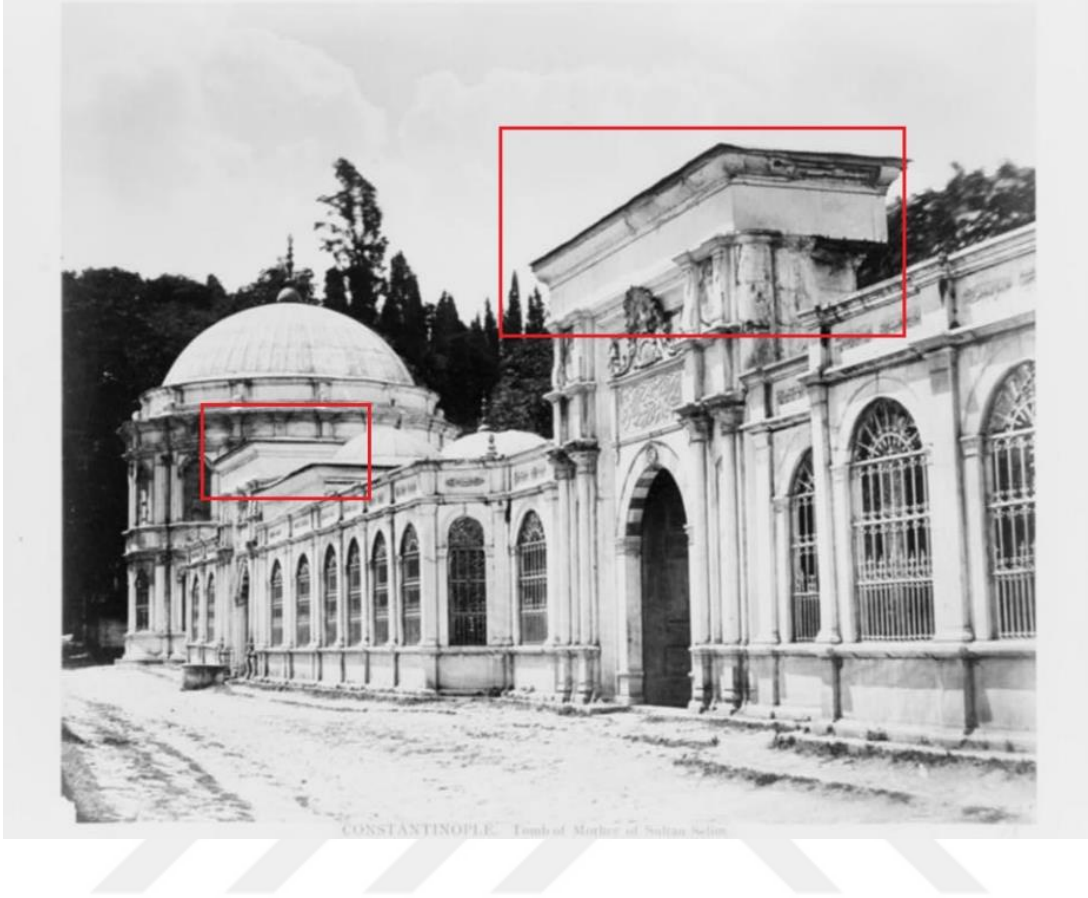
Külliyenin güney cephesini gösteren eski fotoğraflarda her iki kapının üzerinde yükseklik olduğu dikkat çekmektedir. Günümüzde bu yüksekliğin olmadığı ve kapıların üst örtüsü zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır.

Şekil 34: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Kapılarının Üst Örtüsü

Kaynak: Mihrişah Valide Sultan Complex (Fotoğraf, 20.yüzyıl, İstanbul: Salt Araştırma), No: TASUH8604.

Şekil 35: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Güney Kapılarının Üst Örtüsü (Eyüpsultan Araştırma Merkezi)

Şekil 36: Üst Örtü Yüksekliği Detayı

5.2. Külliye'nin Tarihsel Gelişimi

III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından 1795 yılında tamamlanan külliye, III. Selim Dönemi'nin ilk karakteristik yapılarından biridir.¹⁶⁸ Külliye'nin yapımına Nurullah Efendinin mimarbaşı olduğu dönemlerde başlanmış fakat Nurullah Efendi'nin vefatı üzerine Mimar Kethüdası olan Arif Ağa'nın mimarlığı döneminde tamamlanmıştır.¹⁶⁹ Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l Cevami'de külliye hakkında şunları kaleme almıştır: "Mihrişah Sultan, Zeynep Sultan Sarayı bahçesine ki Papasoğlu Bahçesi denmekle meşhur yerde bir türbe ve imaret ve sebil ve türbe karşısında müstakil mekteb ve hocasına ve üç adet türbedarına evler yaptırmak üzere h.1207 şevvalinin 26. günü (6 Haz. 1793) başlanmış ve h.1210 (1796) senesi sonunda tamamlanmıştır. Bina Emni olan Şeytan Emin Efendi Anadolu kazaskeri iken h.1233 R. Evvelinde (Ocak-1818)'de vefat etti. Kabri Edirnekapı mezarlığındadır."¹⁷⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan h. 05.04. 1207 (20 Kasım 1792) tarihli vesikada, Valide Sultan'ın Eyüpsultan'da inşa ettireceği türbe ve imaret için gerekli olan taşların Karamürsel'den imali ve temini,¹⁷¹ yine h. 16.08.1208 (19 Mart 1794) tarihli vesikada, Eyüpsultan'da inşa edilecek imaret, türbe ve sebil binaları için gerekli kirecin imali için Gebze (Gekboze) nahiyesine bağlı Darıca karyesi dağlarından ve o havalide eski Hisar'dan siyah ve kırmızı taşların temin edildiğini,¹⁷² h.20.12.1208 (19 Temmuz 1794) tarihli vesikada ise, imaretin ve türbenin kubbe alemleri için bakırın Darphane'den sağlandığını öğrenmekteyiz.¹⁷³

Mihrişah Valide Sultan'ın h.21 Zilhicce 1209 (9 Temmuz 1795) tarihli Zeyl vakfiyesinde¹⁷⁴ külliye'nin yapılacağı yer, inşa edilecek birimler, imarete pişirilecek yemekler, özel günlerde dağıtılacak yiyecek ve içecekler ve külliye'ye dair birçok bilgiye yer verilmiştir.

Mihrişah Valide Sultan'ın söz konusu vakfiyesinde külliye'nin inşa edileceği alan ve inşa edilecek olan birimler ayrıntılarıyla anlatılmış ve külliye'nin inşa edileceği yer hakkında şu

¹⁶⁸ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004), 386.

¹⁶⁹ Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, 190.

¹⁷⁰ Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, 190.

¹⁷¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf-ı (C. Ev.), 21-1027.

¹⁷² BOA, C. Ev., 31-1501.

¹⁷³ BOA, C. Ev., 423-21442.

¹⁷⁴ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 24.

şekilde bilgi verilmiştir: “Cami-i Kebir Mahallesinde, Bostan İskeleyi’nde hudut ve müştemilatı belli kare şeklinde 1400 zira arsa üzerine ecir ve sevabını umarak...”¹⁷⁵ Vakfiyede ayrıca, külliye kapsamında inşa edilecek birimler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Vakfiyede geçen söz konusu birimler şunlardır: “...iki kâgir türbedar odası, iki kâgir ekmekçi odası, iki kâgir pişirme odası, iki kâgir mütevellî odası, bir sofa, bir kâgir sebilci odası, mutfak, dört hela, kiler, (bir başka) mutfak, fırın, bir büyük ambar, belli müştemilatı olan imaret, türbe, sebil, çeşme ve diğer kâgir mülk binalarını...”¹⁷⁶

Mihrişah Valide Sultan’ın 21 Zilhicce 1209 (9 Temmuz 1795) tarihli vakfiyesinde, külliye çalışacak görevlilerin ücretleri, vasıfları, hakka ve hukuka uygunlukları, samimiyet ve ihlasları gibi konular da belirlenmiştir. Aynı zamanda, külliye çalışacak görevlilerin sosyal statüsüne ve seviyesine göre ücret dağıtımı yapılmış; bu dağıtımın yanı sıra günlük, belli miktarda bedel verilmiştir.¹⁷⁷

5.3. Külliye Oluşturan Yapılar

Osmanlı Dönemi’nde inşa edilen külliyeler genellikle bir cami etrafında gelişmiştir.¹⁷⁸ 17. yüzyılın ortasından itibaren inşa edilen külliyelerin bir kısmı cami merkezli olarak tasarlanmamıştır. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, merkeze alınan bir imaret etrafında gelişen türbe, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmelerden oluşmaktadır. Külliye, imaret etrafında gelişmesi açısından Osmanlı mimarlığında görülen tek örnektir. Diğer yandan, türbe ve sıbyan mektebinin olduğu bir külliye yapısında bir mescite sahip olmaması bakımından da önemlidir.

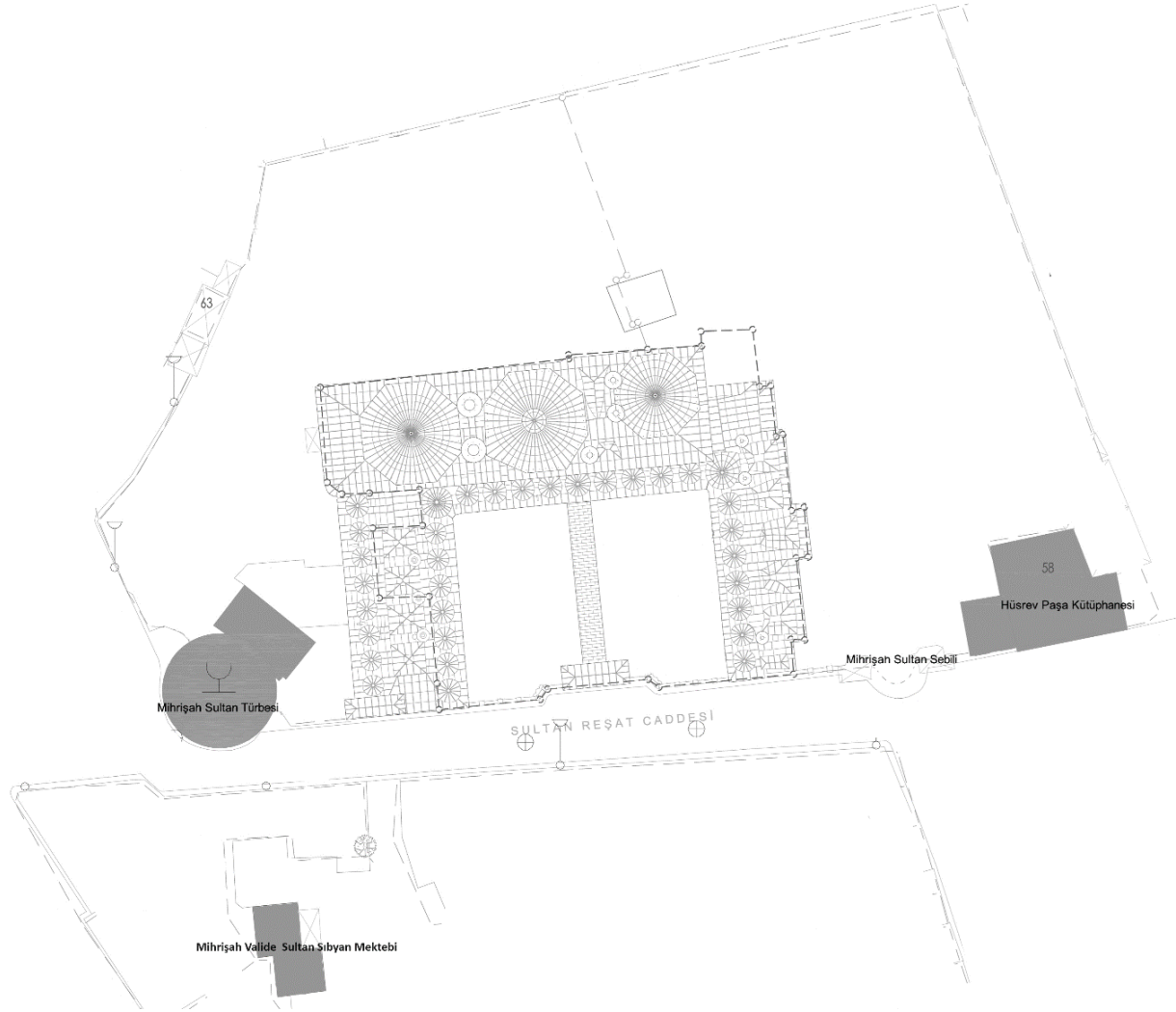
Külliyenin merkezini oluşturan imaret, Sultan Reşat Caddesi’nin kuzeyine, imaretin batısına türbe, doğusuna sebil ve çeşmeler; Sultan Reşat Caddesi’nin güneyine sıbyan mektebi yerleştirilmiştir.

¹⁷⁵ Ahmet İnan, “Eyüp Sultan’da Mihrişah Valide Sultan İmareti”, *VIII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2004), 23.

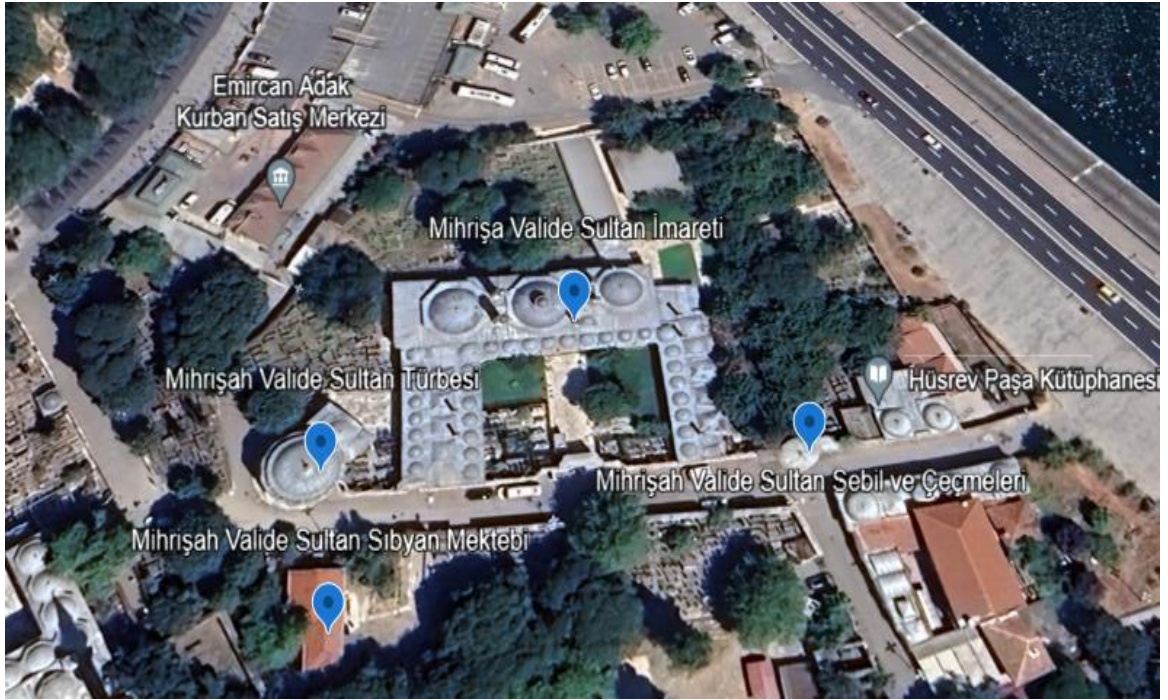
¹⁷⁶ İnan, “Mihrişah”, 24.

¹⁷⁷ Vakfiyede çalışacak olan görevlilerin ücretleri şu şekilde izah edilmiştir: “Müfettişlik yapan Nazır, günlük 30 akçe, Mütevellî günde 100 akçe maaş, yolluk ve zahire bahası olarak da yıllık 3250 kuruş ile günlük yedi çift fodla(ekmek) ve yedi tam yemek veriliyor. Birinci kâtibe hizmetleri sebebiyle; günde 70 akçe maaşın dışında yolluk ve zahire kıymeti olarak da yılda 1625 kuruş, ayrıca imaretten dört çift ekmek ve dört yemek veriliyor. (İnan, “Mihrişah”, 25.)

Şekil 37: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 38: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Uydu Görüntüsü

Şekil 39: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi

Kaynak: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi Havadan Görüntülendi (Fotoğraf, 2020), Şehr-i İstanbul.

5.3.1. İmaret

İmaret, Erken Osmanlı Dönemi'nde, ters T planlı olarak inşa edilen ve şehrin imarına katkıda bulunan zaviyeli camileri tanımlamak için kullanılmasının yanı sıra¹⁷⁸ aynı zamanda külliyei oluşturan cami, hamam, türbe, sıbyan mektebi, darül-kurra vb. yapılarının tamamını ifade eden bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren anlamı daralarak külliye yapısının bir parçası olan aşevini karşılayan bir terim olarak kullanılmıştır.¹⁷⁹ Bu çalışmada da "imaret", külliyelerin bir parçası olarak işleyen, yolculara, kimsesizlere, düşkünlere ve külliye çalışanlarına hizmet vererek günde iki öğün yemek çıkmasını sağlayan aşevleri yönüyle ele alınacaktır.¹⁸⁰

Osmanlı imaretleri yoksulların ve yolcuların doyurulduğu devletin sosyal yardım kuruluşlarıdır. Büyük külliyelerin parçaları olan imaretler, bünyesinde bulunan medrese öğrencilerine, öğretmenlerine ve daha çok külliye çalışanlarına hizmet etmek amacıyla yapılırken küçük imaretler ise yoksulların, yolcuların ve misafirlerin doyurulduğu yapılardır. Özellikle ticaret yolları üzerinde bulunan menzil külliyelerinde bulunan imaretler, yoldan geçen yolcuların ve misafirlerin hizmetine sunulmuştur.

İmaretler içerisinde neler pişeceği, hangi günlerde neler verileceği, ne çeşit yemeklerin çıkacağı, özel günlerde dağıtılacak yiyecek ve içecekler, imaret bünyesinde çalışacak olan kişilerin ücretleri vakfa bağlıydı ve vakıf nizamnamesi ile düzenlenmiştir.¹⁸¹

İslam dininin hayırseverlik anlayışının, Kuran'ı Kerim'de emredilen zekât ve sadaka ayetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan imaretler, daha çok devlet adamları ve hanedan mensupları tarafından yaptırılmış; devlet ve halkın birbiriyle etkileşime

¹⁷⁸ Bilgin, "İmaretler", 171.

¹⁷⁹ Cengiz Gürbıyık, "Osmanlı İmaretlerinin (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme" *Sanat Tarihi Dergisi* 24/1 (Ağustos 2015), 24.

¹⁸⁰ İmaretler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmak için bkz.

Bilgin, "İmaretler", 169-183., Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri(Aşevleri)*., Cengiz Gürbıyık, "Osmanlı İmaretlerinin (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme" *Sanat Tarihi Dergisi* 24/1 (Ağustos,2015),23-51., Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devleti'nde İmaret", *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayın., 1999), 5/44-48., M.Baha Tanman, "İmaretler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003), 4/164-166., Amy Singer, "İmarethaneler", *Türkler* (Ankara: Türk Dünyası Vakfı, 2014), 10/483-488., Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*., Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939)., Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül Ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş Ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/ 1-2 (Ağustos,1963), 239-296., Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/219-220..

¹⁸¹ Ertuğ, "İmaret" 22/219.

geçmesi, devletin halkına kucak açması ve devlet halk arasındaki bağın güçlenmesi sağlanmıştır. Özellikle toplumun inşası, kültürlü ve ahlaklı bireylerin yetişmesini isteyen İslam dinine bağlı Osmanlı, yoksullarını, yolcularını, evsizlerini ağırlayacak sosyal tesisler kurmuştur.

Şekil 40: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaret, 1943 (Eyüpsultan Araştırma Merkezi)

Mihrişah Valide Sultan'ın 21 Zilhicce 1209 (9 Temmuz 1795) tarihli Zeyl vakfiyesinde imaretin işleyişi, dağıtılacak yemekler, imaret bünyesine alınacak erzaklar, kandil ve bayram gibi özel günlerde pişirilecek ve dağıtılacak yemekler, yine özel günlerde dağıtılacak içecekler vakfiye ile belirlenmiştir¹⁸².

İstanbul Mihrişah Valide Sultan imaretinde yemekler başta külliye çalışanları olmak üzere yoksul ve kimsesizler için de pişirilmekteydi. Vakfiyede özellikle yemeklerin pişirilme ve dağıtılma sebebinin Allah rızası için olduğu belirtilmiş, imaret bünyesine alınacak erzakların dönemin en iyileri olması vurgulanmıştır.¹⁸³

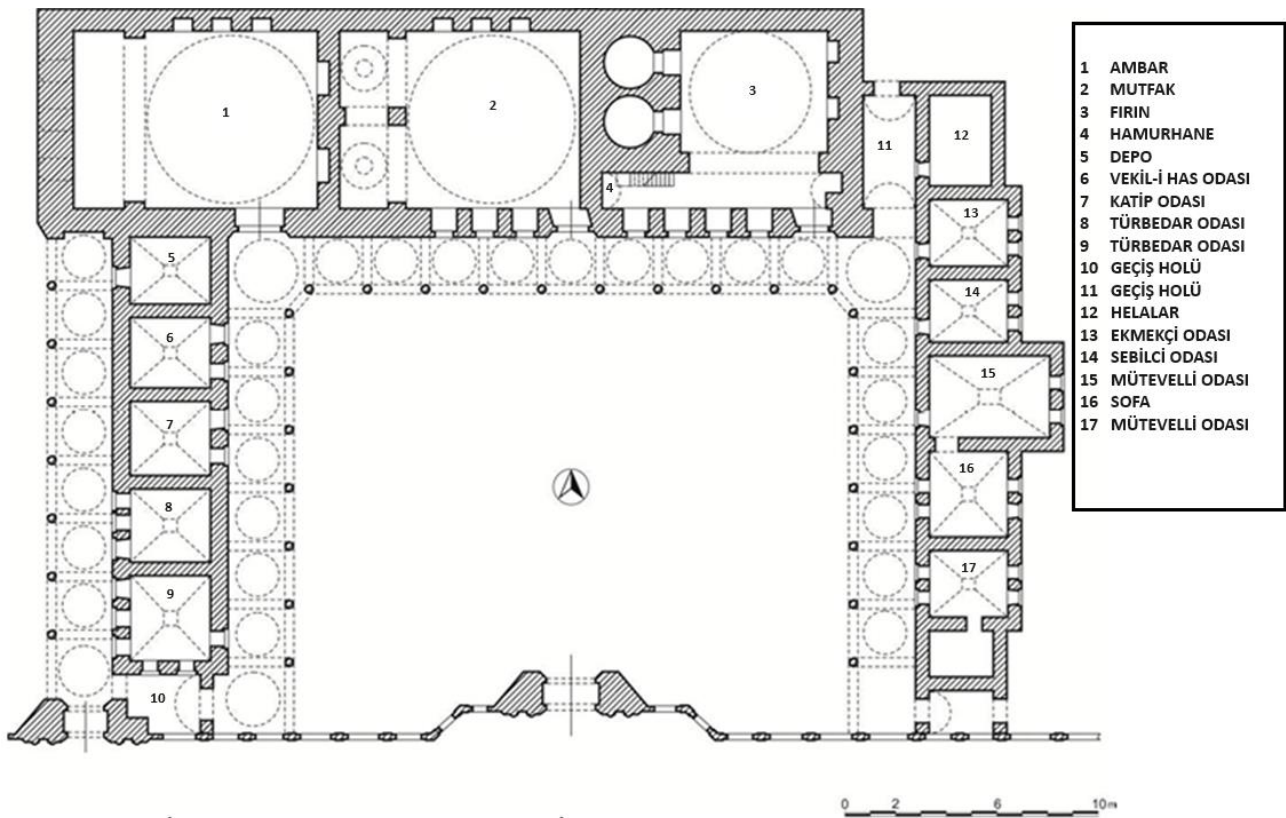
¹⁸² Kala-Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 25-26.

¹⁸³ İmaret bünyesine alınacak erzaklar ve imarete pişirilecek yemekler vakfiyede ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Buna göre, "...her gün 12 şer kilo un alınıp, her biri 100 dirhem olmak üzere fodla (ekmek) pişirilmeli... Yine adı geçen imarete sabah çorbası için her gün 28 okkadan her yıl 324 günde(toplam) 9072 okka mısır unu satın alınıp, sabah çorbası pişirilmeli..." İnan, "Mihrişah", 24.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretİ avlusuna, imaretin güneyinde bulunan dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli ve yoğun Barok bezemelerin olduğu ikinci avlu kapısı ile girilmektedir.

Külliye programının ana yapısını oluşturan imaret, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. İmaretin ortasında bulunan dikdörtgen planlı avlu, güney kanadı hariç üç yönden revaklarla kuşatılmıştır. İmaret bu haliyle, “U” planlı medrese-imaretler grubuna girmektedir. Revakların gerisinde, farklı boyutlarda imareti oluşturan mekânlar bulunmaktadır.

Şekil 41: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretİ Planı (D. Aydın’dan İşlendi)

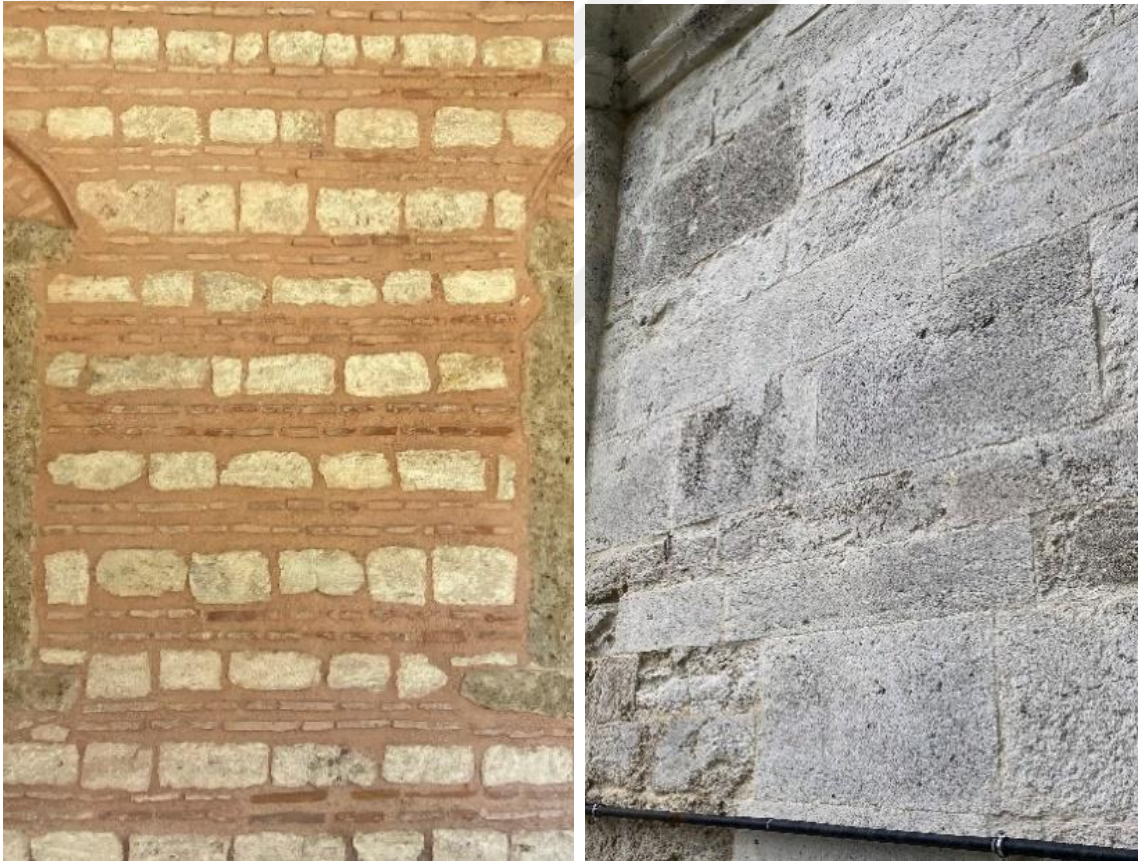

Kaynak: Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 442.

Revak bölümünde; yirmi beş adet ince, beyaz renkli mermer sütun kullanılmış ve bu sütunlar, bronz bileziklere sahiptir. Klasik Dönem’in sivri kemer geleneğinin Batılılaşma etkisinden dolayı terk edildiği ve yuvarlak kemerlerin tercih edildiği görülmektedir. Yuvarlak kemerlerin oturduğu sütunların başlıkları ise iyon tarzındadır.

İmarette inşa malzemesi olarak iki sıra tuğla ve bir sıra taş düzeniyle oluşturulmuş almaşık örgü ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. İmaretin ana kanadını oluşturan doğu-batı ekseninde uzanan kuzey kanadının avluya bakan güney cephesinde, kemer başlangıç sınırına kadar düzgün kesme taş kullanımı mevcutken kemer başlangıç sınırından itibaren iki sıra tuğla, bir sıra taş düzeniyle oluşturulmuş almaşık örgü düzeni; “U” plana sahip olan imaretin önünde uzanan revaklarda, almaşık örgü düzeni görülmektedir. Yine imaretin doğu ve batı kanatlarında da inşa malzemesi olarak iki sıra tuğla ve bir sıra taş düzeniyle oluşturulmuş almaşık örgü kullanılmıştır.

Şekil 42-43: İmaretin İnşa Malzemesi ve Örgü Düzeni

Taşıyıcı sistem olarak imaretin revaklarında, beyaz mermer sütunların taşıdığı yuvarlak kemerler kullanılmıştır. İmareti üç yönden kuşatan revaklar, ince beyaz mermer sütunlara oturan yuvarlak kemerlerden oluşur ve örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır. İmaretin kuzey kanadında bulunan doğu-batı ekseninde uzanan

mekânların üzeri kubbe ile örtülüdür. Pandantiflerle geçişin sağlandığı sekizgen kasnağa sahip kubbeler, beden duvarına oturmaktadır. Kuzey-güney ekseninde uzanan kuzey kanada bitişerek U planı oluşturan revakların gerisinde uzanan doğu ve batı kanadında mekânların üzeri aynalı tonoz ile örtülüdür.

Şekil 44: İmaretin Üst Örtüsü-Kubbe Detayları (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 45: İmaretin Üst Örtüsü- Kubbe ve Aynalı Tonoz (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

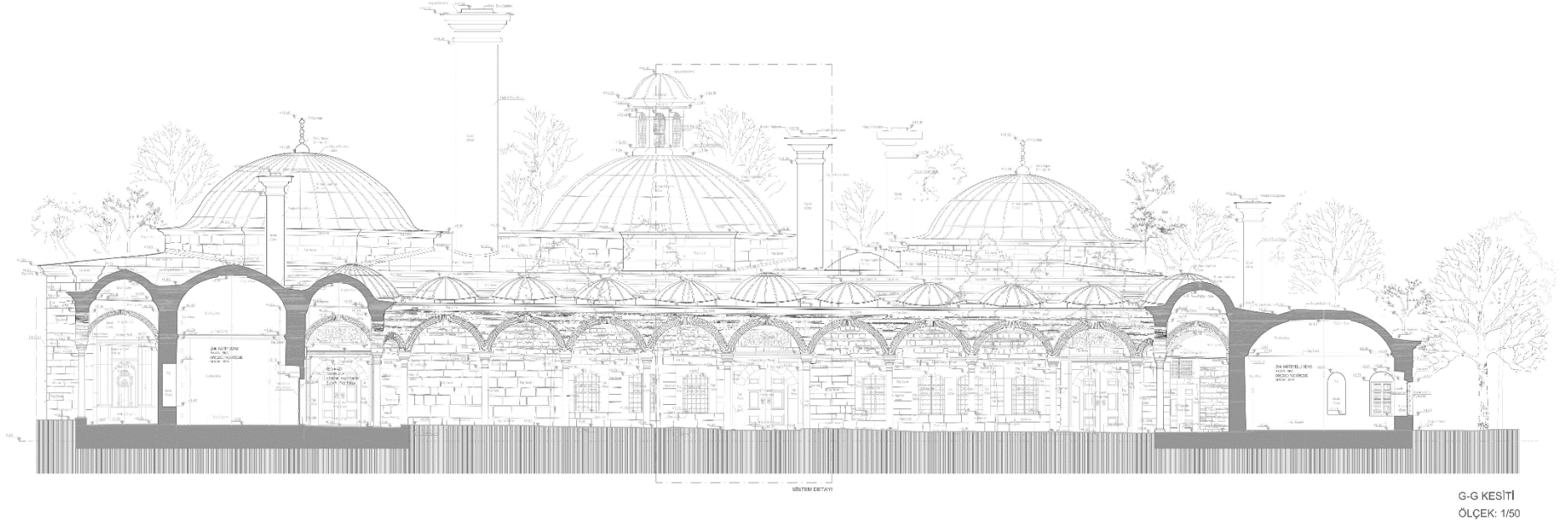

İstanbul Mihrişah Valide Sultan imaretini, “U” plan şemasından dolayı kuzey kanat, batı kanat ve doğu kanat olarak ele almak mümkündür. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi’nin ana kanadını oluşturan kuzey kanadı, doğu- batı ekseninde dikdörtgen bir plana sahiptir. İmaretin hem hava almasını sağlamak hem de ışık ihtiyacını karşılamak amacıyla; kuzey duvarında sağır yuvarlak kemerli, dikdörtgen boyutlu, üç adet pencere, batı duvarında yine kuzey cephesinde bulunan pencerelerle aynı form ve boyutlarda üç adet pencere; güney duvarında ise yuvarlak kemerli, dikdörtgen formlu, diğer cephelere oranla daha büyük boyutlarda tutulmuş yedi adet pencere açıklığıyla birlikte toplam on üç adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Mimaride Batılılaşma etkisiyle yuvarlak hatların ön plana çıkartılması imaretin köşelerinde karşımıza çıkmaktadır. Kuzey kanadın köşelerindeki geçişler, iç bükey olarak ovalleştirilmiştir. Kuzey kanadın güney cephesi üzerinde bulunan üç adet yuvarlak kemerli, kitabeli kapılar ile mekânlara giriş sağlamaktadır. Bu kapılar, direkt avluyla bağlantılıdır. Kapıların gerisinde, neredeyse aynı boyutlarda üç ayrı mekân bulunur ve bu mekânlar imaretin ana mekânlarını teşkil etmektedir.

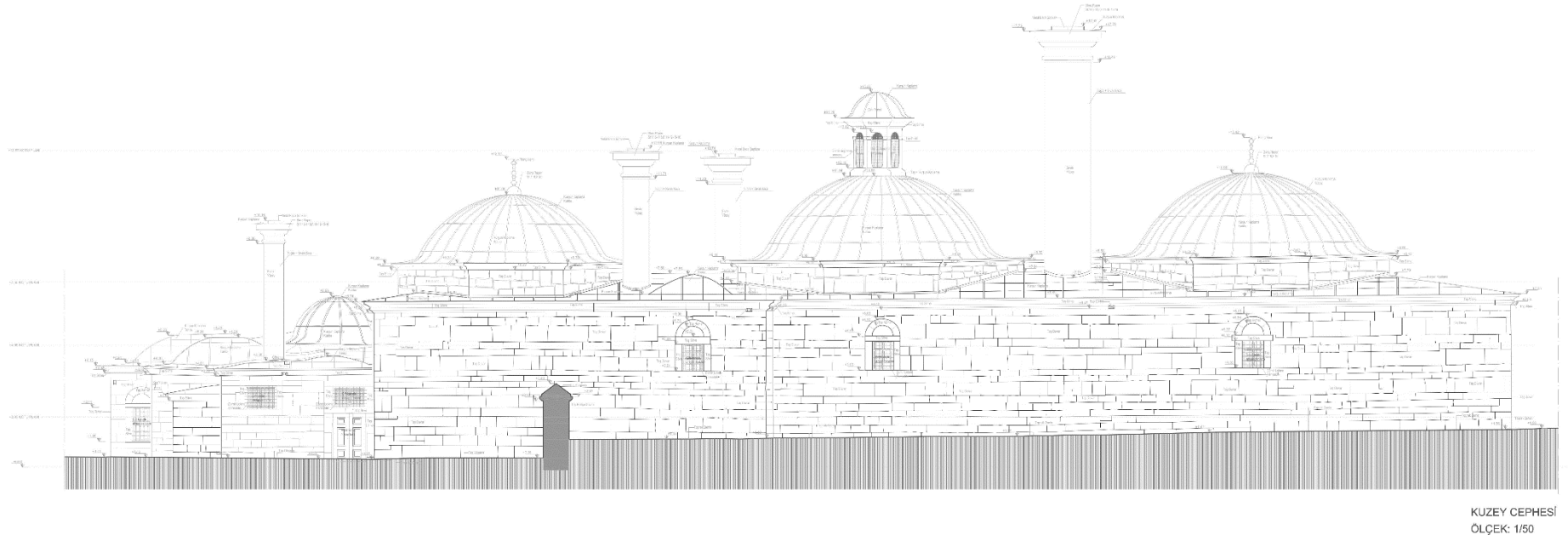
İmaretin kuzey kanadında ortada bulunan mekân, mutfak bölümüdür. Mutfağın batısında dikdörtgen bir mekân¹⁸⁴, doğusunda ise fırın ve hamurhane bölümü yer almaktadır.

¹⁸⁴ Mihrişah Valide Sultan İmareti’nin kuzey kanadının batı yönünde bulunan dikdörtgen planlı mekâna dair çelişkiler mevcuttur. Cengiz Gürbıyık, bu mekânın işlevinin ne olduğunun bilinmediğini söylemektedir. (Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 447.) Ayşe Budak, bu bölümün mekel-yemek salonu olduğundan bahseder. (Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 670). Buna karşılık, Cengiz Gürbıyık, İmaretin bu bölümünün mutfağın yanında olmasından dolayı yemekhane bölümü olması beklendiğini fakat imaretin vakıf kayıtlarında bir yemekhaneden bahsedilmediğini, ancak büyük bir ambardan bahsedildiğini herhangi bir yemek salonuna rastlanılmadığına değinmektedir. (Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 447-501.)

Şekil 46: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretı Kuzey Kanadı Güney Cephesi Kesiti (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 47: İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretî Kuzey Kanadı Kuzey Cephesi Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 48: İmaretin Kuzey Kanadına Bakış

İmaretin en batısında bulunan mekânın, yuvarlak kemerli, taş sövelere sahip ahşap kanatlı bir kapısı bulunur. Kapı; yatay olarak yerleştirilmiş, dikdörtgen formlu bir kitabeye sahiptir. Yeşil zeminli kitabede Zariyat Suresi'nin 58. ayeti¹⁸⁵ altın yıldızlanmıştır.

Şekil 49: Birinci Bölüm Giriş Kapısı

¹⁸⁵ "Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." *Kur'anı Kerim ve Açıklamalı Meali*, çev.Elmalılı Hamdi Yazır (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), Zariyat Suresi 52/58.

Şekil 50: Birinci Bölüm Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Ayet Detayı

İmaretin batı yönünde bulunan mekân, dikdörtgen bir plana sahiptir. Kare planlı ana mekâna sahip olan bölüm, batı yönüne doğru genişletilmiştir. Kare alanın üzerinde, örtü sistemi olarak kullanılan kurşun kaplamalı sekizgen kasnağa sahip kubbe, pandantiflerle geçiş sağlanarak batı yönünden, duvara gömülmüş payelere; güney, kuzey ve doğu yönünden beden duvarına oturtulmuştur. Batıya doğuya doğru genişletilen mekânın üzeri, tonozla örtülüdür. Mekânın aydınlatılması ve havalandırılması, batı duvarında ve kuzey duvarında bulunan iki pencere açıklığı ile sağlanmaktadır. Günümüzde kesilen etlerin saklandığı ve hazırlandığı bir hazırlık odası olarak kullanılmaktadır. Batıda bulunan bölümünün içerisinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamakta ve mekânın üzerini örten kubbenin içi beyaz boyanmıştır.

Şekil 51: Kuzey Kanadın Batı'da Bulunan Hazırlık Mekânı (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 52: Kuzey Kanadın Batı'da Bulunan Hazırlık Mekânı (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

İmaretin kuzey kanadının ortasında bulunan yemeklerin pişirildiği mutfak bölümüne, yuvarlak kemerli, taş çerçevesi ve taş sövelere sahip yuvarlak kemerli, ahşap bir kapıdan girilmektedir. Kapının üzerine dikdörtgen formlu yatay çerçevesi bir kitabe yerleştirilmiştir. Yeşil zemin üzerinde İnsan Suresi 8. ayet altın yıldızlanmıştır.¹⁸⁶

Şekil 53: Mutfak Giriş Kapısı

¹⁸⁶ "Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime esire yedirirler. " el-insan 76/8. Ayetin devamı ise şu şekildedir: " Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. " el-insan 76/8.

Şekil 54: Mutfak Kapısı Ayet Detayı

Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip mutfak, iki ayrı bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, ana mekândan oluşan kare planlı bölümdür. Kare formulu giriş mekânın üzeri, sekizgen kasnağa oturan, pandantiflerle kubbeye geçişin sağlandığı kubbe ile örtülüdür ve kubbe beden duvarlarına oturtulmuştur. Mekânın üzerini örten kubbe, yüksek tutulmuş ve sekizgen cepheli aydınlatma fenerine sahiptir.

Yemeklerin pişirildiği ocakların bulunduğu mekân ikinci bölümdür. Kubbeli kare alan, batı yönüne doğru, kare kesitli ayağa oturan iki yuvarlak kemerle genişletilerek ana bölümden ayrılmıştır. Birimlerin üzeri içten kubbe ile örtülmüştür. Bu bölümde, kemerler üzerinde bulunan demir gergiler kullanılmıştır.

İç aydınlatmayı sağlamak amacıyla kubbede oldukça yüksek boyutlu ve sekiz yüzlü aydınlatma feneri bulunmaktadır. Fenerin üzeri kurşun kaplamalı bir kubbe ile kapatılmıştır.

Mutfak, diğer mekânlara göre daha aydınlık tutulmak istenmiştir. Aydınlatma feneriyle birlikte, mekânın kuzey duvarına bir adet pencere, güney duvarına ise üç adet dikdörtgen pencere yerleştirilerek daha aydınlık bir mekân elde edilmiştir. Günümüzde bu mekânda, hala yemek pişirilmektedir ve modern teknolojik aletle donatılmıştır.

Şekil 55: Mutfak Mekanının İçinden Görünüm (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 56: Aydınlatma Feneri

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretî'nin fırını, kuzey kanadın en doğusunda bulunmaktadır. Fırının giriş kapısı; hazırlık odası ve mutfak giriş kapısıyla aynı form ve boyutlardadır. Taş çerçeve ve taş sövelere sahip yuvarlak kemerli bir açıklığa sahiptir. Yine kapının üzerine Besmele yazan dikdörtgen çerçeveli yatay bir kitabe yerleştirilmiştir.

Şekil 57: Fırın Bölümünün Giriş Kapısı

Şekil 58: Fırın Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe Detayı

İmaretin fırını, diğer mekanlardan farklı tasarlanmıştır. İki katlı düzenlenen mekânın üst katında hamurhane, alt katında ise fırın bulunur. Hamurhane bölümüne fırının giriş kapısının solunda bulunan demir bir merdivenle çıkılmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen formlu mekânın kuzeyine, yuvarlak kemerli bir pencere yerleştirilmiştir. Hamurhanenin üzeri beşik tonozla örtülmüştür.

Hamurhanenin alt katında kare planlı fırın bölümü bulunmaktadır. Batı yönünde iki yuvarlak kemerli niş içerisinde bulunan fırınlar, günümüzde modern tekniklerle donatılmıştır ancak aktif olarak kullanılmamaktadır. Demir merdivenlerin altında konik bir örtünün oturtulduğu bir ocak ve dikdörtgen çerçeveli, iç içe geçmiş yuvarlak kemerli ayna taşına sahip, kitabsiz ve düzgün kesme taştan inşa edilmiş bir çeşme bulunmaktadır. Güney duvarında yer alan dikdörtgen formlu dört adet pencere, fırının aydınlatmasını ve havalandırmasını sağlamaktadır. Kare planlı mekânın üzerini, pandantiflerle geçişin sağlandığı kasnaklı kubbe örtmektedir. Günümüzde fırın, asıl fonksiyonunu tamamen kaybederek imaretin kileri ve ambarı olarak kullanılmaktadır.

Şekil 59: Fırın Mekanının İçeriden Görünümü (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 60: Hamurhane Bölümüne Çıkan Merdivenler ve Ocak (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 61: Hamurhane Bölümünden Aşağı Kata Bakış

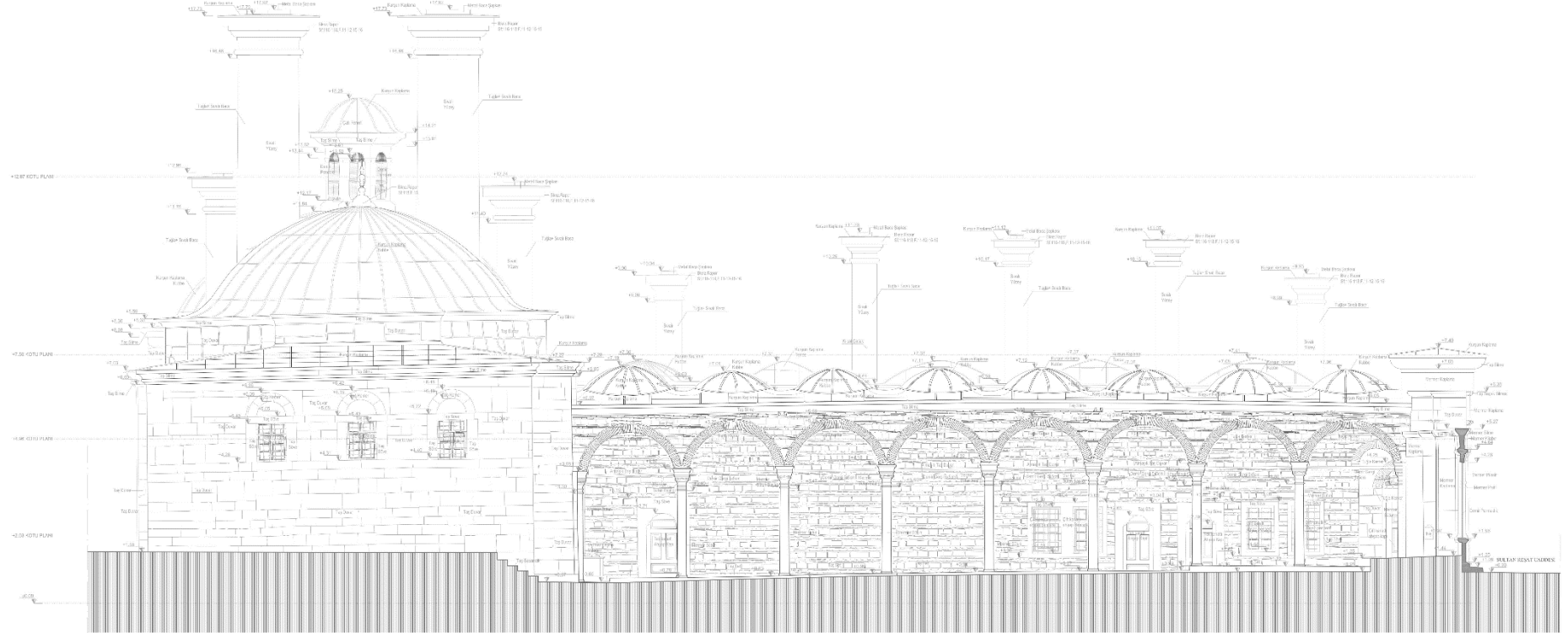

İmaretin batı kanadı kuzey-güney yönünde uzanır ve kuzey yönünden, imaretin ana kanadıyla bitişiktir. Batı kanadı beş mekâna sahiptir. Bu mekanlardan ikisi imaretin avlusuna, üçü ise türbe avlusuna bakan revaka açılmaktadır. Doğu cephesinde; iki kapı, taş sövelere sahip dikdörtgen formlu beş pencere ve diğer pencerelere göre daha yüksekte tutulmuş iki pencereyle birlikte yedi pencere; batı cephesinde ise yuvarlak kemerli üç kapı ve doğu cephesiyle aynı formlarda dört adet pencere bulunmaktadır. Pencerelerin üzerinde tuğlanın simetrik dizilimiyle oluşturulmuş sağır kemerler mevcuttur.

Kapıların gerisinde neredeyse aynı boyutlara sahip beş farklı mekân bulunmaktadır. Kare boyutlarda tasarlanmış mekanların üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Her mekânın içerisinde bir ahşap dolap nişi ve bir fırın nişi yer almaktadır.

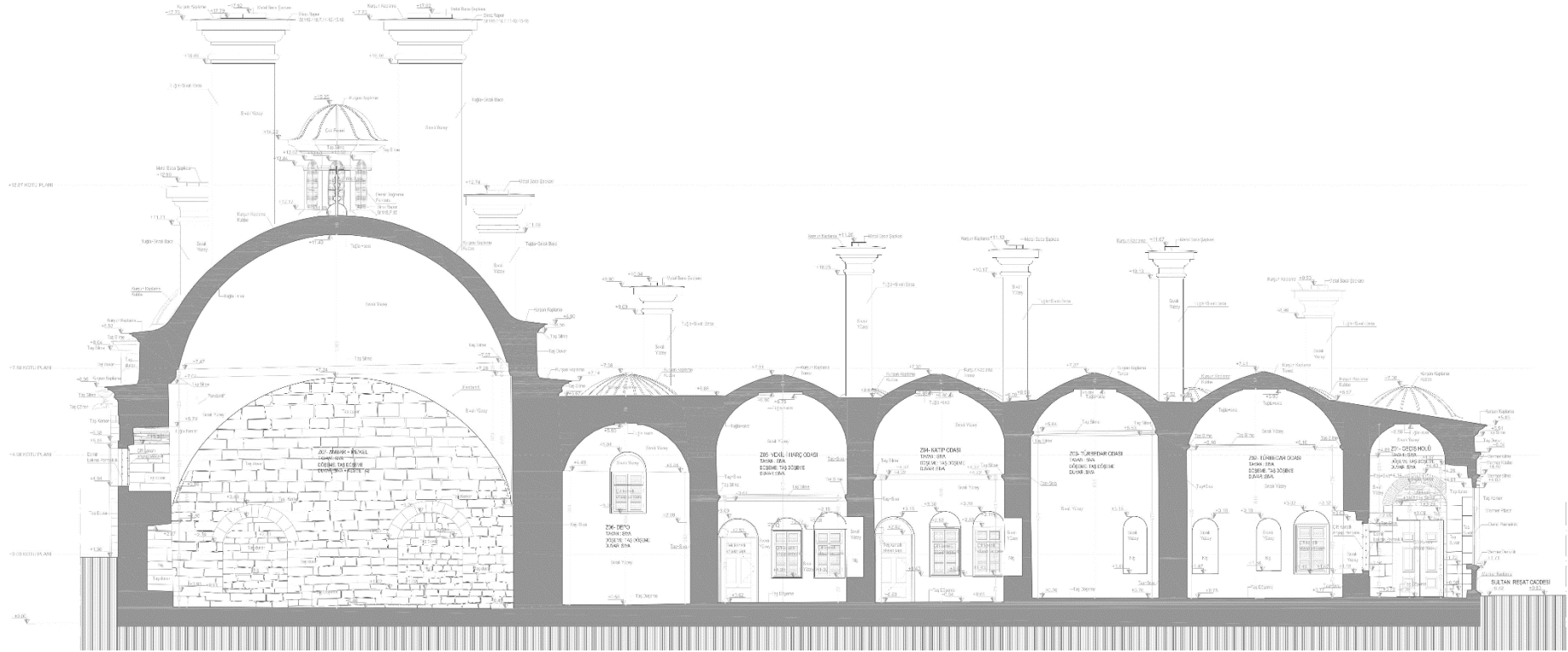
Batı kanadının güneyinde imaret avlusuyla türbe avlusu arasında geçişi sağlayan bir dehliz bulunmaktadır. Dehlizin giriş açıklığı dikdörtgen formlarda tasarlanmıştır. Taş malzemeye inşa edilen kapı, yuvarlak kemerlidir ve her iki yana açılan ahşap kanatları mevcuttur.

Şekil 62: Batı Kanadının Batı Cephesi Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

BATI CEPHESİ
ÖLÇEK: 1/50

Şekil 63: Batı Kanadının Doğu Cephesi Kesiti (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

B-B KESİTİ
ÖLÇEK: 1/50

Şekil 64: Batı Kanadının Görünümü

Şekil 65: Türbe Avlusuna Açılan Dehliz Kapısı

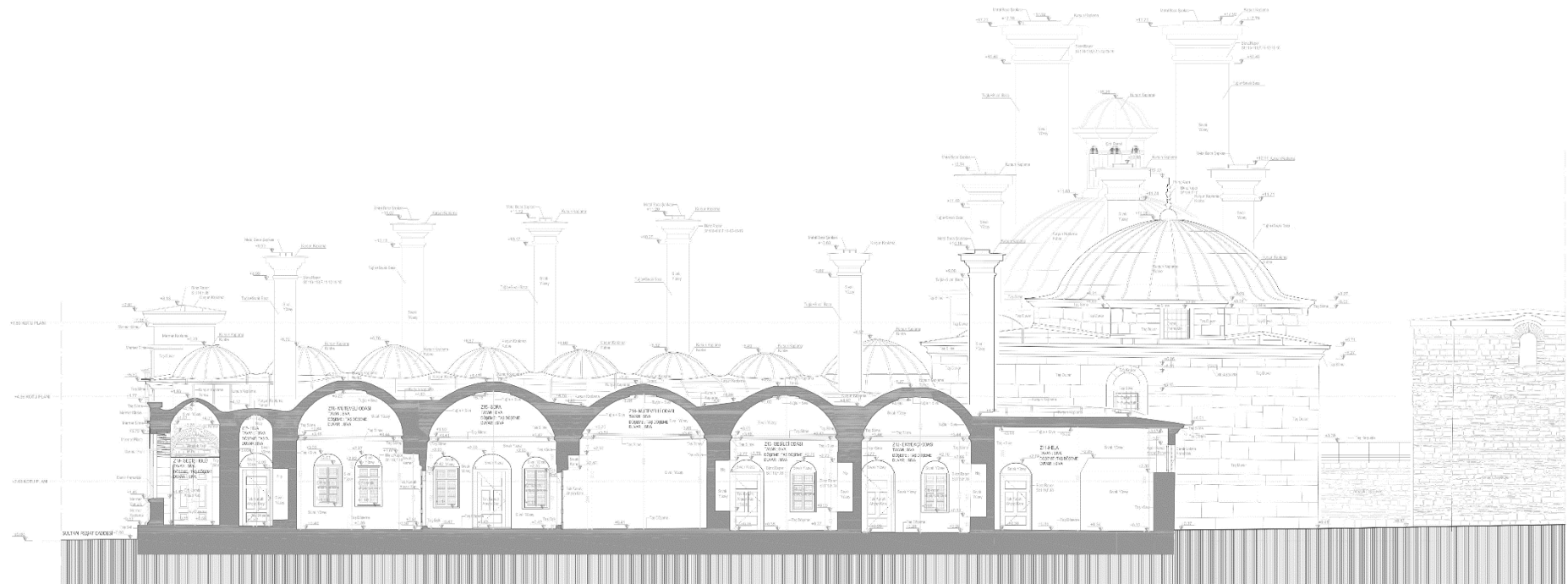
7

Şekil 66: Dehlizin Görünümü

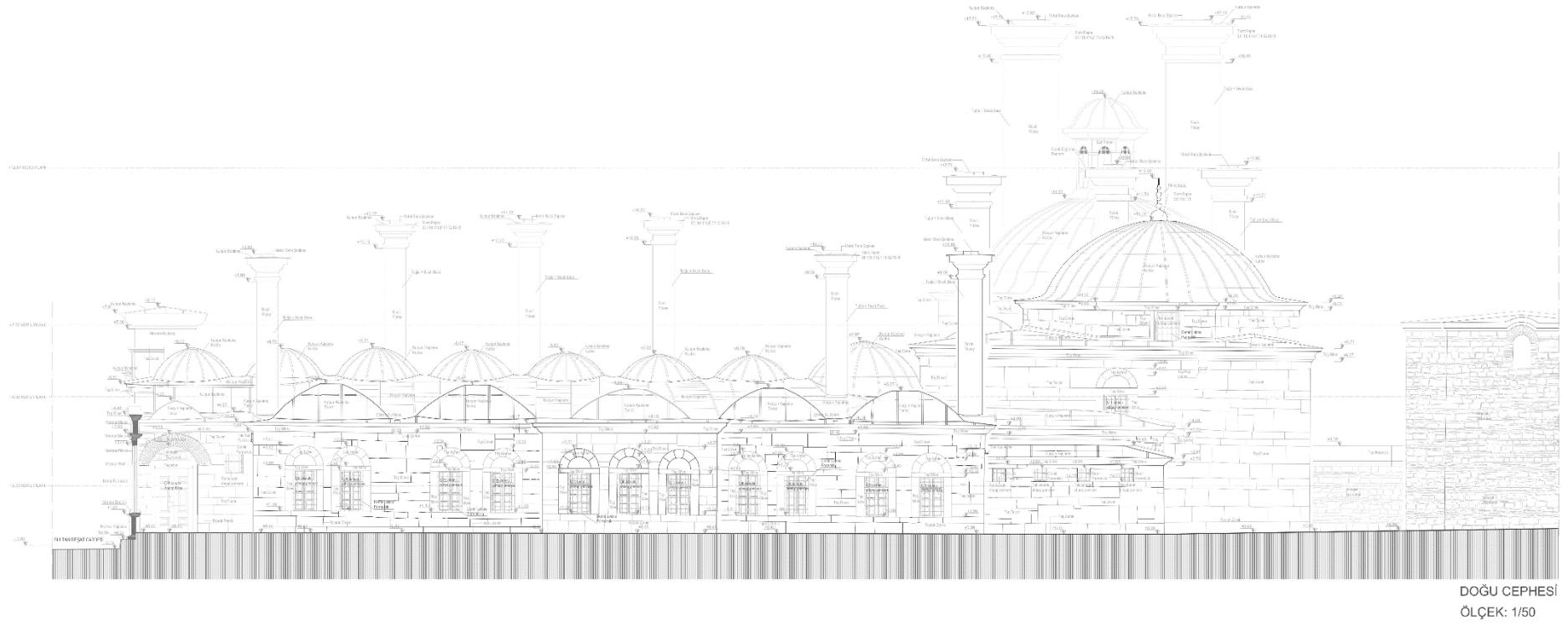
İmaretin Haliç yönünde bulunan doğu kanadı, kuzey-güney ekseninde uzanmaktadır. Doğü kanadının avluya bakan batı cephesi iki sıra tuğla, bir sıra taş almaşık örgü düzenine sahipken kanadın Haliç yönüne bakan arka cephesi ise düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir. Doğü kanadında yirmi üç adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden altısı avluya bakan ön cephesinde yer alır ve dikey yerleştirilmiş söveleriyle dikdörtgen formdadır. Haliç yönüne bakan doğü cephesinde ise küçük boyutlarda altı adet kare pencere ve dikdörtgen formlu on bir adet pencere bulunur. Dikdörtgen pencerelerin üzerine tuğlanın simetrik dizilimiyle sağır yuvarlak kemer formu verilmiştir.

7: Doğu Kanadının Kesiti (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

E-E KESİTİ
ÖLÇEK: 1/50

Şekil 68: Doğu Kanadının Doğu Cephesinin Restitüsyon Çizimi (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nden)

Şekil 69: İmaretin Doğu Kanadına Genel Bir Bakış

Şekil 70: Doğu Kanadının Görünümü

Şekil 71: Doğu Cephesinin Arkadan Görünümü

İmaretin doğu kanadının cephesi üzerinde altı adet kapı bulunur. Kapılar batı kanadındaki kapılarla aynı boyut ve formlarda tasarlanmıştır. Kapıların gerisinde ise farklı boyutlarda dikdörtgen formlu sekiz mekân bulunmaktadır. Mekânlardan biri, diğer mekanlara göre daha büyük tutulmuş ve doğu yönünden dışarıya taşkındır. Üzerlerii aynalı tonoz ile örtülüdür.

En güneyde bulunan yuvarlak kemerli iki kapının ardında; aynı boyutlarda, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen mekânlar bulunur ve her iki mekânın doğu yönünde birer adet kare, küçük boyutlu pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu mekânlar, günümüzde, tuvalet ve elektrik odası olarak kullanılmaktadır.

Doğu kanadının güney yönünde üçüncü kapıdan dikdörtgen planlı bir mekâna giriş yapılır. Mekânın doğu yönünde bir adet dikdörtgen pencere, batı duvarında kapının sağında solunda birer adet pencere, güney ve kuzey duvarında birer adet dolap nişi bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı bu mekân, güney yönünden ve kuzey yönünden yuvarlak kemerli bir

açıklıkla iki farklı mekâna açılmaktadır. Güney yönünde bulunan mekân, dikdörtgen planlıdır. Doğu ve batı yönüne ikişer adet pencere yerleştirilmiştir. Kuzey yönündeki mekân ise diğer mekânlara daha göre daha geniş tutulmuştur. Doğu yönüne yerleştirilen dikdörtgen formlu beş pencere ile mekânın havalandırılması ve aydınlatılması sağlanmaktadır. Kuzey ve güney duvarına da birer adet dolap nişi yerleştirilmiştir. Günümüzde bu mekânlar; çay ocağı, yemekhane ve mescit olarak kullanılmaktadır.

Doğu cephesinin beşinci ve altıncı kapısından girilen mekânlar, birbirlerini tekrarlamaktadır. Kare planlı mekânların doğu yönünde iki ve batı yönünde bir pencere bulunur. Mekânların kuzey ve güney yönüne yine birer tane dolap nişi eklenmiştir. Bu mekânlar imaret memurlarının odaları olarak kullanılmaktadır.

İmaretin kuzey kanadıyla doğu kanadı arasında beşik tonoz örtülü bir dehliz ve dehlizin sonunda hazire bölümüne geçiş sağlayan dikdörtgen bir kapı bulunmaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan imaretinin on bir adet bacası bulunur. Bahse konu bu bacaların beşi sekizgen, altısı silindirik olarak inşa edilmiştir. Sekizgen bacaların ikisi imaretin mutfağında bulunur ve diğer bacalara göre daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Bacaların beş tanesi kuzey cephe üzerinde, üçer adet baca ise batı ve doğu cephelerinde yer alır. Bacalar, kurşun kaplamalı bir külahla örtülmüştür.

Şekil 72: İmaretin Sekizgen Formlu Bacaları

Şekil 73: İmaretin Silindirik Bacaları

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretî, 1911 yılında çıkarılan İstanbul'da imaretlerin kapatılması hakkında çıkan kanuna kadar hizmet vermeye devam etmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁷ 12 Temmuz 1923 tarihli Sebilürreşad Gazetesi'nde İaşe-1 başlığı altında "Müftî-zâde" imzasıyla imaretlerin kapatılması şu şekilde anlatılmıştır: *Devr-i sâbıkda İstanbul'da yirmi imâret var idi. Bunların mevki'leriyle bugün ne hâlde bulunduklarını âtîdeki cedvel irâe eder:*

- 1– Sultân Fâtih İmâreti: Ma'mûr ve talebeye mahsûsdur.
- 2– Sultân Selîm İmaretî: Yıkılmış, yerine bi-nâ yapılmıştır.
- 3– Sultân Süleyman İmaretî: Evkâf Müzesi.
- 4– Sultân Ahmed İmaretî: Harâb.
- 5– Sultân Mustafa (Lâleli) İmâreti: Ma'mûrdur, fukarâya mahsûsdur.
- 6– Sultân Hamîd-i Evvel İmâreti: Vakıf han.
- 7– Sultân Bâyezîd İmâreti: Harâb.
- 8– Sultân Osman İmâreti: Ma'mûr.
- 9– Ayasofya İmâreti: Evkâf İnşâât Ambarı.
- 10– Mihrişâh (Eyüb'de) İmâreti: Kirâda.
- 11– Fâtih (Eyüb'de) İmâreti: Kirâda.
- 12– Şehzâde İmâreti: Ma'mûr, talebeye mahsûsdur.
- 13– Beşîr Ağâ İmâreti: Harâb.
- 14– Atîk Ali Paşa İmâreti: Münhedim.
- 15– Şehzâde Tâbhânesi: Evkâf Matbaası.
- 16– Haseki İmâreti: Harâb ve meşgul.
- 17– Mihrimâh (Üsküdar) İmâreti: Harâb.
- 18– Atîk Vâlide (Üsküdar) İmâreti: Muattal.
- 19– Ahmediye (Üsküdar) İmâreti: Fukarâya mahsûs.
- 20– Koca Mustafa Paşa İmâreti: Harâb.

*Bu yirmi imâret; İ'lân-ı Meşrûtiyet'e, hattâ 19 Rebûlevvel sene 329 ve 6 Nisan sene 328 târîhli kânûnun neşrine kadar ma'mûr ve muntazam, talebe-i ulûma da küşâde idi. **

Bu kânûn ile; işbu yirmi imâretten onsekizi lâğv olunarak yalnız fukarâya mahsûs olmak üzere biri Lâleli'de, diğeri Üsküdar'da iki dânesi ibka..."¹⁸⁷

Aynı gazetenin aynı bölümünde Mihrişah Valide Sultan İmaretî'nin İstanbul'un en kalabalık imaretinden biri olduğundan bahsedilirken şunlar kaleme alınmıştır:

"Fukarânın en ziyâde toplandıkları imâretler; Lâleli, Şehzâde ile Üsküdar'da Vâlide-i Atîk ve Mihrimâh, Eyüb'de Mihrişâh İmâretleri idi." Meşrutiyyet'ten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebilürreşad Mecmuası, ed.Ahmet Yılmaz (İstanbul: Bağlacılar Belediye Başkanlığı, 2021), 238-239.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan imareti, kapatıldıktan sonra 220 liraya kira verilmiştir.¹⁸⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 3 Temmuz 1929 tarihli kararnameye göre; imaret Kibrit İnhisar İdaresi'nde kirada olduğu, kira süresi sona erdiğinden aylık 150 lira ve üç sene boyunca tekraren kiraya verilmesi kabul edilmiştir.¹⁸⁹

Şekil 74: 09.07.1929 Tarihli Kararname

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamele Müdürüğü
Şube 1
Sayı: 8215

Kararname

T. G.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

926 Senesindenberi Kibrit inhisar idaresinin tahtı istioaranda olup bukerre müddeti hitam bulmasına binaen taktirolunma gehri yüz elli x lira bedel ve üç sene müddetle tekrar icarı talep olunan Eyüpte mihrişah imaretinin olvephile idareci mezkûreye icarı , Evkaf umum müdür-lüğünün 30/6/929 tarih ve 65264 numaralı tezkeresiyle yapılan tek-lif üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 3/7/929 tarihli içtimaında tasv-ip ve kabul olunmuştur .

3/7/929

REİSİCUMHUR

Gazi M. Hemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V.

Da. V. Ha. V. Ma. V.

Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V. V.

030 18 01 02 4 39 2

¹⁸⁸ Kala - Akarçeşme, Mihrişah Valide Sultan Vakfı, 47.

¹⁸⁹ BOA, Cumhuriyet Arşivi (CDAB), (4), No.39. Gömlek No.2.

İmaret, 1911 yılında hizmete kapanmasının ardından 1950’li yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde tekrardan hizmet vermeye başlamış ve bu hizmet, günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.¹⁹⁰

Mihrişah Valide Sultan’ın vakfiyesinde adı geçen imaret odunluğunun yerine, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kurban kesim yeri inşa edilmiş¹⁹¹ ve hala kurban kesim merkezi olarak kullanılmaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti büyük bir hayırseverlik ve Müslüman kadın imajının temsil edildiği büyük bir komplekstir. İmaretin kuruluş amacı tamamen Allah rızasına dayanır, ki öne sürdüğümüz bu tez, imaretin mutfak kapısının üzerinde bulunan İnsan Suresi’nin mealiyle desteklenmektedir.

Valide Sultan’ın kurmuş olduğu imaret, yüzyıllar geçmesine rağmen ilk gün olduğu gibi, bugün de hala yoksulun gözlendiği, evsizin karnını doyurduğu, müslim ve gayrimüslim olarak ayırt etmeksizin herkese eşit davranılan; günlük yemeklerin ocakta kaynadığı bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda sadece insanlara hizmet etmemiş; gölgesinde dinlenen ya da yiyip içirilen hayvanlarıyla; bahçesinde büyüyen ağaç ve çiçekleriyle birçok yaşamı dolaylı olarak sürdürmüş ve hala da sürdürmektedir.

Kuruluşundan bu yana yüzyıllar geçse bile, Mihrişah Valide Sultan’ın vesile olduğu bu hayır zincirinde, hayırsever insanların günümüzde gelip yardımlarını bağışladığı, toplumun birbirine sahip çıkarak arasındaki bağı güçlendirici, kalplere merhamet tohumu eken bir yapı olmaya devam etmektedir. İmaret, mimari açıdan basit bir mimari programa ve bezemeye sahip olsa dahi, yol açtığı birçok mesele de ihtişamlı bir yapıdır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Mihrişah Valide Sultan İmareti, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlı bir hayır müessesesi olarak faaliyetine devam etmektedir.

¹⁹⁰ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 47.

¹⁹¹ İnan, “Mihrişah”, 27.

5.3.2. Türbe

Mihrişah Valide Sultan Türbesi, külliye'nin en erken tarihli yapısıdır. Yapımına h. 1207 (1792) yılında başlanmış ve h. 1209 (1794) yılında tamamlanmıştır.¹⁹² Türbe, külliye'nin güneybatı ucuna, Sultan Reşat Caddesi'ne doğru dışa taşkın inşa edilmiştir.

Şekil 75: Abdullah Freres'in Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'ni Gösteren Fotoğrafı

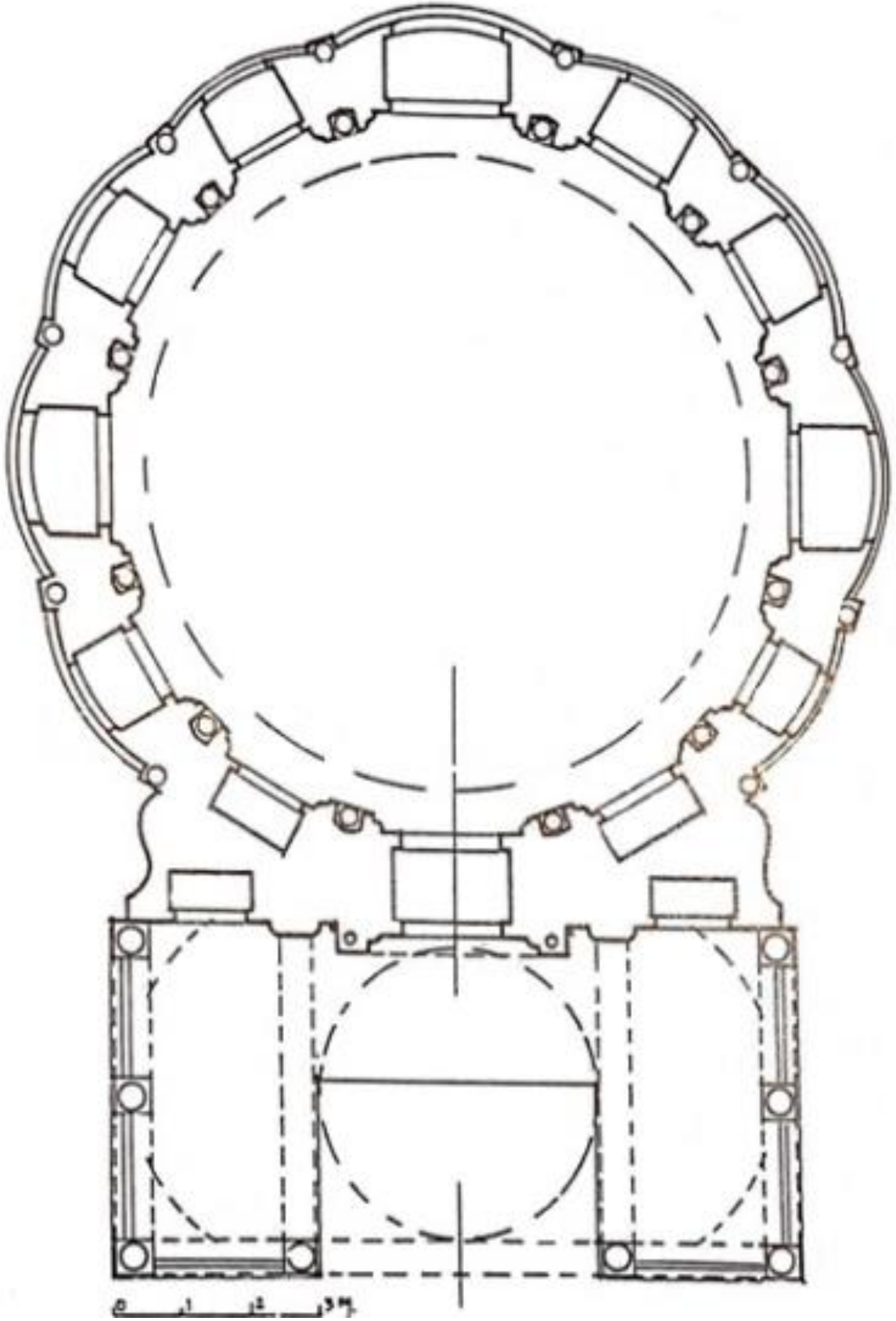

Kaynak: Abdullah Freres, *Cülus Yolunda Oynayan Mektep Talebeleri* (Fotoğraf, 19. yüzyıl, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yıldız Hamidiye Albümleri), No: 90819-0058

İstanbul Mihrişah Valide Sultan türbesi; on iki dilimli bir plana sahiptir. Türbenin giriş kapısı önünde, yuvarlak kemerli üç gözlü revak açıklığı bulunur. Revak açıklığı, önünde uzanan avluya açılmaktadır.

¹⁹² Gültekin, "Mihrişah Valide", 5/459.

Şekil 76: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Planı (Ara Altun'dan)

Türbe yapısında, inşa malzemesi olarak mermer kullanılmıştır. Yapının cephesinin ana inşaat malzemesi olan mermer, tüm cepheyi kaplamaktadır.

Türbenin üzerini örten kubbe, dilimli bir kasnağa oturmaktadır. Türbenin giriş açıklığı önünde bulunan üç gözlü revak bölümünde taşıyıcı sistem, ince beyaz sütunlarla sağlanmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan türbesinde örtü sistemi olarak kasnaklı kubbe kullanılmıştır. Kurşun kaplamalı kubbe; on iki dilime ayrılmış, her dilimin arasına konsol yerleştirilmiş bir kasnağa oturmaktadır. Türbenin giriş kapısı önünde bulunan üç girişli revak açıklığının ortasında, kubbe kullanılırken yanlarında beşik tonoz kullanıldığı görülmektedir.

Türbe yapısı, dış bükey-iç bükey formu iki basamaklı kaide üzerinde yükselmektedir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan cephesi, dış bükey formlarla on iki cepheye bölünmüştür. Dilimlere ayrılan bu cephe ile oval bir form elde edilmiştir. Türbe, dilimlere ayrılmış cephesiyle, Osmanlı mimarlığında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı mimarlığında, Erken Dönem'den itibaren türbe mimarisinde, poligonal ve kübik formu türbeler görülürken, Batılılaşmanın etkisiyle birlikte, mimaride görülen düz hatlarla birlikte dilimli cepheler de tercih edilmiştir. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi, dilimli cephenin en güzel örneklerinden biridir¹⁹³

On iki dilime ayrılmış türbe cephesi, iki sıra olarak düzenlenmiştir. Her iki sıraya birbirine paralel pencereler yerleştirilmiştir. Cephenin üzerinde pencereleri birbirine paralel olarak düzenmiş bir korniş ayırmaktadır.

Türbenin alt sırasında; dış bükey alanlara "S" profilli, yuvarlak kemerlere sahip, dökme demir parmaklı pencereler yerleştirilmiştir. Pencerelerin yuvarlak kemerleri, istiridye kabuğu formu pembe-beyaz renkli kilit taşına sahiptir. Pencerelerin sağında ve solunda dikey silmeler bulunmaktadır. Cephenin iç bükey alanlarına ise gömme, iyon tarzı başlıklara sahip, siyah renkli, sütunçeler yer almaktadır.

Türbenin alt sıra pencereleriyle üst sıra pencereleri, kornişle sınırlandırılan bir friz ile ayrılmaktadır. Kornişler ve friz sade tutulmuştur.

¹⁹³ Önkol, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 30.

Türbenin üst sıra pencereleri, "S" profilli, yuvarlak kemere sahiptir ve revzenlidir. Stilize istiridye kabuğu formu kilit taşı, pembe renklidir. Pencerelerin her birinin sağına ve soluna dikey silmeler yerleştirilmiştir. Cephenin iç bükey alanlarına yastıklı, iyon tarzı sütun başlıklarına sahip, pembe renkli mermer sütunlar yerleştirilmiştir.

Yine üst sıra pencerelerin üzerinde yapıyı çepeçevre kuşatan korniş, pencereleri birbirinden ayıran iki paralel korniş gibi gösterişten uzaktır ve kornişin üst kısmında türbenin üst örtüsü bulunmaktadır.

Şekil 77: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Dıştan Görünüm

Şekil 78: Türbenin Alt Cephesi

Şekil 79: Türbenin Üst Cephesi

Türbenin giriş kapısının önünde, yuvarlak kemerli, yedi sütunun taşıdığı üç gözlü revaklı açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklığın orta bölümü, diğer açıklıklardan daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Siyah ve beyaz renkli yuvarlak kemerini, kilit taşına pembe renkli stilize istiridye kabuğu motifi yerleştirilmiştir. Üç gözlü açıklığın geniş ve yüksek tutulan orta gözü, kubbe ile örtülmüş; sağ ve solunda bulunan daha dar ve kısa tutulan açıklıklar ise tonozla örtülmüştür. Revakların sütunları yastıklı impost başlıklara sahiptir ve bu bölüm, Ampir üslubunun hazırlık dönemine işaret etmektedir.¹⁹⁴

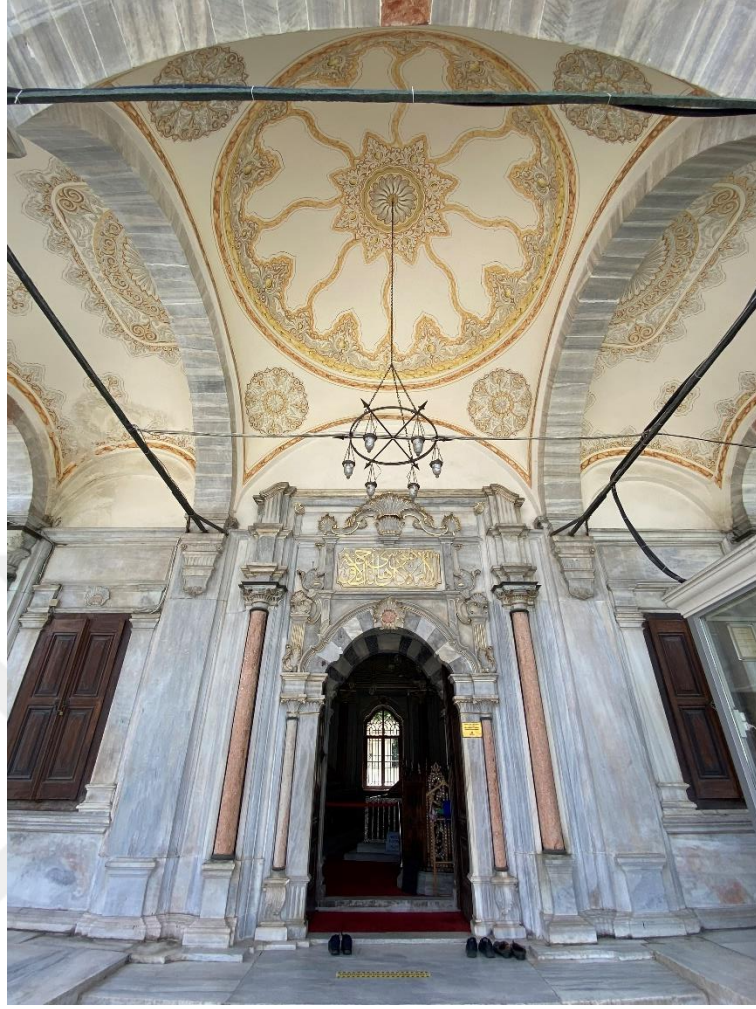
Şekil 80: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Açıklığı

Orta açıklığın kubbesinin iç kısmı, dönemin sanat anlayışını yansıtan Barok üsluplu kalem işi süslemeler ile bezenmiştir. Kubbenin göbeğinde bulunan sekiz kollu yıldızdan sekiz helezonik kıvrım, kubbenin eteğine dağılmaktadır. Kubbenin pendentiflerinde, çiçek motifli süslemeler mevcuttur. Süslemelerde "S" ve "C" formu helezonik kıvrımlar hakimdir.

¹⁹⁴ Gültekin, "Mihrişah Valide", 5/460.

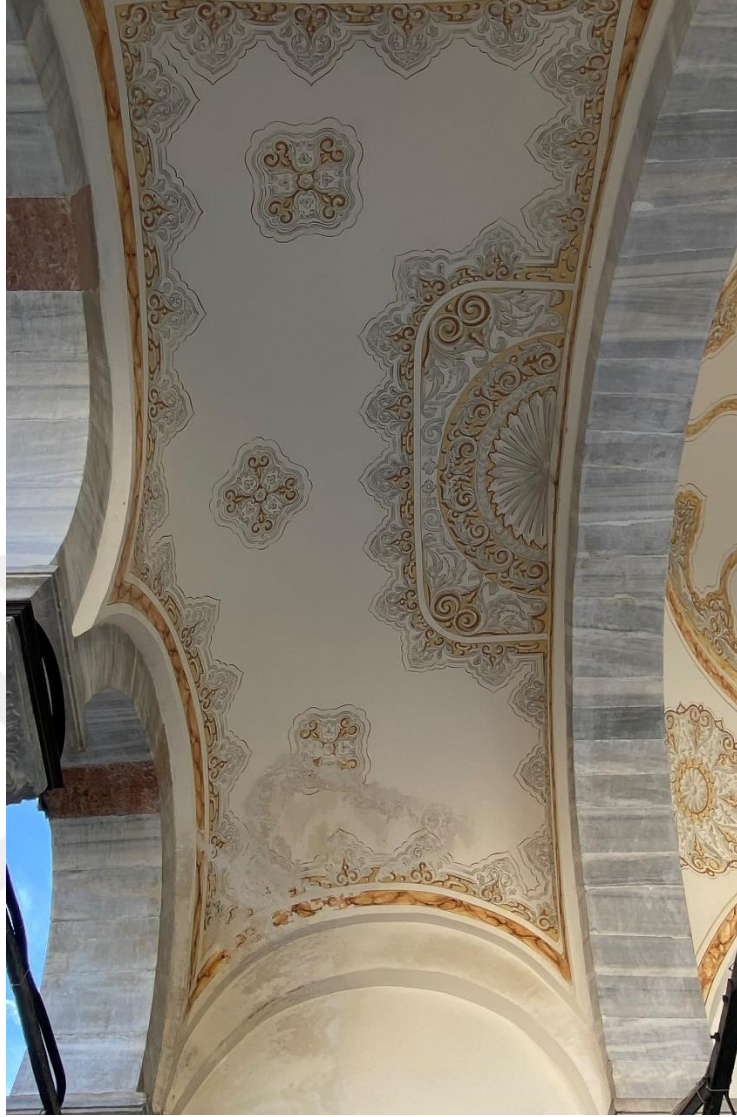
Şekil 81: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Cephesi Detayı

Şekil 82: Üç Gözlü Revak Açıklığının Kalem İşi Süsleme Detayı

Şekil 83: Üç Gözlü Revak Açıklığının Kalem İşi Süsleme Detayı

Giriş revakının yüksek ve geniş tutulan orta açıklığının gerisinde türbenin giriş kapısı bulunmaktadır. Dikdörtgen boyutlarda olan kapı, tamamen mermerdir. Kapının köşelerine, yüksek kaideli, pembe renkli, mermer sütunlar yerleştirilmiştir. Giriş açıklığı yuvarlak kemerle sağlanmıştır. Siyah ve beyaz renkli kemerin kilit taşı, pembe ve beyaz renkli istiridye kabuğu formudur. Giriş açıklığının her iki yanına yüksek kaideli, pembe, ince mermer sütunçeler yerleştirilmiştir. Yuvarlak kemerin üzerinde, yatay bir çerçeve içerisinde Kassas Suresi 88. ayet altın yıldızlanmıştır.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Ali Rıza Özcan, Mıhrışah Valide Sultan Türbesi Yazıları'', IX. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2005 13-15 Mayıs), 411.

Şekil 84: Türbe Giriş Kapısı

Giriş kapısı, süsleme açısından zengindir. Batılılaşmanın getirdiği süsleme özellikleri, kapının detaylarında dikkat çekmektedir. Kapının sağına ve soluna yerleştirilen yüksek kaideli sütun ve sütunçeler, hareketlilik kazandırmıştır. Kapının alınlık kısmına, yüksek kabartmalı, "S" ve "C" kıvrımlı palmet yerleştirilmiştir. "S" ve "C" kıvrımlı süslemeler, istiridye kabuğu motifi, akantus yaprağı, palmet ve altın yıldız yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Şekil 85: Türbe Kapısı Süsleme Detayı

Şekil 86: Türbe Kapısı Süsleme Detayı

Şekil 87: Türbe Kapısı Süsleme Detayı

Şekil 88: Türbe Kapısının Kapı Tokmakları Detayı

Türbenin iç ve dış giriş kapısı üzerinde yatay çerçeve içerisinde ayetle yer almaktadır. Yapının içinde alt sıra ve üst sıra pencereleri arasında iki satır halinde celi sülüs yazı kuşağı tüm cepheyi dolaşmaktadır.

Türbenin içine girildiğinde kapının üzerinde yatay dikdörtgen çerçeve içerisine kabartmalı olarak yapılan celi sülüs yazı, Haşr Suresi'nin ikinci ayetidir ve altın yaldızlanmıştır.¹⁹⁶

Alt ve üst sıra pencerelerinin arasına, kapının üzerinde bulunan Haşr Suresi üzerinden başlayıp sağa doğru devam eden yazı kuşağı solda tamamlanmaktadır. Mermer zemin üzerine celi sülüs ayet kuşağı, altın yaldızlanmıştır. Yatay çerçeve içerisinde, iki satır olarak düzenlenmiştir. Yapının içini tamamen çevreleyen yazı kuşağında, Mülk suresinin tamamı yazmaktadır.¹⁹⁷ Bu kuşağın hattatı Mahmud Celaledin, hakkakı ise Mehmed Şevki'dir. H. 1210 (1796) yılında tamamlandığını kuşağın son bölümünün altındaki kartuştan öğrenmekteyiz. Altı üstlü iki küçük kartuşun üst bölümüne 1210 tarihi, alt bölümüne "Onu Mehmed Şevki resmetti" yazısı, tarih ve imzası yer almaktadır.¹⁹⁸

Kubbenin içi kalem işi süsleme ile bezenmiştir. Dalgalı on iki kol, kubbenin merkezinde bulunan bir madalyondan çıkmaktadır. Kırmızı, beyaz, sarı, yeşil, mavi siyah renkler süsleme kompozisyonunu oluşturur. Kolların arası ve kubbenin eteği, "S" ve "C" kıvrımlı Barok ve Rokoko üsluplu buketlerle dolgulanmıştır.

Türbenin içerisinde Mihrişah Valide Sultan'a, III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan'a (öl.1821), Beyhan Sultan'a (öl.1824), Refet Kadın'a (öl.1867) ve III. Selim'in dördüncü kadını Rahime Perestu Kadın'a (1904) ait beş adet sanduka bulunmaktadır.¹⁹⁹ Mihrişah Valide Sultan'ın sandukası diğer sandukalara göre en gösterişli olandır. Türbenin etrafını ahşap, sedef kakmalı, rumi ve palmet motifli bir korkuluk çevirmektedir.

¹⁹⁶ Özcan, "Mihrişah Valide", 413.

¹⁹⁷ Özcan, "Mihrişah Valide", 413.

¹⁹⁸ Önkal, *Hanedan Türbeleri*, 242.

¹⁹⁹ Gültekin, "Mihrişah Valide", 5/460.

Şekil 89: Mihrişah Valide Sultan Türbesi İçinden Genel Görünüm

Şekil 90: Türbenin İçinden Görünüm

Şekil 91: Türbenin İçinden Detay

Türbe açıklığının karşısında, cephesi tuğla ve taş örgülü, üzerinde dört adet pencere ve yuvarlak kemerli üç kapının bulunduğu revaklı bölüm bulunur. Kapıların gerisinde neredeyse aynı boyutlarda türbe ile aynı avluya açılan, üç adet türbedar odaları bulunmaktadır. Cephe üzerinde bulunan pencereler, dikdörtgen formda düzenlenmiş ve tuğla ile pencerenin üzerinde sağır yuvarlak kemerler işlenmiştir.

Türbedar odalarının önünde sekiz yuvarlak kemerli, kubbeli revak uzanmaktadır. Revak bölümünün başlangıcında ikinci avluya girişi sağlayan anıtsal kapı, sonunda tamamen mermer cepheli, istiridye kabuğu motiflerin hâkim olduğu, kitabelsiz bir çeşme bulunur.

Şekil 92: Mermer Çeşme

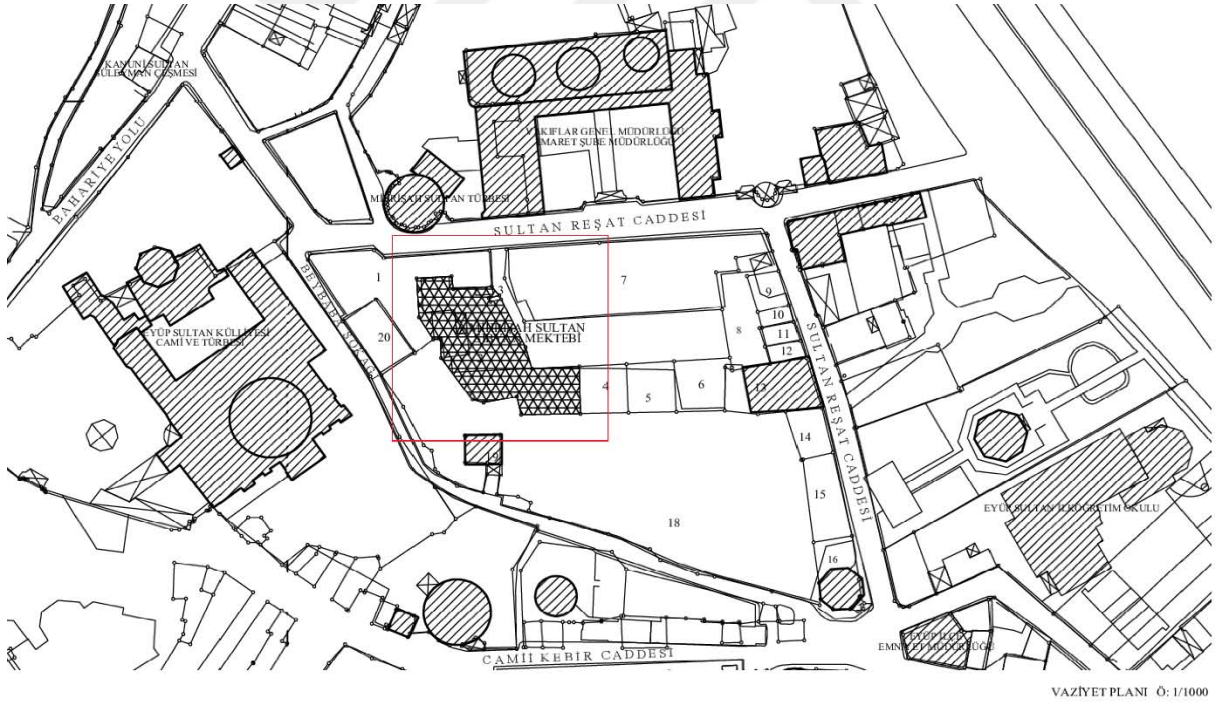
5.3.3. Sıbyan Mektebi

Sıbyan mektebi hem erkek çocukların hem kız çocuklarının eşit haklarla okutulduğu okullardır.²⁰⁰

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi, türbe imaret, sebil ve çeşmeler gibi külliye'nin bir parçasıdır ve külliye'den ayrı bir alana, türbenin karşısına, Sultan Reşat Caddesi'nin güneyine 1795 yılında külliye ile birlikte inşa edilmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan mektebi, bir külliye'ye bağlı olarak ortaya çıkmıştır ancak külliye'den daha tecrit edilmiş bir noktaya, külliye'nin bulunduğu sokağın karşı sokağına inşa edilmiştir. Yapı kompleksine bağlı olsa da külliye'yle bir bütünlük içerisinde değildir. Kendine ait özel bir girişi bulunur. Bunun sebebinin ise, mektepte okuyan çocukların, külliye'nin diğer öğelerinden oluşabilecek gürültüden etkilenmemesini sağlamak olmalıdır.²⁰¹

Şekil 93: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Vaziyet Planı (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden İşlenmiştir)

Sıbyan mektebi, büyük bir hazire içerisinde bulunmakta ve Sultan Reşat Caddesi'nden bir duvar ile ayrılmaktadır. Külliye'yle birlikte aynı tarihlerde yapılan duvar, 1970 yıllarında

²⁰⁰ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, 13.

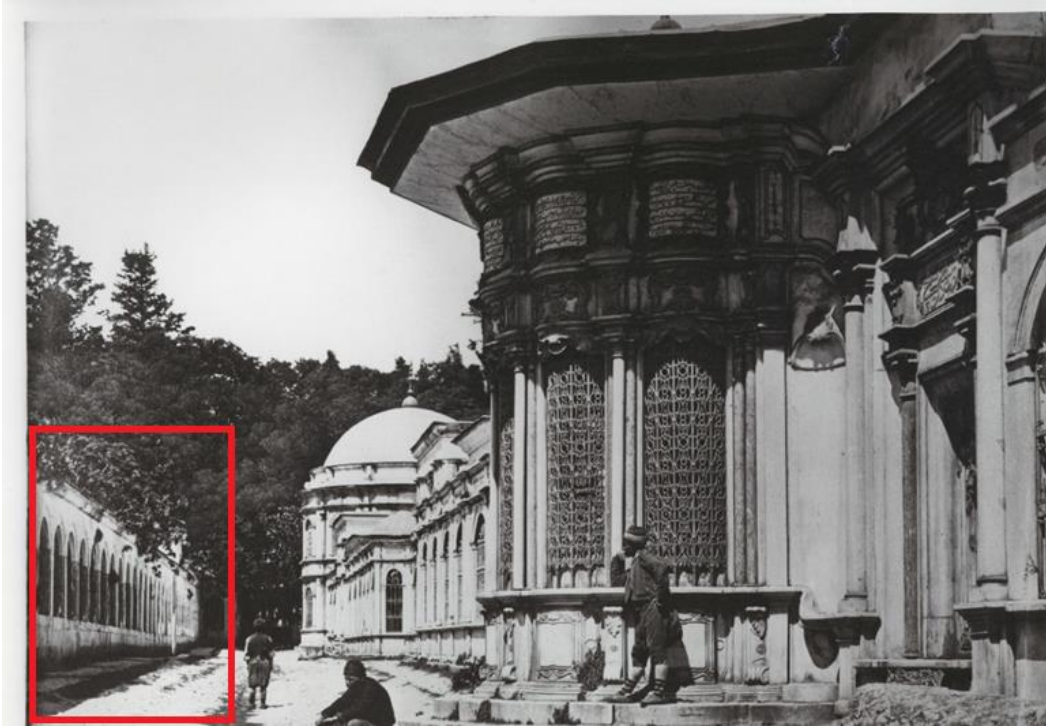
²⁰¹ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, 148-149.

tamamen ortadan kalkmış ve sonra 1996 yılında tamamen yeniden inşa edilmiştir.²⁰² Kesme taş ile inşa edilen duvarın yuvarlak kemerli pencereleri, türbe ve imaretin avlu duvarıyla benzerdir.

Hazire duvarı üzerinde Sultan Reşat Caddesi'ne açılan bir kapısı bulunmaktadır. Avlu duvarı üzerinde bulunan yuvarlak kemerli açıklığa sahip kapı, mermer malzemeden inşa edilmiştir. Kapının üzerinde, yeşil zemin üzerinde altın yıldızlanmış Rahman Suresi ikinci, üçüncü ve dördüncü ayetlerin bulunduğu dikdörtgen boyutlu yatay bir kitabe bulunmaktadır.

Mehmet Nermi Haskan, sıbyan mektebi çevresinin 1795 yılında boş bir arsa olduğu, takriben 30 yıl sonra hazirenin oluşmaya başladığını iddia etmiştir.²⁰³ Ancak yapılan son restorasyon çalışmaları; çevresindeki hazirenin çoğunun, 19. yüzyıl çeyreğine ait olduğunu göstermiştir.²⁰⁴

Şekil 94: Sıbyan Mektebi Hazire Duvarı

Kaynak: Pascal Sebah, *Fontaine a Eyüp* (Fotoğraf, 19. yüzyıl, İstanbul: Salt Araştırma) No: AHTUR0116

²⁰² İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), *Eyüp, Cülus Yolu Kentsel Tasarım ve Sokak Sağıklaştırma İle 45 Ada (1 Parsel), 46 Ada (1 Parsel), 48 Adada (1,2,3,4,5,6,7,14,15,18,20 Parseller) Yer Alan Hazirelerin Belgeleme ve Öneri Projesi* (İstanbul:İBB Etüd ve Projeler Daire Başkanlığı Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü), 10.

²⁰³ Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, 316.

²⁰⁴ İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), *Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Etüd ve Projeler Daire Başkanlığı Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü), 3.

Şekil 95: Tamamen Yıkılan Duvarın Görünümü

Şekil 96: Duvarın Günümüzdeki Görünümü

Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi, 3 Mart 1930 yılında ilan edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun ardından terkedilmiş, 1970'li yıllara kadar konut olarak kullanılmış. Konut olarak kullanıldığı dönemde içinde oturan ailenin dikkatsizliği sonucunda mektebin büyük bir kısmı ortadan kalkmıştır.²⁰⁵

Alman Mavisi haritaları ve Şener Türkmenoğlu özel arşivinden elde edilen mevcut argümanlardan yola çıkılarak yapının kuzeybatı yönünde uzadığı tespit edilmiş ve 2011 yılında sıbyan mektebinin çevresinde restorasyon ve kazı çalışması başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar kapsamında, kuzeybatı yönünde bulunan duvara dair taş izlerine rastlanmış ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon ve Çevre Düzenlemeleri Projesi kapsamında yapının restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır.²⁰⁶

Şekil 97: Sıbyan Mektebinin Yıkıldığı Dönemi Gösteren Fotoğraf

Kaynak: İBB, Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi, 83.

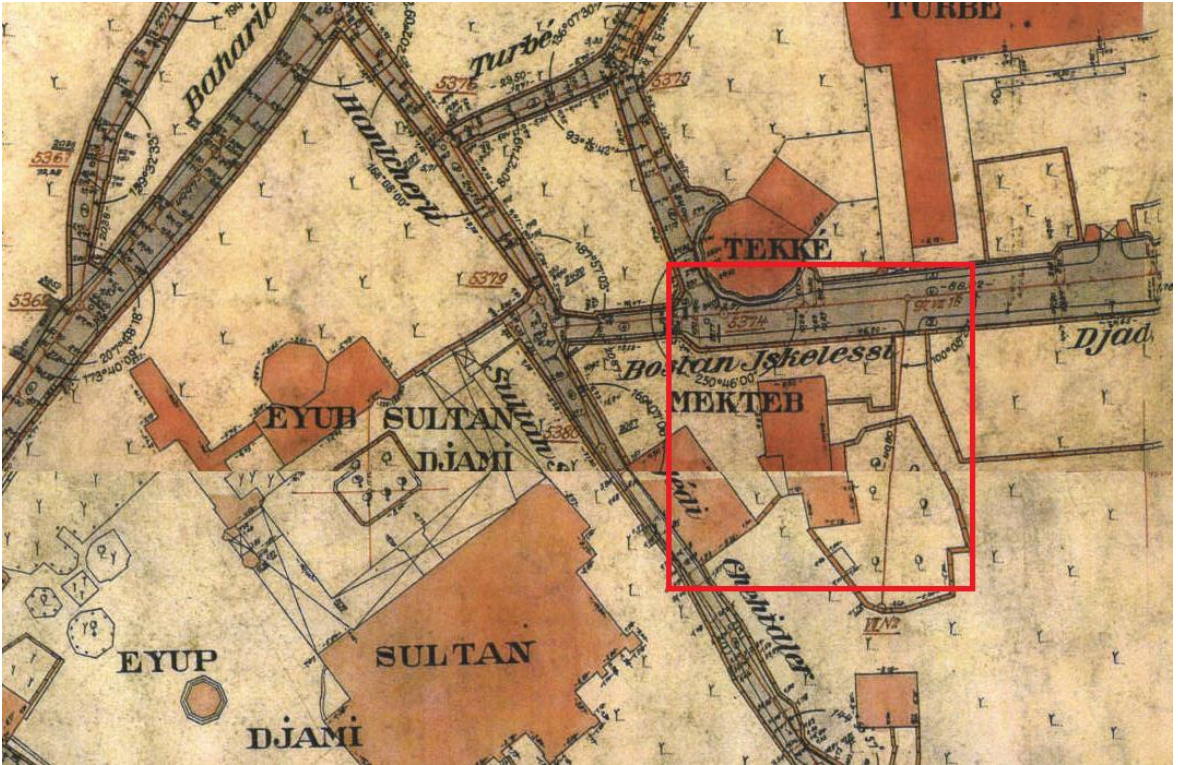
²⁰⁵ İBB, Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi, 83.

²⁰⁶ İBB, Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi, 82.

Şekil 98: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Restorasyon Çalışmasından Önceki Görüntüsü (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi)

Şekil 99: Alman Mavisi Haritaları'nda Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi

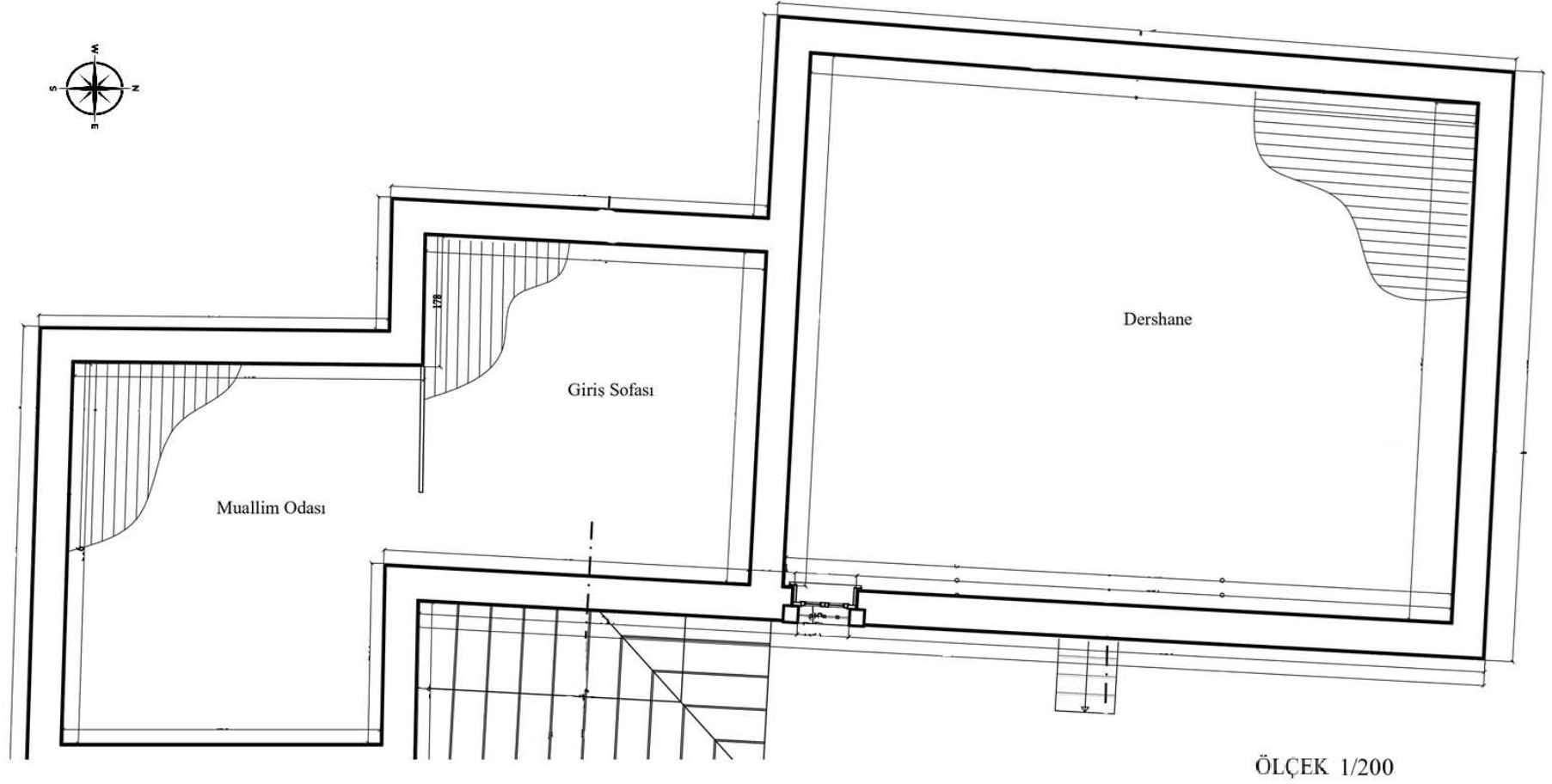
Şekil 100: Mektebin 1940 Yılı Öncesi Görünümü

Restorasyon çalışmalarından önce kare plana yakın iki bölümden oluşan mektebin kuzeybatı yönünde yapılan kazı çalışmalarında dikdörtgen bir bölüm daha ortaya çıkarılmıştır. Yapıya kuzeydoğu yönünde yer alan teras kotundan giriş sağlanmakta ve terasa ise bahçe kotundan yedi basamak ile çıkılmaktaydı. Yapının giriş sofasının altına denk gelen kısımda, bir bodrum kapı yer almaktaydı ve kazı çalışmaları sırasında yangında çöken ahşap yapı elemanlarının oluşturduğu bir yangın kotuna rastlanmıştır. Bodrum katına, yapının içinden değil dışından giriş verilmiştir.²⁰⁷ Sıbyan mektebinin kuzeybatı cephesi orijinal haliyle yeniden inşa edilmiştir.

²⁰⁷ İBB, *Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Röhlöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi*, 83.

Şekil 101: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Planı (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden İşlenmiştir)

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi; güney- kuzey yönünde iki kare plana yakın iki bölüm ve kuzey yönüne doğru uzanan dikdörtgen bir alandan oluşmaktadır ve iki katlı olarak düzenlenmiştir. Yapının içerisine kuzeydoğu yönünde yedi basamakla çıkılan teras ve terasın gerisinde bulunan dikdörtgen boyutlu, çift kanatlı ahşap bir kapı bulunmaktadır. Çift kanatlı ahşap kapı, kare planlı diğer mekânlarla geçişin sağlandığı sofa bölümüne açılır. Sofanın doğu cephesi üzerinde, kapının her iki yanında dikdörtgen pencereler bulunur. Giriş sofasının güneyinde muallim odası, kuzeyinde ise dersane odası yer aldığı düşünülmektedir.²⁰⁸ Çocukların ve kitapların rutubetten korunması, yeterli ışığın mekânın içine girmesi ve sokak içerisinde sesten kaçma isteği gibi sebeplerden dolayı derslikler Osmanlı Dönemi'nde üst kata yerleştirilmiştir.²⁰⁹

Şekil 102: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Dıştan Görünümü

²⁰⁸ İBB, *Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi*, 84.

²⁰⁹ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, 153.

Şekil 103: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi Doğu Cephesi Görünümü

Şekil 104: Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi

Şekil 105: Giriş Sofasından Görünüm

Şekil 106: Giriş Sofasının Batı Yönüne Bakış

Kare planlı giriş sofasının güneyinde muallim odası olarak düşünülen yine kare planlı mekân doğu duvarı üzerinde iki adet, terasa bakan kuzey cephesinde bir adet, batı ve güney cephelerinde birer adet olmak üzere be  penceresi bulunmaktadır. Güney yönüne bir ocak yerleştirilmiş ve ocak, güney cephede dışarıya taşkın yapmıştır. Beyaz boya ile boyanan mekân düz tavanı ah aptır.

Şekil 107: Sıbyan Mektebinin Güney Cephesi

Kare planlı sofanın kuzey yönünde, dikdörtgen, ahşap çift kanatlı bir kapıyla girişin sağlandığı, dikdörtgen bir mekân uzanmaktadır. Mekânın iç cephe düzeni, bir sıra taş, iki sıra tuğla ile oluşturulmuş almaşık örgü düzenine sahiptir. Mekânın doğu yönünde dört adet, batı yönünde dört adet, kuzey yönünde üç adet dikdörtgen ahşap penceresi bulunmaktadır. Pencereilerin üzerine tuğlanın dizilimiyle sağır kemerlerle yuvarlak kemer formu verilmiş ve sağır yuvarlak kemerle pencereilerin arası tuğla ile dolgulanmıştır. Diğer mekânlara göre daha aydınlık ve geniş tutulan mekânın, mektebin derslik olarak kullanılan bölümü olduğu düşünülmektedir.²¹⁰ Mekânın kuzeydoğu ucuna alt kata inişi sağlayan ahşap bir merdiven yerleştirilmiştir.

Şekil 108: Kuzey Yönünde Bulunan Dikdörtgen Odanın Görünümü

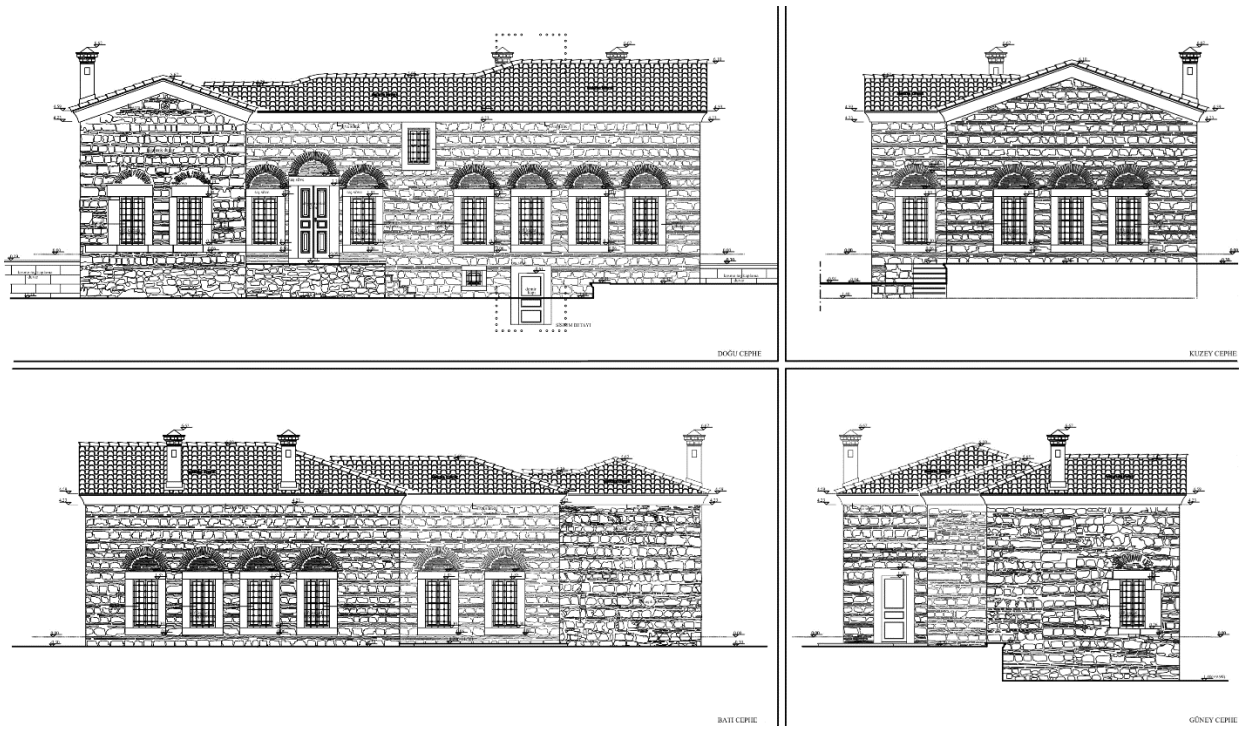

²¹⁰ İBB, *Eyüp, Mihrîşah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi*, 84.

Sıbyan mektebinin giriş sofası olarak adlandırılan bölümün alt katına denk gelen bölümden kuzeye doğru uzanan bir bodrum katı bulunmaktadır. Sıbyan mektebinin üst katıyla bir ahşap merdiven aracılığı ile bağlantılı olan bu bölüme, mektebinin kapısından farklı bir bölümden, beş basamakla inilerek ulaşılan dikdörtgen bir kapı ile girilmektedir. Bodrum katının, sıbyan mektebinin deposu olarak kullanıldığı düşünülmektedir.²¹¹

Yapıda inşa malzemesi olarak, bir sıra taş iki sıra tuğla malzeme ile oluşturulmuş almaşık örgü kullanımı mevcuttur.

Şekil 109: Mektebin Cephe Restitüsyon Çizimi (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden)

²¹¹ İBB, Eyüp, Mihrîşah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi, 85.

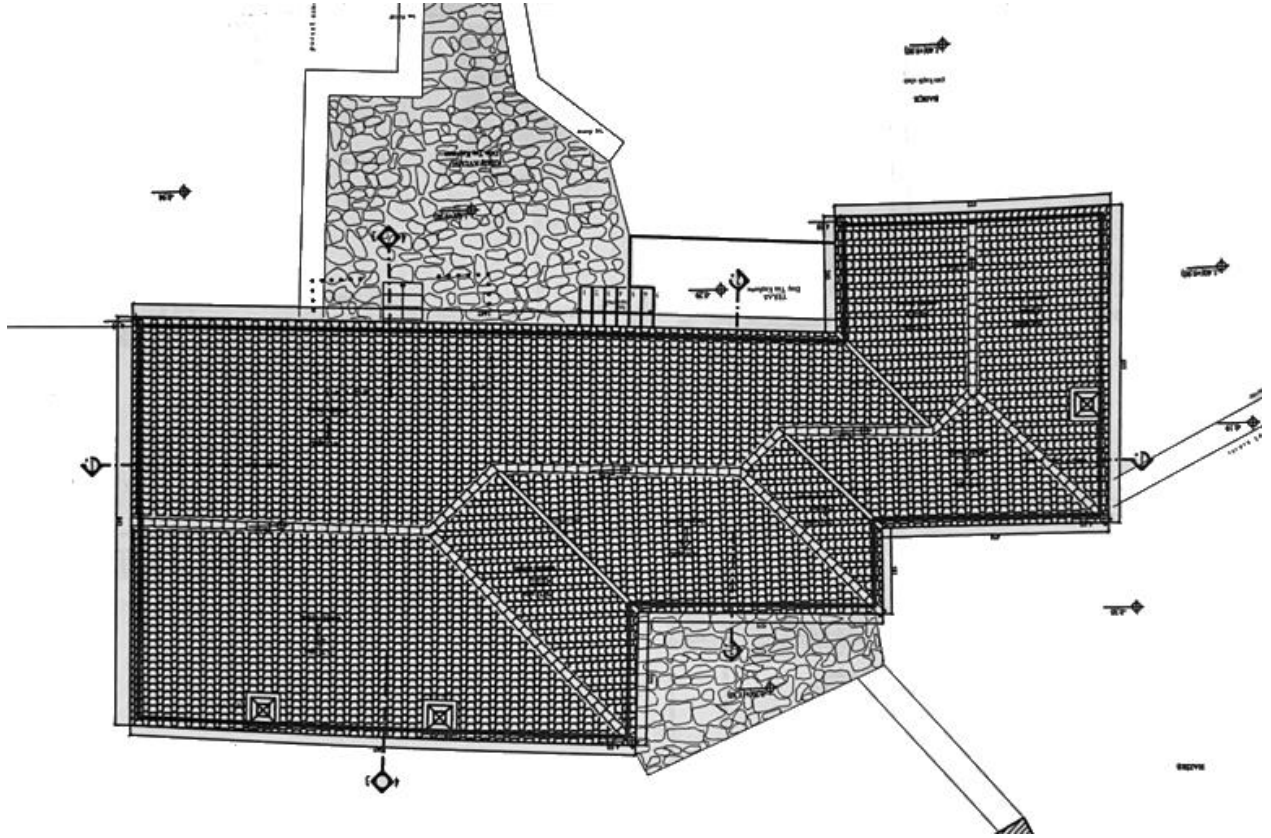
Şekil 110: Mektebin Cephe Düzeni

Yapının cephesi sıvasız almalı örgülüdür. Doğu cephesinde biri üst pencere olmak üzere on adet dikdörtgen, ahşap pencere bulunur. Yine doğu cephesinde bodrum katına açılan, kare formlu küçük boyutlu bir ahşap pencere yer almaktadır. Sıbyan mektebinin kuzey cephesinde üç adet, batı cephesinde altı adet, güney cephesinde bir adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Pencereilerin tamamı taş sövelidir. Pencereiler tuğlanın dizilimiyle oluşturulmuş sağır yuvarlak kemerlere sahiptir. Yuvarlak kemerlerle pencereilerin arası tuğla ile dolgulanmıştır. Pencereilerin tamamında lokma parmaklıklı demir şebekeler mevcuttur.

Sıbyan mektebinin üst örtüsü ahşap karkas kırma çatıdır. Fakat yapının bahçeye bakan güneydoğu cephesi ve arka tarafa bakan kuzeybatı cephesi üçgen alınlıklıdır ve bu bölümde beşik çatı formunda kırılır. Çatı, kiremitle kaplanmıştır.

Şekil 111: Mihrişah Valide Sultan Mektebi'nin Çatı Planı (Mihrişah Valide Sultan Mektebi'nin çatı planı (HanArt Mimarlık Tarafından Hazırlanan Projeden İşlenmiştir)

Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi, külliye'nin diğer yapıları gibi Barok üslupla inşa edilmiştir. Ancak sıbyan mektebi süsleme açısından diğer yapılara göre sade tutulmuş ve mevcut durumunda süsleme öğesine rastlanmamıştır.

15.01.1977 tarihli ve 9591 sayılı karar ile Eyüpsultan semti kentsel sit alanı olarak ilan edilmesiyle sıbyan mektebi kültür varlığı olarak tescillenmiş;²¹² günümüzde ise Dersaadet Vakfı'na bağlı olarak hizmet vermektedir.

²¹² İBB, Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi, 2.

5.3.4. Sebil ve eşmeler

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin bir parçası olan sebil ve eşmeler Cülûs Yolu ya da Bostan İskelesi Sokağı olarak Sultan Reşat Caddesi üzerinde, külliyenin güneydoğusunda yer almaktadır. Cephe sebili olarak inşa edilen sebin doğusunda ve batısında birer eşme bulunmaktadır.

Külliyenin en anıtsal ve görkemli yapısı olan sebil ve eşmeler, Mimar Kethüdası Arif Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde yapılmıştır.²¹³

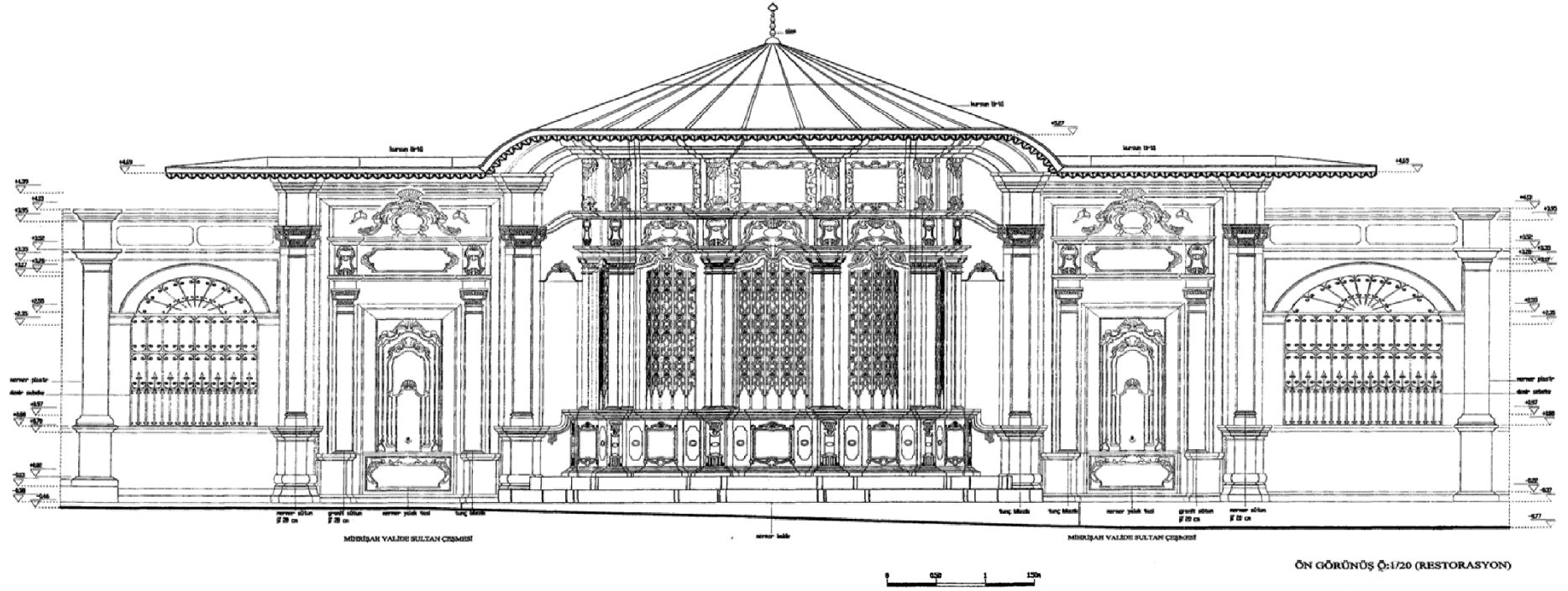
şekil 112: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili ve eşmeleri

Kaynak: *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili ve eşmesi* (Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı), No.26930.

²¹³ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 386.

Şekil 113: Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmeleri Rölöve Çizimi (Didem Aydın'dan)

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili, içten tam daire şeklinde bir düzenlemeye, dıştan ise dış bükey hatlarla oluşturulmuş dalgalı bir düzenlemeye sahiptir. Cephe sebili olarak düzenlenen sebil, Barok-Rokoko üslubu özelliklerini taşımaktadır. Sebil, beş cepheye ayrılmış ve bu ayrılma, çok belirgin olarak verilmiştir.

Şekil 114: Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmeleri

Sebile üç basamaklı dalgalı formlu bir merdiven ile çıkılmaktadır ve yapıyı dört bölümde incelemek mümkündür.

En altta dış bükey dalgalı formlu, volütlü silmelerle dilimlenmiş sebilin kaide bölümü bulunmaktadır. Sebilin kaidesi yüksek tutulmuş ve dış bükeylerin arasına dikdörtgen silmeler yerleştirilmiştir. Silmeler üzerinde altın yaldızlanmış aşağıya dönük volütlü akant yaprağı motifi yerleştirilmiştir. Akant yaprağının altında, uçları içe doğru kıvrımlı dikdörtgen bir kartuş ve içerisinde yuvarlak bir motif bulunmaktadır. Kaidenin dışa taşkın dış bükey bölümünde kıvrımlı kare bir çerçeve oluşturulmuş ve bu çerçevenin etrafından kıvrımlı bir

çerçeve daha dolaştırılmıştır. Bu iki çerçeve ise akant yaprağıyla birbirine bağlanmıştır. Kaide bölümünü yatay sade bir korniş çerçevelemektedir.

Şekil 115: Sebilin Merdivenleri ve Kaide Bölümü

Sebilin ikinci bölümü, ikisi pembe, bir beyaz sütunla dilimlenmiş, dış bükey formlu, beş gözlü pencere açıklığından oluşmaktadır. Dış bükey pencere aralıklarının arasına ince, uzun ikisi pembe biri beyaz renkli olmak üzere üç adet granit demet sütun yerleştirilmiştir. Bu demet sütunlar hem taşıyıcı görevi üstlenirken aynı zamanda dekoratif amaçla da kullanılmıştır. Demet sütunların sütun başlıkları volütlü korint tarzı başlıklara sahiptir. Pencere açıklıklarının kemerleri sepet kulpu kemer formundadır ve bu kemer formu Barok-Rokoko anlayışının bir yansımasıdır. Sepet kulpu formundaki kemerin kilit taşına istiridye kabuğu motifi ve istiridye kabuğu motifinin her iki yanına akant yaprağı motifi yerleştirilmiştir. Pencerelerin önünde dökme demir şebekeler vardır ve bitkisel ve geometrik kompozisyonlu süslemeye sahiptir.

Şekil 116: Sebilin Su Verme Penceresi

Sebilin üçüncü bölümü iki korniş arasında kalan, dikdörtgen silmelerle dış bükeylik verilen pencere aralıklarının üzerinde bulunan cephedir. Silmelerin üzerinde istiridye kabuğu motifinden çıkan kıvrımların volütle sonlanması ve diğer hatların aşağıda bulunan istiridye kabuğu motifine bağlanmasıyla oluşturulmuş bir kompozisyon söz konusudur. Geniş tutulan dış bükey alanda ise “S” ve “C” kıvrımlı çerçeve içerisine alınmış akant yaprağı motifi ve akant yapraklarının arasında ise istiridye kabuğu motifi bulunmaktadır.

Dördüncü bölüm ise yine dış bükey formlara ayrılmış, dış bükey formların arasına dikdörtgen silmeler yerleştirilmiştir. Silmeler üzerinde karşılıklı iki akant yaprağı motifi bulunmaktadır. Dış bükey alanlara ise “S” ve “C” kıvrımlarının hâkim olduğu istiridye kabuğu motifi ve akant yapraklarının birleştirilmesiyle oluşturulmuş çerçeve mevcuttur. Çerçevelerin içerisinde ise Yesari Mehmed Esad’ın hattı olan, Galata Mevlevihane’sinin postnişinden Şeyh Galip’in yazarı olduğu kitabe yerleştirilmiştir. ²¹⁴

Sebilin kitabesi ise şu şekildedir: ²¹⁵

²¹⁴ Parlak, “Mihrişah Valide Sultan Külliyesi”, 30/44.

²¹⁵ Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, 424.

Mehd-i cenâb-ı Saltanat ikkil tâc-ı mekremet Ma'mûre-saz-ı memleket subh-t sipihr izz ü câh Gûş eyle kadr-ı gevherin o saf zât-ı bihterin Mürflidir ol hâverin Sultan Selâm-i Cem Şâh	Bahş itdi mâl muhibb-yâb dünyâyı itdi feyzyâb Kurb-i Ebf Eyyüb'e âb icrasına kıldı nigâh Bir nev sebil itdi bina hem boş edâ hem canfeza Nezdik eshâb-ı safa Rıdvân-ı Halide şâhrâh
Güya ki bir kaşanedir revzelerî şahanedir Cennetmidir ayanedir olmuş mahall-i iflâbah Oldu bu yerde rev-nümâ mazmun tecri tahtehâ Kıldı kerametle ol ddver-i devlet penâh	İfâm için âfakı heb yaptı imaret müntehâb Ensardan eyler taleb nasr-ı Livayı Pâdişâh Yekpare ihsandır işi cûd-ı firâvândır işi İrvâyı atsandır işi her tavrı tevfik-i âla
Esrâr-ı sahbin mazhar ehvâ'-ı hayrın masdarı Seyr et bu âb-ı kevseri nûr içre istersen şinâh Gâlib kalemden akdi bil târihi hem-çün selsebil Eshâba Zemzem hem sebil ayn-ı safâyı	

Şekil 117: Sebilin Üçüncü ve Dördüncü Bölümünün Görünümü

Şekil 118: Sebilin Süsleme Detayları

Mihrişah Valide Sultan Sebil'i'nin üzeri konik, kurşun kaplamalı bir külah ile örtülmüştür. Külahın geniş saçakları, sebilin sağında ve solunda bulunan çeşmelere kadar uzanır. Kubbenin saçaklarının altında sarı, kırmızı, mavi, pembe renklerin hâkim olduğu bir noktadan başlayıp bulut içerisinde ilerleyen doğrusal çizgilerin helezonik kıvrımlarla birbirine bağlanmasıyla ve birbirlerine geçmesiyle oluşan dalgalı bitkisel kalem işi süsleme mevcuttur. Natüralist üsluplu yapraklar süslemelerin tepe noktasına yerleştirilmiştir.

Şekil 119: Saçağın Süsleme Detayı

Sebilin içine kuzey yönden, basık, dar ve sepet kulpu kemerli bir kapıdan girilmektedir.

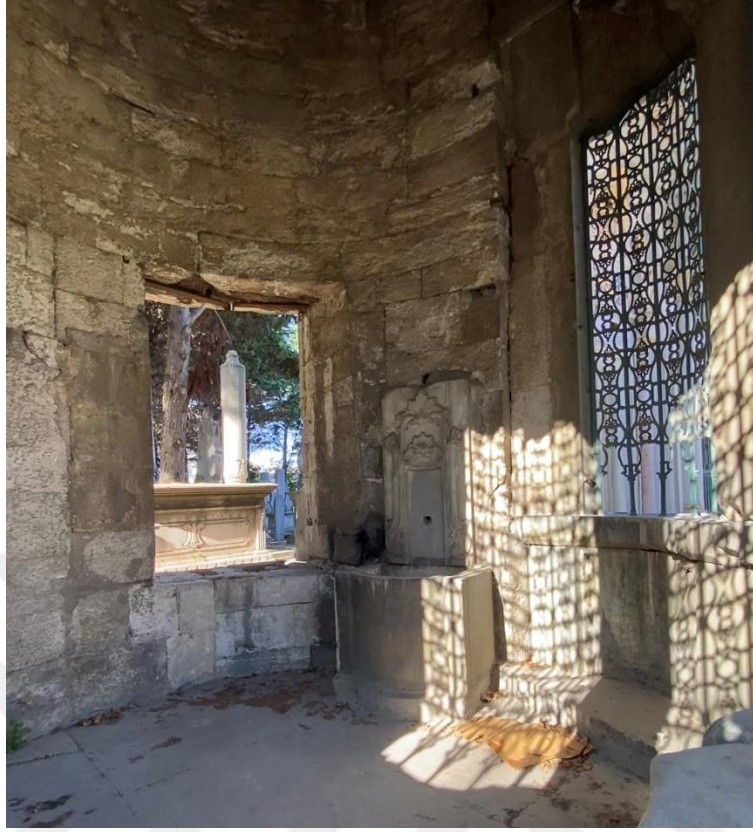
Şekil 120: Sebilin Kuzey Yönünden Görünümü

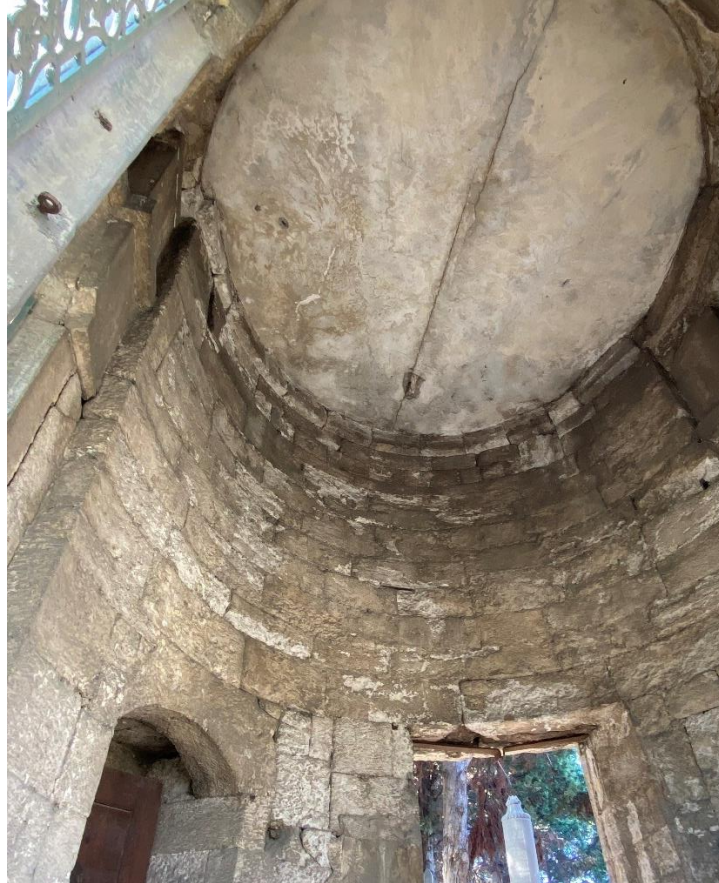
Sebilin ön cephesi mermer ile kaplıyken yapının tamamı kagirdir.²¹⁶ Dairesel ana mekânın etrafında, güneye bakan beş gözlü su verme pencerelerinin yanı sıra kuzeye bakan dikdörtgen formlu bir pencere daha bulunur ve günümüzde pencere tamamen açık durumdadır. En batıda bulunan su verme penceresiyle, kuzeye açılan pencerenin arasında yüksek yalaklı, 'S' ve 'C' kıvrımlı, iç içe geçmiş akantus yaprak motifli mermer bir çeşme bulunmaktadır. Yapının içi ise düz tavan ile örtülüdür.

²¹⁶ Aydın, *Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Koruma Önerileri*, 98.

Şekil 121: Sebilin İçinden Görünüm

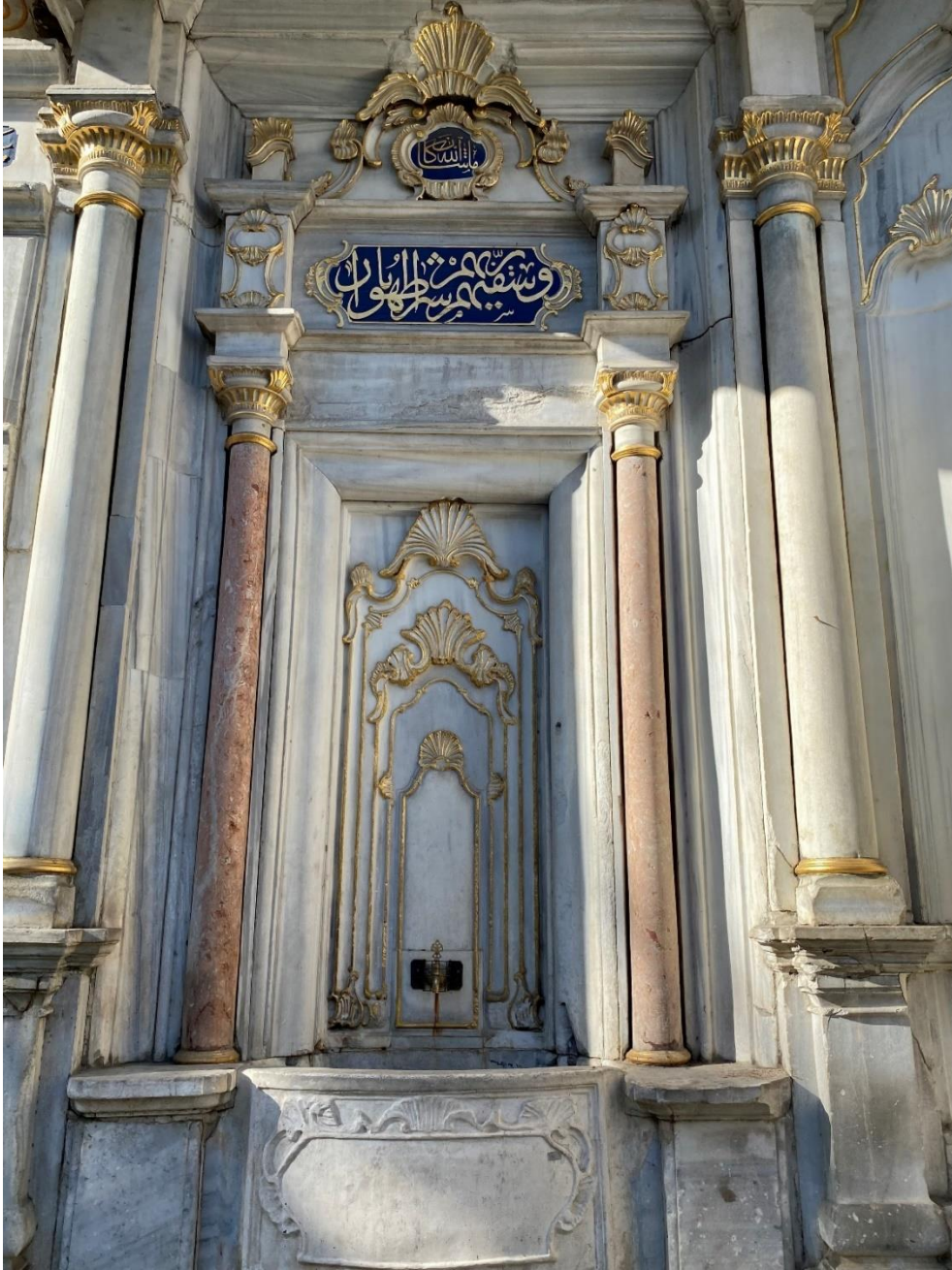

Şekil 122: Sebilin İç Örtüsü

Mihrişah Valide Sultan Çeşmeleri, sebil ile aynı tarihte yapılmıştır.²¹⁷ Sebilden daha alçakta inşa edilen çeşmeler birbirlerini tekrarlar. Çeşmeler geometrik tarzda cephelere bölünerek Rokoko iç mekân tasarımında rastlanan bölünmeyi göstermektedir. Yüksek yalak, yalağın üzerinde bulunan ayna taşı, kitabe bölümü, kartuş/kemer, onun üzerinde yükselen taş, Fransız şömine duvarı örneklerindeki anlayışın çeşmeye yansıtılmış halidir.²¹⁸

Şekil 123: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (Sol)

²¹⁷ Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, 400.

²¹⁸ Sinem Sevinçtay Kanlıçay, *Barok-Rokoko Yorumlu 18.Yüzyıl Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 27.

Şekil 124: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (Sağ)

Yüksek kaidelere sahip çeşmelerin, yüksek yalakları mevcuttur. İç içe geçirilmiş, kabartma akantus yapraklı, "S" ve "C" kıvrımlı ayna taşını, her iki yanında pembe renkli sütunlar sınırlar. Çeşmelerin mavi zemin üzerine yazılmış altın yaldızlanmış ayet kitabeleri bulunmaktadır ve kitabelerin çevresi kıvrımlıdır. Sebilin sol tarafında bulunan çeşmede İnsan suresi 21. ayetin yazılı olduğu kitabe, sağ tarafındaki çeşmede ise Enbiya Suresi 30. ayetin yazılı olduğu bir kitabe mevcuttur. Sebilin sağ ve sol çeşmelerinde, ayet kitabelerinin üzerinde "Maşallahu kane" yazılı bir kartuş ve taç kısmına büyük yüksek kabartmalı akantus

yaprağı yerleştirilmiştir. Silmeler, dairesel ve “S” ve “C” kıvrımlı dalgalı formlar çeşmelere hareketlilik kazandırmıştır. Sebil ile çeşmeler arasına ise bir mihrapçık oturtulmuştur.

Şekil 125: Çeşmelerin Ayna Taşı Detayı

Şekil 126: Sebil ile Çeşme Arasına Oturtulan Mihrapçık

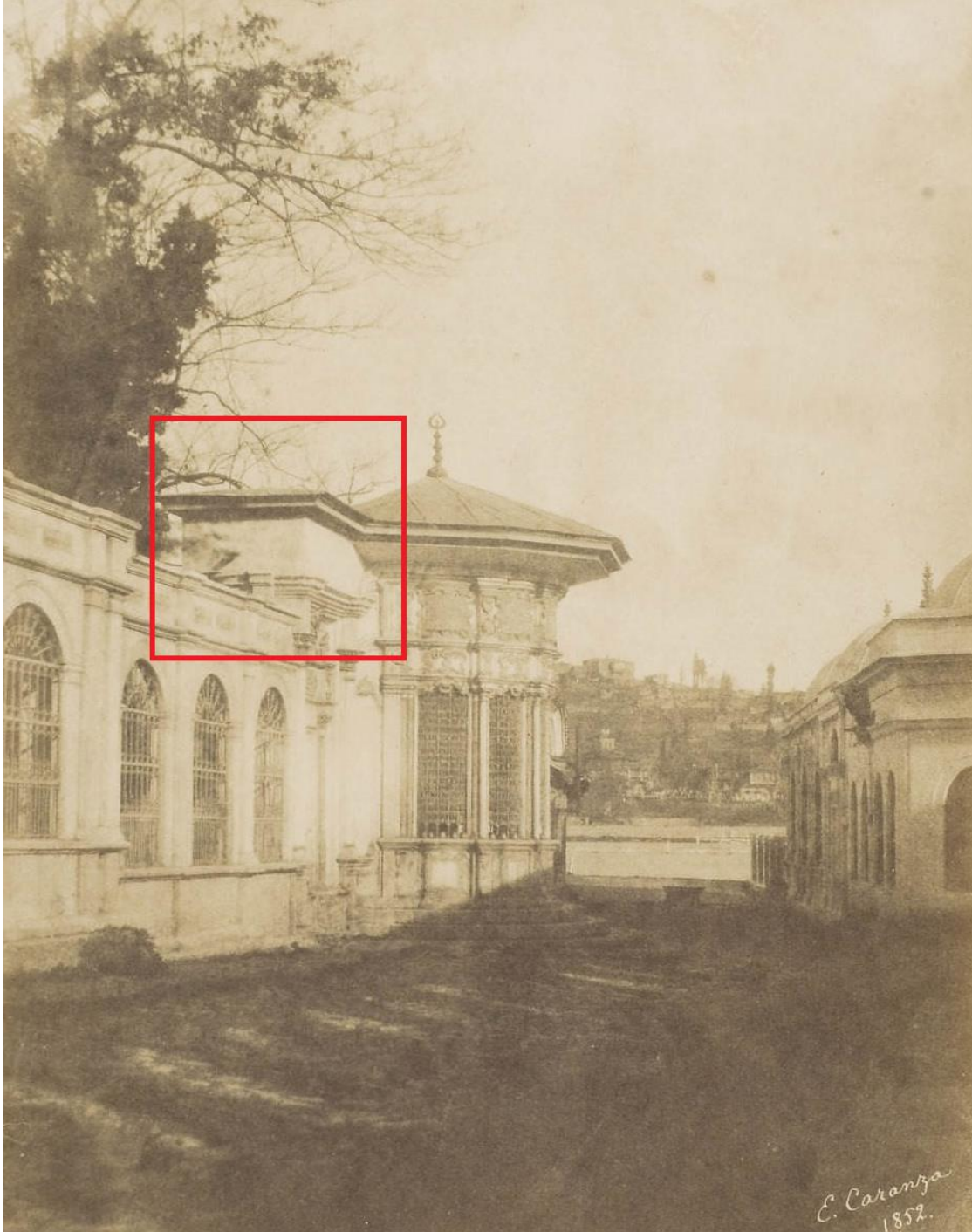

Şekil 127: Çeşme Taç Süslemesi

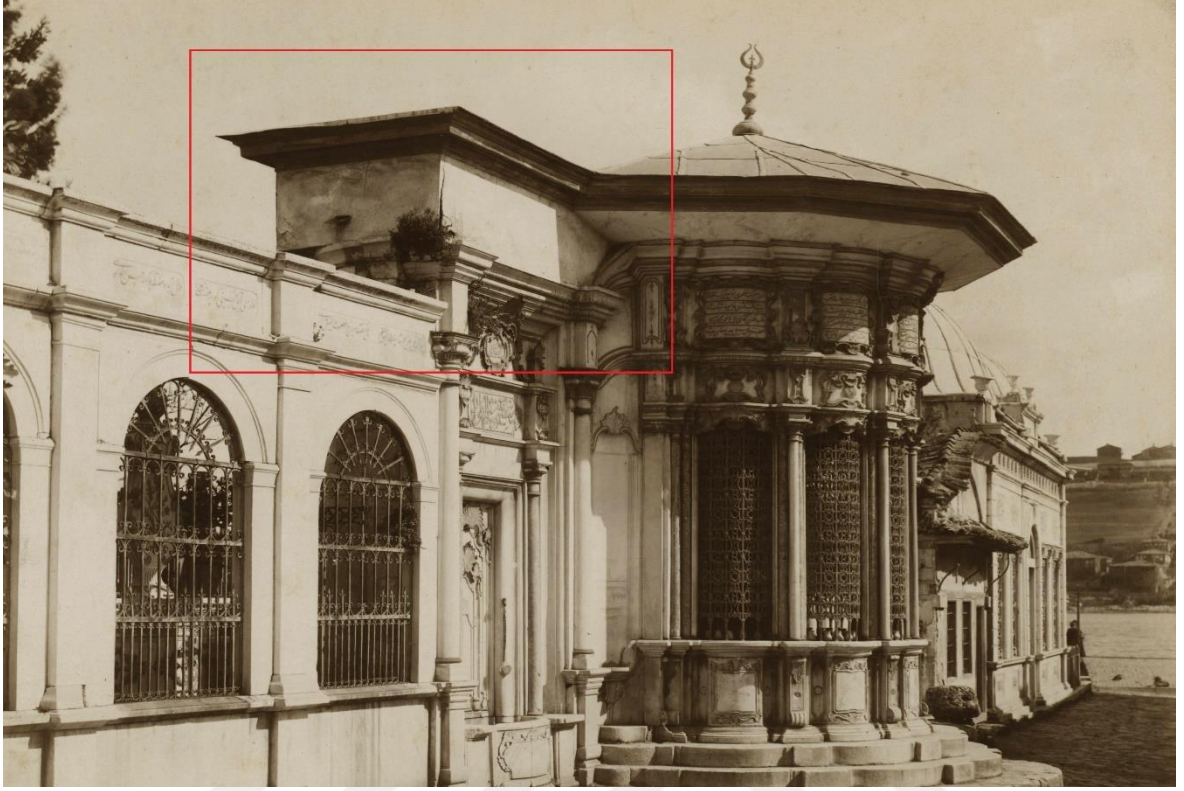
Mihrişah Valide Sultan eşmelerinin üzeri sebil yapısıyla birlikte geniş bir saçakla örtülmüştür. Ancak külliyeyi gösteren eski fotoğraflarda çeşmelerin üzerini örten geniş bir saçak olmadığı, çeşmelerinin üzerinin yüksek tutulduğu dikkat çekmektedir. Yükseltinin üzerinin kurşun kaplama ile örtüldüğü ve çeşmelerin üzerinde daha dar yayılan saçak görülmektedir.

Şekil 128: Mihrişah Valide Sultan eşmesi zerinde Bulunan Yükseklik

Kaynak: Ernest De Caranza, Eyüp (Fotoğraf, 1852), Eski İstanbul.

Şekil 129: Çeşmenin Üzerinde Bulunan Yükseklik

Kaynak: Ali Rıza Paşa, Eyüp Mihrîşah Sultan Sebilî (Fotoğraf, 19.yüzyıl), Eski İstanbul.

Şekil 130: Yükseklik Detayı

Şekil 131: Günümüzde Aynı Yönden Çeşmenin Görünümü

Şekil 132: Çeşmenin Üstünden Detay

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretinin avlusu içerisinde, kapının sağında, Hüsrev Paşa'nın ölümünden sonra yaptırılan Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne ait bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşme Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nin hemen yanındayken 1984 yılında imaretin avlusuna taşınmış ve günümüzde imaretin avlusunda bulunmaktadır.²¹⁹ H.1270 (1853/1854) tarihli çeşme silme formu olarak düzenlenmiş ve tamamen mermer bir yapıdır. Oval formlu, sekizgen dilimlere ayrılmış yalak, sekizdir. Çeşmenin bedeni dar ve uzun tutulmuş ve ayna taşının üzerine bir kitabe yerleştirilmiştir. Kitabenin üzeri üçgen motifli kornişle ayrılmıştır. Frizin üzerinde mermer geniş saçak bulunmaktadır. Çeşme, saksıda çiçek motifi, yivli cepheleriyle dikkat çekicidir. Frizine yerleştirilen prizmatik dikdörtgen motifinin ortasına çiçek yerleştirilmiştir.

²¹⁹ Kala - Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 47.

Şekil 133: Mihrişah Valide Sultan İmareti Avlusunda Bulunan Hüsrev Paşa Çeşmesi

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin kuzey avlu duvarı üzerinde kesme taştan inşa edilmiş dikdörtgen boyutlara bir çeşme yapısı bulunmaktadır. Külliyeyle aynı tarihte yapılmayan, avlu duvarına çok sonradan eklenen çeşmenin mermer bir kitabesi bulunmaktadır. Çeşmenin cephesi ince taş silmelerle üç cepheye bölünmüştür Mermer yalak taşına sahip çeşmenin üzeri taş malzemeden inşa edilmiş saçakla kapatılmıştır.

Şekil 134: Taş Çeşme

6. MİHRİŞAH VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ'NİN EYÜPSULTAN SEMTİNİN FİZİKİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

6.1. Eyüpsultan Semtinin Erken Osmanlı Dönemi'nden Klasik Dönem Sonuna Kadar ki Fiziki Dokusu

İstanbul'un 29 Mayıs 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından fethedilmesinin akabinde şehrin yeniden imarı için harekete geçilmiştir. Muhtelif bölgelere inşa edilen külliyele şehrin nüvesi olmuş ve bu nüveler etrafında nüfus toplanarak yeniden inşa hızla ilerlemiştir.²²⁰

İstanbul, kuruluşunda sur içi İstanbul, Galata ve Eyüp kadılıkları olarak üç büyük idari birime ayrılmış ve her kadılık kadınların idaresinde mahallelerden oluşan nahiyelere bölünmüştür. Mahallelerin ortaya çıkmasında özel kişiler etkili olmuştur.²²¹

Eyüpsultan, Fatih Sultan Mehmed tarafından Ebu Eyyub el-Ensari'nin mezarı üzerine türbe inşa edilmesi ile kurulmuş bir semttir. Türbe etrafında Eyüp Sultan Külliyesi meydana gelmiş ve bu külliye etrafında semt gelişerek büyümüştür.

İstanbul'da yapılan ilk selatin külliyesi olma özelliğini taşıyan Eyüp Sultan Külliyesi'nin etrafında İstanbul'un yeni Türk-İslam kasabası oluşmaya başlamıştır. Bu durum, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldıktan sonra şehri sur dışına doğru taşıyarak, Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi sadece sur içine hapis kalmayacağı bir Türk-İslam şehri oluşturacağını göstermiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre fetihten sonra Eyüpsultan semtinde sekiz mahalle teşekkül etmiştir. Bu mahalleler; Abdülvedüd Cami Mahallesi, Cami-i Kebir Mahallesi, Fethi Çelebi Cami Mahallesi, Kasım Çavuş Mescidi Mahallesi, Otakçı Başı Mahallesi, Sofular Mescidi Mahallesi ve Ülice Baba Mescidi Mahallesi'dir.²²² Kurulan bahse konu bu mahalleler, hayır sever bir kişi tarafından kendi adına yaptırılan bir mescit etrafında gelişmiş ve inşa edilen mescitlerin adını taşımışlardır.²²³

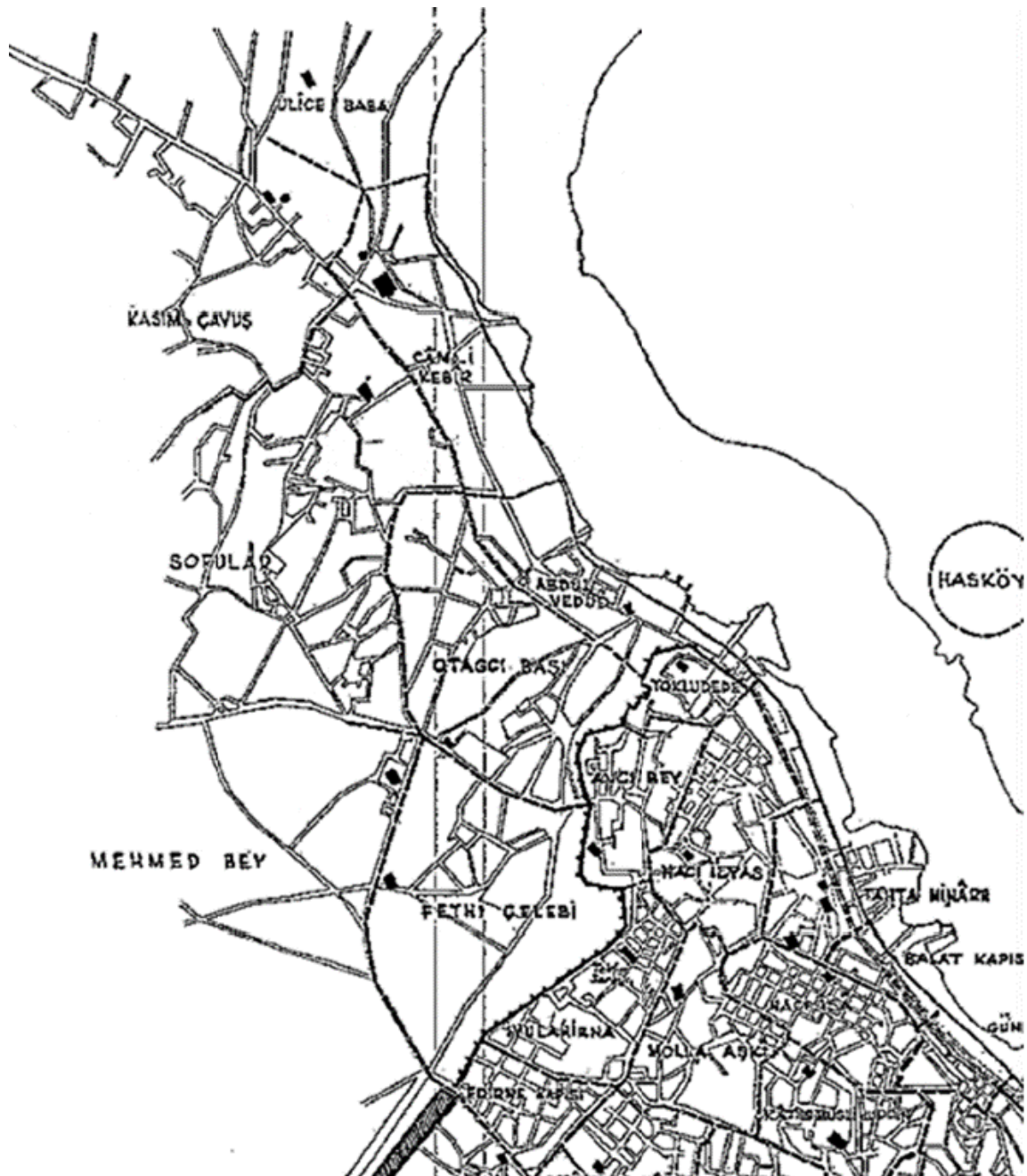
²²⁰ İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. Fahri Unan, 220.

²²¹ İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u" 1/53.

²²² Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, 67.

²²³ Seçkin "Fatih Döneminde Mescit Merkezli Eyüp Mahalleleri," 421.

Şekil 135: Fatih Sultan Mehmed Dönemi Eyüpsultan Mahalleleri

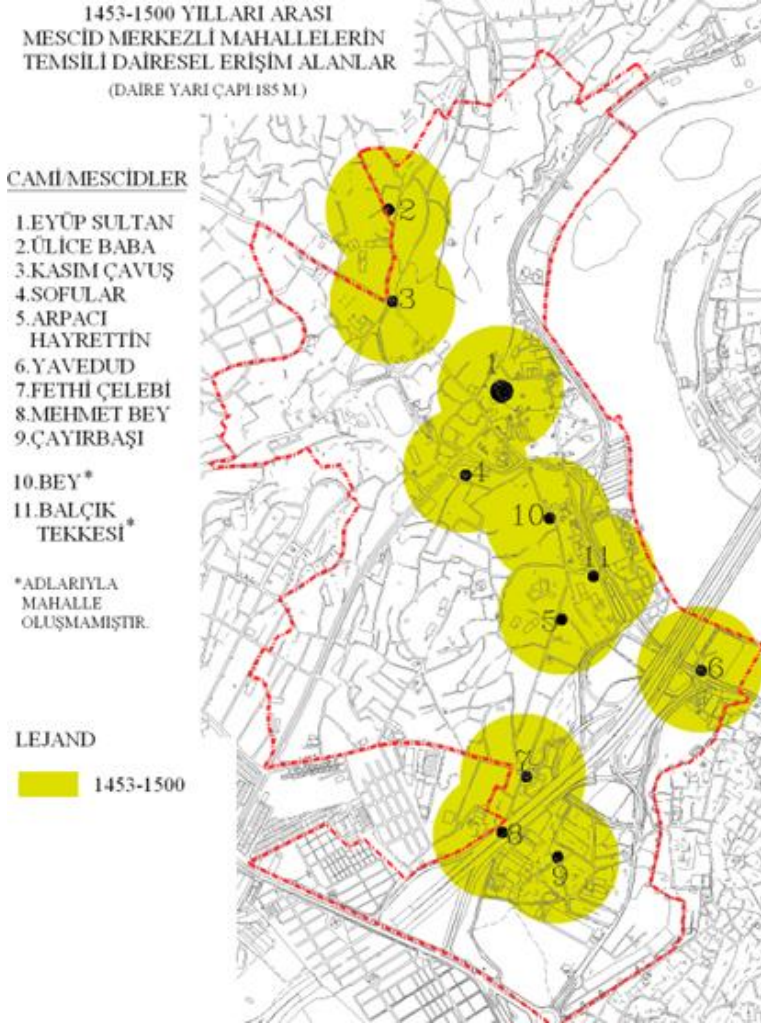

Kaynak: Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, 87.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hazırladığı sekiz mahalleyi ve yayıldığı alanı gösteren haritaya göre, Eyüp Sultan Cami çevresinde başlayan iskan güney-kuzey ekseninde, sahil yönünde Ya Vedud Tekkesi dahil olmak üzere, Pierre Loti Tepesi'nde bulunan Karyağdı Baba Tekkesi hizasında, yine kuzey- güney ekseninde Ulica Baba Tekkesi yönünde, surlara doğru Kasım

Çavuş Mescidi çevresi, Sofular Mescidi çevresi, Fethi Çelebi Cami ve Çayırbaşı ve Bey(Mehmed Bey) Mescitleri çevresi olmak üzere birleşerek yayılmıştır.²²⁴

Şekil 136: 1453-15. yüzyıl Sonu Yerleşim Odakları ve Temsili Erişim Alanları

Kaynak: Bahri Sevindik, *Koruma Planı Bulunan Kentsel Sit Dokularında Fiziki Mekân Değişimi-Eyüp Örneği* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 29.

Fetihten sonra İstanbul için en önemli konulardan birisi şehrin iskanı olmuştur. Fetihle birlikte azalan nüfus, Fatih Dönemi'nde yapılan teşviklerle ya da zorunlu göçlerle arttırılmaya çalışılmış; Rumeli'nin ya da Anadolu'nun birçok bölgesinden Türkler, Yahudiler, Rumlar getirtilerek İstanbul'un farklı bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu dönemde Eyüpsultan'ın iskanı için, İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi ve çevresine Bursa'dan gelen aileler yerleştirilmiştir.²²⁵

²²⁴ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 264.

²²⁵ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 30.

Fatih Devri İstanbul'unun nüfusuna dair belgeler kısıtlı ve yetersizdir. Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul'un nüfusunu belirlerken Türk aile yapısı ve yaşayışı üzerinden belirli bir sayı ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin; Türk aile yapısı pederşahidir. Bazı zenginlerin evlerinde birden fazla zevcelerinin bulunması ve bu zevcelerinin her birinden çocuklarının olması, erkek çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi ve evlendirilen erkek çocuğunun baba evinde kalması gibi nedenler üzerinden İstanbul nüfusuna dair belirli bir sayı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.²²⁶ Doğan Kuban, Topkapı Sarayı'nda Fatih Devri sonlarına ait bir belgede bulunan ev, dükkan; İstanbul'a gelen seyyahların İstanbul'da tek katlı evler olduğuna dair belgeleri kullanarak bir tahmin yapmaya çalışmıştır.²²⁷

Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre, Fatih devri sonunda İstanbul Bilad-i Selase'de (Galata, Eyüpsultan ve Üsküdar) 650 bin ila 700 bin arasında kişi yaşamaktaydı.²²⁸

Eyüpsultan'nın nüfusu sayısı hakkında yeterli bilgi olmadığından dolayı, mevcut on mahallede ellışer adet ev olduğu ve bu evler içerisinde ortalama sekiz kişi yaşadığı farzedilerek nüfusun 400 bin olduğu tahmin edilmiştir.²²⁹

Arnold von Harff 1496-1497 İstanbul'unun büyük bir şehir olarak tanımlamıştır. II. Beyazıt saltanatının ortalarında, İstanbul'un nüfusu 200.000'e yaklaşmış ve şehirde yaşayan nüfusun üçte birinden fazlası Haliç'e bakan sırtlara yerleşmiştir. Haliç kıyılarına yerleşenler bu nüfusun %10'ununa yaklaşmaktadır.²³⁰

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde İstanbul'un nüfusunun yarım milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Nüfusun %30-40 oranında bir kısmı sur dışına yerleşmiş ve en yoğun sur dışı yerleşmeleri ise Galata, Eyüpsultan ve Kasımpaşa idi.²³¹

Eyüpsultan, bu dönemde dinsel özelliklerini yansıtan bir başka kent olarak algılanmıştır. Sokollu Mehmed Paşa ve Pertev Paşa gibi önemli 16. yüzyıl devlet adamlarının anıtsal türbeleri Eyüp Sultan Türbesi çevresinde yoğunlaşmış; Zal Mahmud Paşa ve karısı Şah Sultan'da Mimar Sinan yapısı olan külliyelerini Eyüpsultan'a inşa ettirmişlerdir (1577).²³²

²²⁶ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, 80-81.

²²⁷ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 30-31.

²²⁸ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, 83.

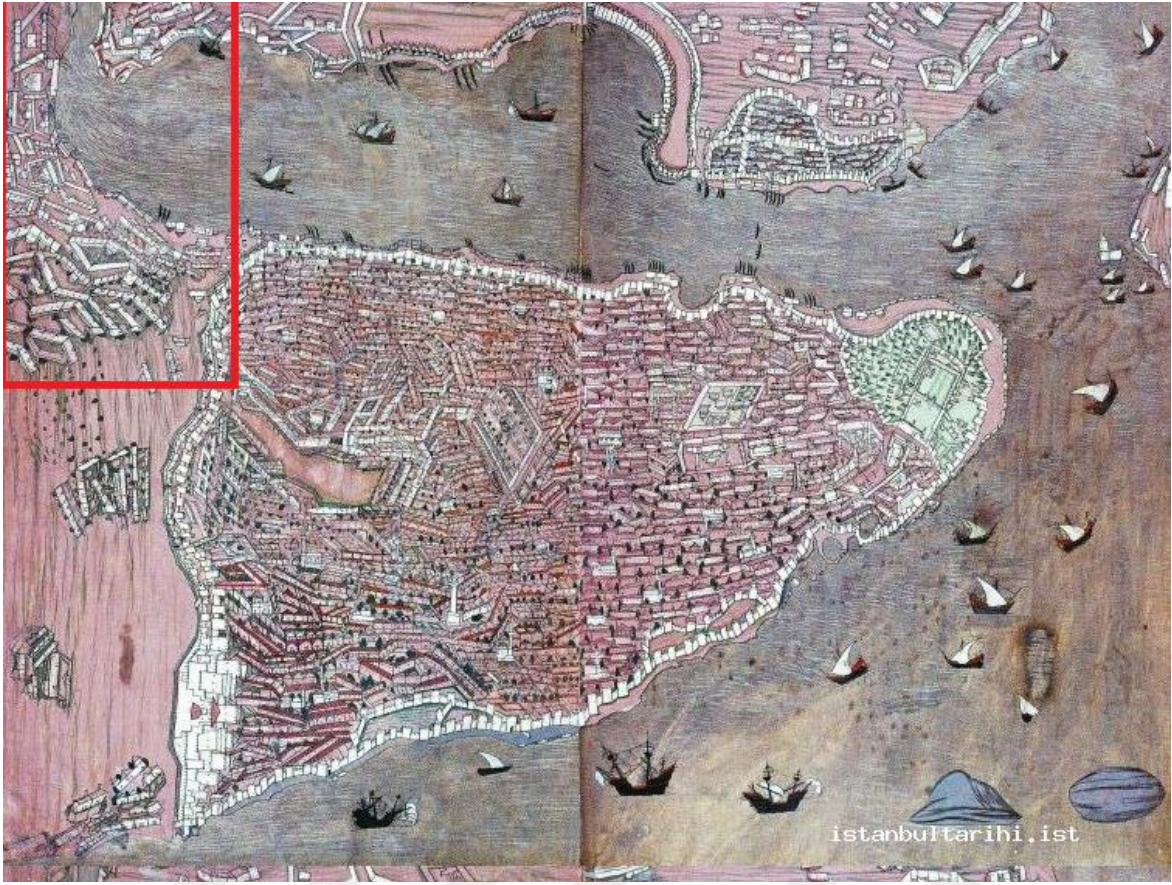
²²⁹ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, 82.

²³⁰ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 31.

²³¹ Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", 33.

²³² Kuban, "İstanbul", 316.

Şekil 137: Hünername’de 16. Yüzyıl Sonu İstanbul Haritası

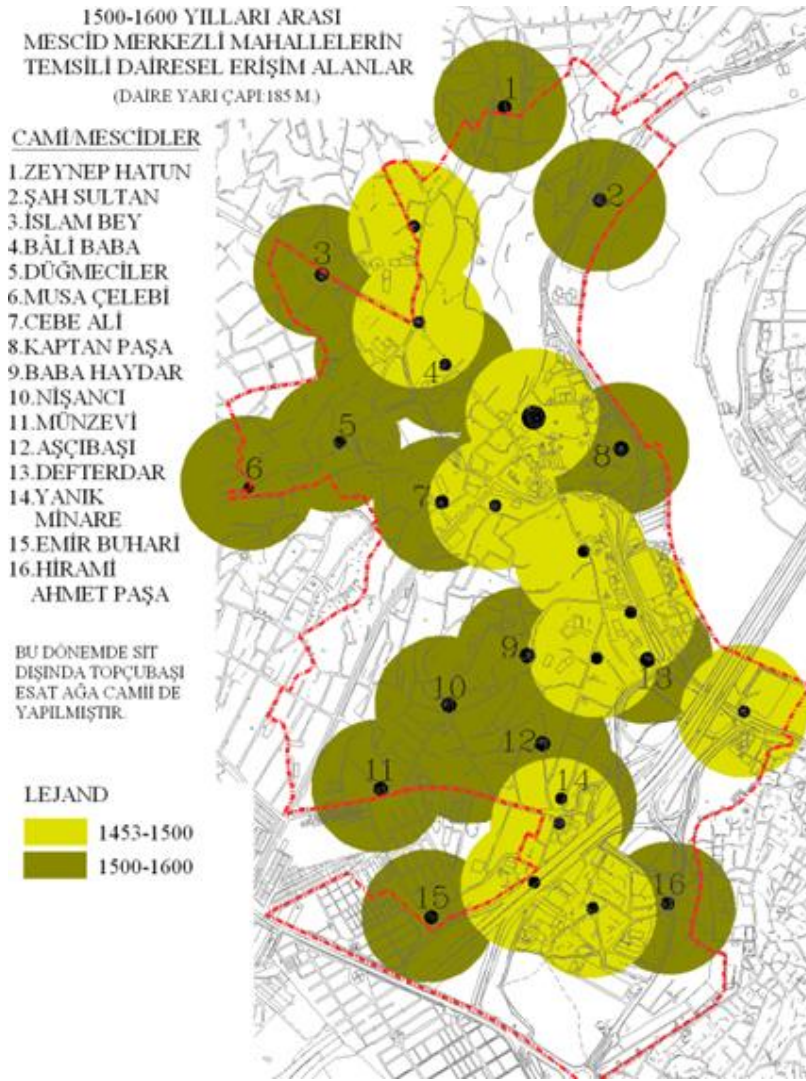

Kaynak: Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, *İstanbul Minyatürü* (Erişim 20 Haziran 2023).

Klasik Dönem’de yerleşme dokusu aynı kalmakla birlikte mevcut doku içerisinde imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu dönemde mescit ve tekke merkezli on altı yeni mahalle kurulmuştur. Bu mahalleler; Zeynep Hatun, Şah Sultan, İslam Bey, Bali Baba, Düğmeciler, Musa Çelebi, Cebe Ali, Kaptan Paşa, Baba Haydar, Nişancı, Münzevi, Aşçıbaşı, Defterdar, Yanık Minare, Emir Buhari ve Hiramî Ahmet Paşa’dır.²³³

²³³ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 435.

Şekil 138: 16. Yüzyılda Eyüpsultan'ın Yerleşim Odakları ve Temsili Erişim Alanları

Kaynak: Sevindik, *Koruma Planı Bulunan Kentsel Sit Dokularında Fiziki Mekân Değişimi-Eyüp Örneği*, 30.

6.2. Klasik Dönem Sonrası Eyüpsultan Semtinin Fiziki Dokusu

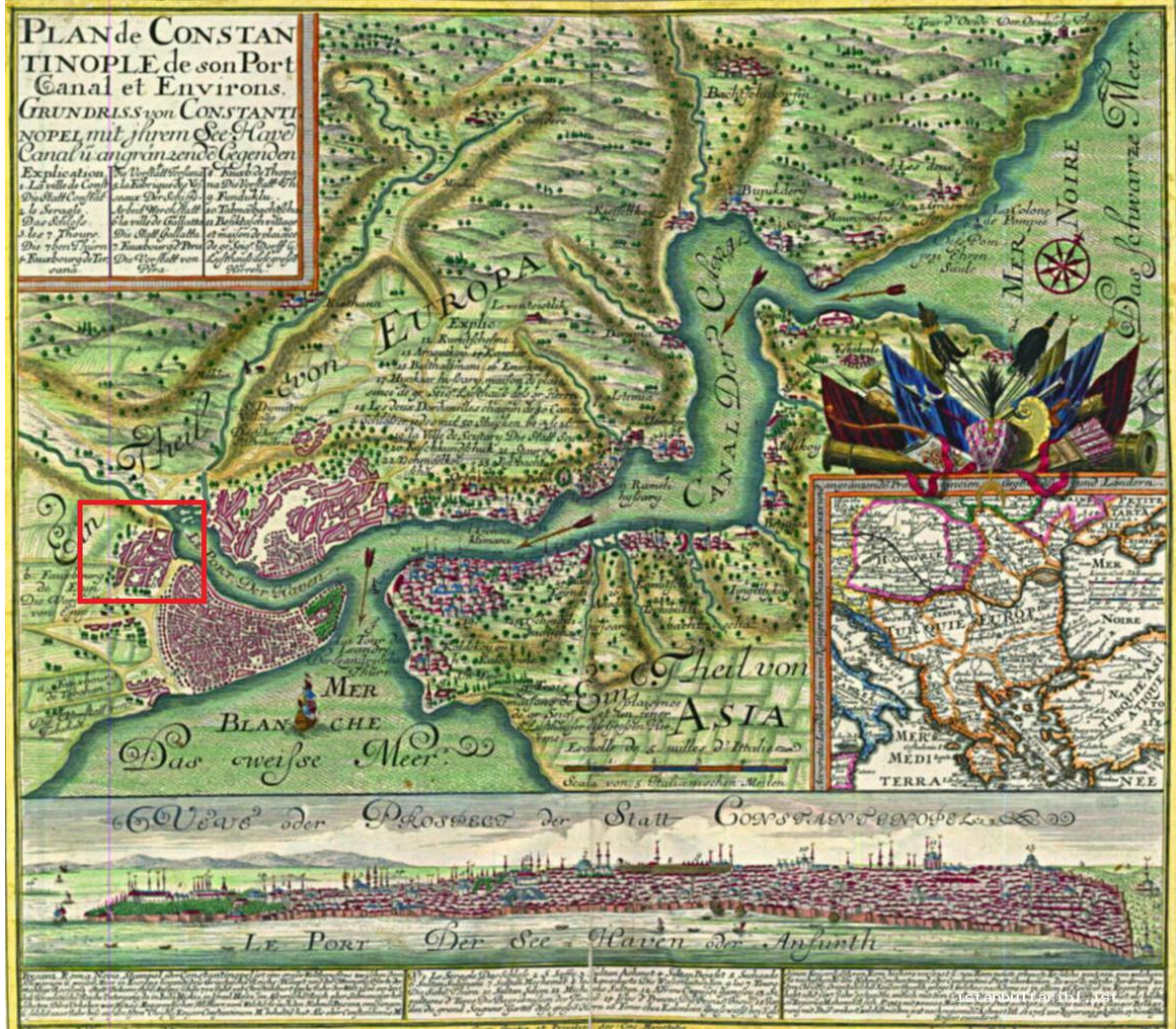
Osmanlı Devleti'nin 1718-1730 yılları arasındaki Lale Devri, Osmanlı tarihinin yenileşme olarak bilinen bu döneminde, başta mimaride olmak üzere her alanda Fransız etkileri görülmektedir. Barok ve Rokoko üslubu kamu bahçeleri, halk bahçeleri gibi sivil mimaride ön plana çıkmıştır.²³⁴

Bu dönemde Boğaziçi ve Kağıthane kıyıları büyük önem kazanmaya, Haliç Sahili, sahil saraylarıyla dolmaya başlamıştır. Eyüpsultan, Haliç boyunca güneye doğru genişlemiş;

²³⁴ Özcan, "Lale Devri", 27/81-82.

İstanbul Eyüp Sultan Cami'sinin güneyinde kıyı boyunca yapılan Cezeri Kasım Paşa ve Zal Mahmud Paşa camilerinin etrafında mahalleler oluşmaya başlamıştır. Kıyıda Ya Vedud, Zal Paşa, Defterdar, Eyüp ve Hoca Efendi iskeleleri bulunmaktaydı ve bu iskeleler aslında yoğun bir nüfusun var olduğunu göstermektedir.²³⁵

Şekil 139: Haliç Panoramalı İstanbul Haritası, 1735

Kaynak: Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, *Haliç Panoramalı İstanbul Haritası* (Erişim 23 Haziran 2023).

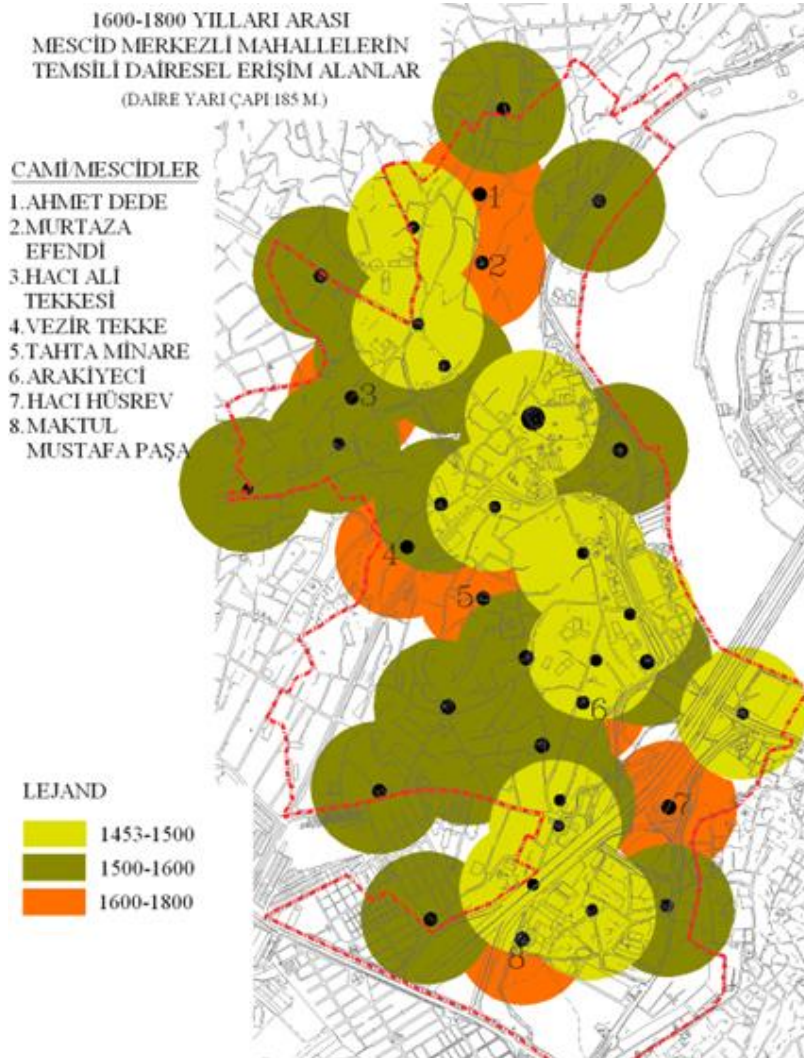
Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatname'ye göre, Eyüpsultan İstanbul'a bitişik bir semttir fakat başka bir hükümettir. Burada 9,800 bağ ve bahçeli köşk, ev ve 1080 mescit vardır. Aynı zamanda, bin seksen beş dükkân olduğunu ve bir bedestene sahip olmadığını; bütün değerli şeylerin bulunduğunu aktarır ²³⁶

²³⁵ Yenen vd, Eyüp, 84.

²³⁶ Kahraman – Dağlı (haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1(1)/359-360.

Eyüpsultan'da bulunan yoğurtçu esnafının yoğurt ve kaymaklarının lezzetli olduğu ve kerametinin Ebu Eyyub el-Ensari'den kaynaklı olduğunu, yüz adet oyuncakçı olduğunu ve çeşit çeşit oyuncak sattıklarından bahseder.²³⁷

Şekil 140: 17. ve 18. Yüzyılda Eyüpsultan'da Yeni Odaklar ve Temsili Erişim Alanları

Kaynak: Sevindik, *Koruma Planı Bulunan Kentsel Sit Dokularında Fiziki Mekân Değişimi-Eyüp Örneği*, 33.

18. yüzyılda sur dışında bulunan bölgeler önem kazanmış; özellikle Haliç, Üsküdar, Boğaz kıyılarında yoğun bir imar hareketliliği söz konusudur.²³⁸ Bu dönemde Haliç'ten Bahariye kıyılarına kadar özellikle devlet yönetiminde bulunan kişiler tarafından köşk, konak ve sahil sarayları inşa edilmiştir.²³⁹

²³⁷ Kahraman – Dağlı (haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1(1)/517- 632.

²³⁸ Kuban, "İstanbul", 401.

²³⁹ Kuban, "İstanbul", 406.

Şekil 141: Sahil Saraylarını Gösteren Gravür

Kaynak: Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul-18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl* (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992), 143.

Doğan Kuban’a göre İstanbul’un nüfusu 17. ve 18. yüzyıllarda fazla artmamakla birlikte, çeşmelerin sayısı üzerinden yapmış olduğu nüfus tahminine göre, İstanbul’da bu yüzyılda yapılan çeşmelerin %20’si Boğaziçine, %14’ü Haliç sahillerine, %9’unun Galata ve Beyoğlu’na yapıldığını, nüfusun yeni yoğunlaşmaların olduğu bölgelerin buralarda olduğu ifade eder. Aynı zamanda, 1680 yılında 1444 olan kayık sayısının 18.yüzyıl sonunda 3996’yı bulmuş olması, şehrin denize yöneldiğini göstermektedir.²⁴⁰

²⁴⁰ Kuban, “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, 38.

6.3. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Semtin Fiziki Dokusuna ve Gelişimine Etkisi

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi 1795 yılında Cülûs Yolu ya da Bostan İskelesi Sokağı²⁴¹ olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin kuzeyine ve güneyini kapsayacak şekilde inşa edilmiştir. Külliye inşa edilmeden önce bulunduğu bölge, özellikle devlet yönetiminde bulunan ve daha çok hanım sultanlara ait olan saraylar ile donatılmış ve bu saraylar, Haliç sahilinin en görkemli mekânları olmuşlardır.

Sultanlar, Edirne'den İstanbul'a dönüşlerinde, İstanbul içinden geçmek istemedikleri zaman bu yalılarda konaklar, daha sonra kayıkla Topkapı Sarayı'nda bulunan Yalı Köşküne giderlerdi. 18. yüzyılda Sultanlar, Topkapı Sarayı'ndan çıkarak kız kardeşleri ve kızlarına misafir olmaya başladıklarında, Eyüp İskelesi'nin iki tarafında toplanmış olan bu sahil sarayları, sultanlar arasında sürekli el değiştirmiş, birinden diğerine geçerken sık sık yeniden inşa edilmişlerdir.²⁴²

18. yüzyılın başından itibaren sultan kızları Haliç'in kıyısında mekân tutmuşlar; Sultan III. Ahmed'in kızları Fatma Sultan, Hatice Sultan, Ayşe Sultan, Saliha Sultan, Büyük Esmâ Sultan ve Zübeyde Sultan Eyüpsultan'da yalılar yaptırtmışlardır.²⁴³

Sultan III. Mustafa'nın kızları Şah Sultan, Hatice Sultan ve Beyhan Sultan; Sultan I. Abdülhamid'in kızları Hibetullah Sultan ve Küçük Esmâ'nın da sahil sarayı bulunmaktaydı.²⁴⁴

Sahil sarayları, İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi'ni iki taraftan kuşatacak şekilde sıralanmıştır. Birinci grup yalılar Defterdar İskelesi ile Zal Mahmud Paşa İskelesi arasında, ikinci grup yalılar ise Bostan İskelesinin hemen sağından başlayarak Şah Sultan Tekkesi ve camisine kadar uzanıyordu.²⁴⁵

²⁴¹ Bostan İskelesi ismini h.1032(1622) yılında vefat eden Papazoğlu Mustafa Paşa'ya ait bir bostandan almıştır. Bostan İskelesi'nin ismi külliye yapıldıktan sonra değişmeyerek sabit kalmıştır. (Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 358.)

²⁴² Tülay Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları", *Eyüp: Dün / Bugün*, ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 107.

²⁴³ Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları", 110

²⁴⁴ Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları", 110.

²⁴⁵ Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları", 110.

Sultan III. Selim dönemine ait Bostancıbaşı Defteri'ne göre, Bostan İskeleyi'nden Bahariye sahiline kadar olan yapılar Beyhan Sultan Yalısı, Hatice Sultan Yalısı, Esmâ Sultan Yalısı, Yalı Hamamı, Hançerli Sultan Yalısı ve Şah Sultan Tekkesi ve Camisidir.²⁴⁶

Sultan III. Selim döneminde tutulan Bostancıbaşı Defteri'ne²⁴⁷ göre; Bostan İskeleyi'nin sağında uzanan ilk yalı, Sultan III. Mustafa'nın kızı olan Beyhan Sultan'a ait olan Beyhan Sultan Yalısı'dır. Fakat h.1230 (1875) tarihli tutulan defterde Beyhan Sultan Yalısı'nın yerinde Hibetullah Sultan Sahil Sarayı kayıtlıdır.²⁴⁸ Hibetullah Sahilsarayı'nın yanında ise III. Mustafa'nın kızı, III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'a ait Hatice Sultan Yalısı,²⁴⁹ Bahariye kıyısı boyunca Bostan İskeleyi'nden sonra dördüncü saray olan Hançerli Sultan Yalısı ve ayrıca Hanım Sultan Yalısı da bulunmaktaydı.²⁵⁰

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'ne 1793 yılında başlanıldığı tarihte, Bostan İskeleyi'nin hemen sağında III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan'ın Sarayı yer almaktaydı ve bu sarayın külliye başlanıldığı tarihte ayakta duruyor olabileceği düşünülmektedir.²⁵¹ Hüseyin Ayyansarayı'nın kaleme almış olduğu Hadikatü'l Cevami'de İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin, Papasoğlu Bahçesi olarak bilinen Zeynep Sultan Sarayı'nın bahçesine yapıldığı yazmaktadır.²⁵² Külliye'nin 1793 yılında Zeynep Sultan Sarayı bahçesine yapıldığı Hadikatü'l Cevami'de geçerken, 1814 tarihli Bostancıbaşı Defteri'nde "18-İmareti Amire bahçesi. 19-ismetli Hibetullah Sultan Hazretleri Sarayı " denmekte ve Hibetullah ve Zeynep Sultan ismi geçmektedir.²⁵³ Bunun sebebi ise sarayın, Zeynep Sultan'ın vefatından sonra Sultan I. Abdülhamid'in kızı olan Hibetullah Sultan'a verilmesinden dolayı kaynaklanmaktadır.²⁵⁴

²⁴⁶ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 358.

²⁴⁷ Şehrin asayişini sağlayan, kayık, iskele, yol ve körü gibi şeylerin tamir ve tadilatını yaptıran; seyahatlar esnasında güvenliği sağlayan bostancıbaşılar tarafından Haliç ve Boğaziçi kıyılarında mevcut yapıları ve sahiplerini kaydettiği defterlere denilmektedir. Sarayburnu'ndan başlayarak Haliç kıyılarını, Boğaz'ın Rumeli ve Anadolu kıyılarını kapsamakta olup, hane, dükkân saray gibi yerleşimlerle, devlete ait ve dini yapıların kayıt altına alındıkları belgelerdir. Daha fazla bkz. Hülya Arslan, *Son Bostancıbaşı Defterlerine Göre Boğaziçi ve Haliç Sahilleri* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5-7.

²⁴⁸ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 356.

²⁴⁹ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 356.

²⁵⁰ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 348.

²⁵¹ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 370.

²⁵² Hüseyin Ayyansarayı, *Hadikatü'l Cevami* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 337.

²⁵³ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 356.

²⁵⁴ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 370.

Şekil 142: Melling'in Gravüründe 18. Yüzyıl Sonu Eyüpsultan Sırtlarından İstanbul

Kaynak.:Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul-18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl*, 141.

Mihrişah Valide Sultan'ın 9 Temmuz 1795 tarihli vakfiyesinde, külliye'nin kurulduğu arsanın Ebu El Eyyup Ensari Vakfı'na ait olduğu ve arsa karşılığında adı geçen vakfa yıllık 1.800 akçe mukataa²⁵⁵ bedeli ödendiği görülür ancak arsa üzerinde bulunan yapılar Mihrişah Valide Sultan'a aittir.²⁵⁶

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin konum olarak inşa edildiği yerin tercih edilmiş olmasını altı sebep üzerinde temellendirebilmek mümkündür:

- Arazinin boş olması ve topografyaya uygunluk
- Ebu Eyyüp el-Ensari türbesine en yakın konumda bulunması
- Stratejik açıdan önemli bir güzergâh üzerinde bulunması
- Osmanlı Devleti'nin güç gösterisi
- Toplumsal ihtiyaca hizmet etmesi.
- Mihrişah Valide Sultan'ın dindar kişiliği

Külliye; Sultan Reşat Caddesi'nin batısına, Haliç'in doldurması sonucu oluşan düz bir arazi üzerine, sahil yolunun gerisine, sokağın yüksek tarafına inşa edilmiştir. Bunun sebebini ise topografyada aramak mümkündür. 1793 yılında Bostan İskeleyi Sokağı (günümüzde Sultan Reşat Caddesi) her iki tarafı sahil sarayları ile çevrili ve deniz seviyesine çok yakın bir kot üzerinde bulunmaktaydı. Külliye ise, bu sahil kotundan daha uzak bir alana yapılarak rutubetten, Haliç'in taşmasından dolayı yaşanabilecek olumsuzluklara karşı korunmuş olabilir.²⁵⁷ Külliye yapılarının, sistematik bir şekilde yerleştirilmesi açısından bulunduğu bölge önemlidir. Sahil yönünde sokağın başlangıcından itibaren, doğudan batıya doğru sebil ve çeşmeler, imaret ve türbe yapısı programlı bir şekilde yerleştirilmiş; sıbyan mektebi ise, mektepte okuyan çocukların gürültüden etkilenmemeleri için sokağın karşısına boş bir arazi üzerine, külliye'nin bütününe bağlı fakat külliye'den bağımsız olarak inşa edilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁵ Mukataa: Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimini ifade eden bir terimdir. Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma anlamına gelen genel bir anlamı vardır. Mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsadan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere "mukataa-i zemin" veya "mukataalı" gibi tabirlerde de kullanılmıştır. Daha fazla bkz. Mehmet Genç, "Mukataa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/ 129.

²⁵⁶ İnan, "Eyüp Sultan'da Mihrişah Valide Sultan İmaret", 23.

²⁵⁷ Baha Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması" *II. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1998), 78.

²⁵⁸ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, 148-149.

Mihrişah Valide Sultan Türbesi, külliyyenin en erken tarihli yapısıdır ve Mihrişah Valide Sultan hayatta iken yapımı bitirilmiştir. Türbe; Ebu Eyyub el-Ensari Türbesi'ne en yakın yere, külliyyenin batı ucuna konumlandırılmıştır. Türbe için özellikle bu yerin seçilmiş olması tesadüfi değildir. Mihrişah Valide Sultan'ın Ebu Eyyub Türbesi'ne bu kadar yakın bir yere türbe yaptırması, Ebu Eyyub'un maneviyatından feyz alma, ebedi istirahatgahında Hz. Peygamber'in sahabesi ile birlikte olma, Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret edecek kişilerin dualarına nail olma istediğinden gelmektedir. Manevi öneminin yanı sıra türbenin bu konuma inşa edilmesi aslında bir prestij olarak da görülebilir. Çünkü Ebu Eyyub el-Ensari'ye komşu olmak dünyevi açıdan bir prestij göstergesidir.²⁵⁹

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı devrinde Cülûs Yolu olarak bilinen, Osmanlı devletinin en gösterişli merasimi olan kılıç kuşanma törenlerinin icra edildiği güzergâh üzerine inşa edilmiştir. Bu tören, sarayda yüksek rütbeli devlet adamlarıyla yapılan biat töreni ve halka yönelik olan kılıç alayından oluşmaktaydı.²⁶⁰ Sultan I. Ahmed'den itibaren son padişah Sultan Vahdeddin dönemine kadar resmi olarak icra edilen bu tören, saltanatın ana sembolü haline gelmiştir. Ölen padişahın ardından sarayda yapılan biat töreninden birkaç gün sonra padişah, Eyüpsultan'da kılıç kuşanırdı. Tören iki safhada gerçekleşirdi. Bunlardan ilki törenin yapıldığı gidiş gelişten ibaret olan kılıç alayı, ikincisi ise kutsal sayılan kılıçlardan birinin ya da ikisinin kuşanılmasıdır. Yeni padişah, genellikle deniz üzerinden Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret eder, dönüşü ise karadan olurdu. Ancak bazen karadan gelen padişah, deniz üzerinden döner ya da hem karadan gelir hem karadan dönerdi.²⁶¹

Yeni padişah sabah namazından sonra Topkapı Sarayı'nın Taht Kapısı'ndan veya Babüsselam'dan çıkıp atla Marmara sahilindeki Sinan Paşa köşküne gelir, burada üç fenerli saltanat kayığına binip maiyetinde silahtar, rikabdar, çuhadar ve öteki muhasip ağalarla birlikte deniz yoluyla Eyüpsultan'a hareket ederdi. Darüssade ağası ile bazı saray ağalarının kayıkları da saltanat kayığını takip ederdi. Daha önce kara yoluyla Eyüpsultan'a gelen devlet ricalince padişah karşılanır, sadrazam ya da Darüssade ağası tarafından kayıktan alınan

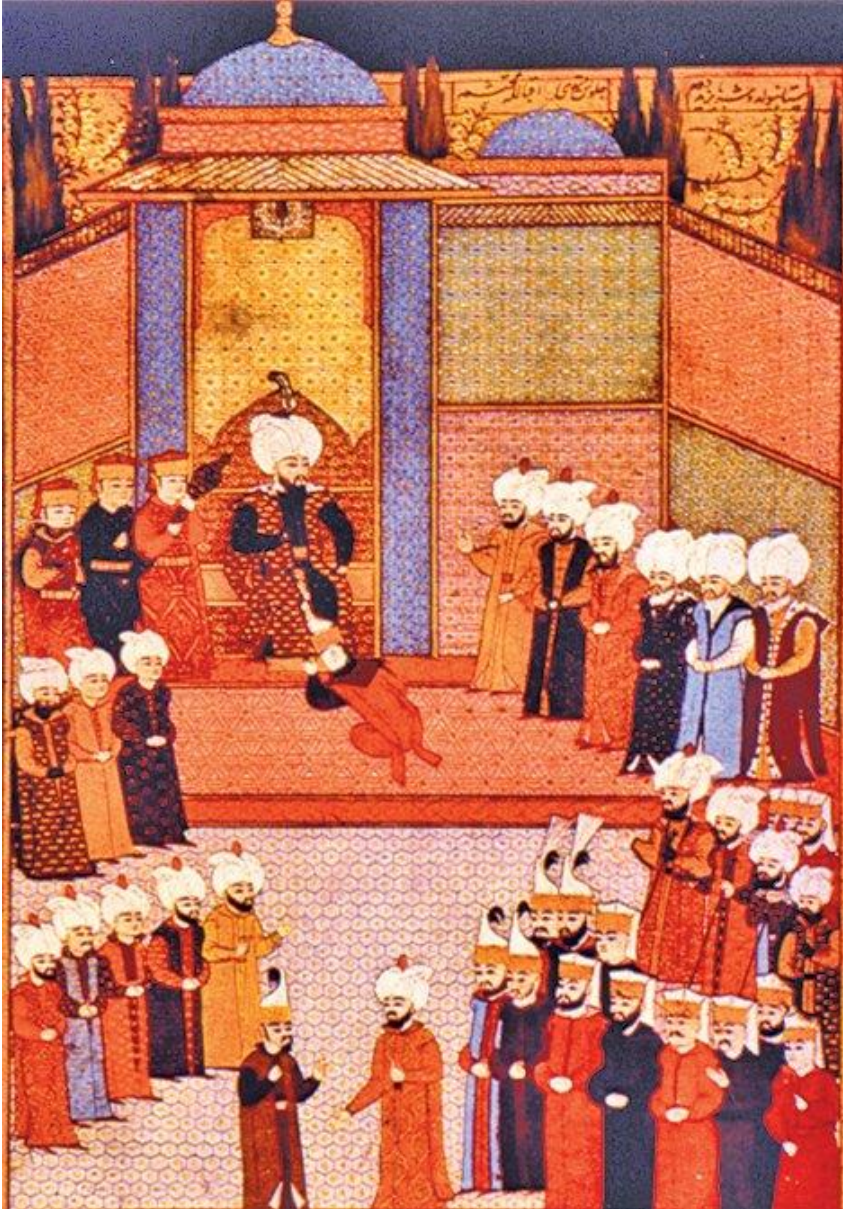
²⁵⁹ Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması" 78.

²⁶⁰ Abdülkadir Özcan, "İstanbul'da Cülûs ve Kılıç Kuşanma Törenleri" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (Erişim 11 Şubat 2024).

²⁶¹ Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 11 Şubat 2024).

padişah, öğle namazının Eyüp Sultan Cami'nde kılınıp civarda bulunan konaklardan birinde yemek yenilmesinin ardından Eyüp Sultan Türbesi ziyaret edilirdi. Bu alay esnasında padişah adına etrafa akçe saçılırdı.²⁶² Padişah türbeye girdikten sonra kendisi için önceden ayrılan bölüme oturur, sadrazamın şeyhülislamın ve yeniçeri ağasının türbeye gelmesinden sonra Fetih Suresi okunur, dua edilirdi. Padişahın iki rekât namaz kılıp duasının yapmasının ardından kılıç kuşanırdı.²⁶³

Şekil 143: Seyyid Lokman'ın Hünername'sinde Sultan II. Beyazıd'ın Cülûsu

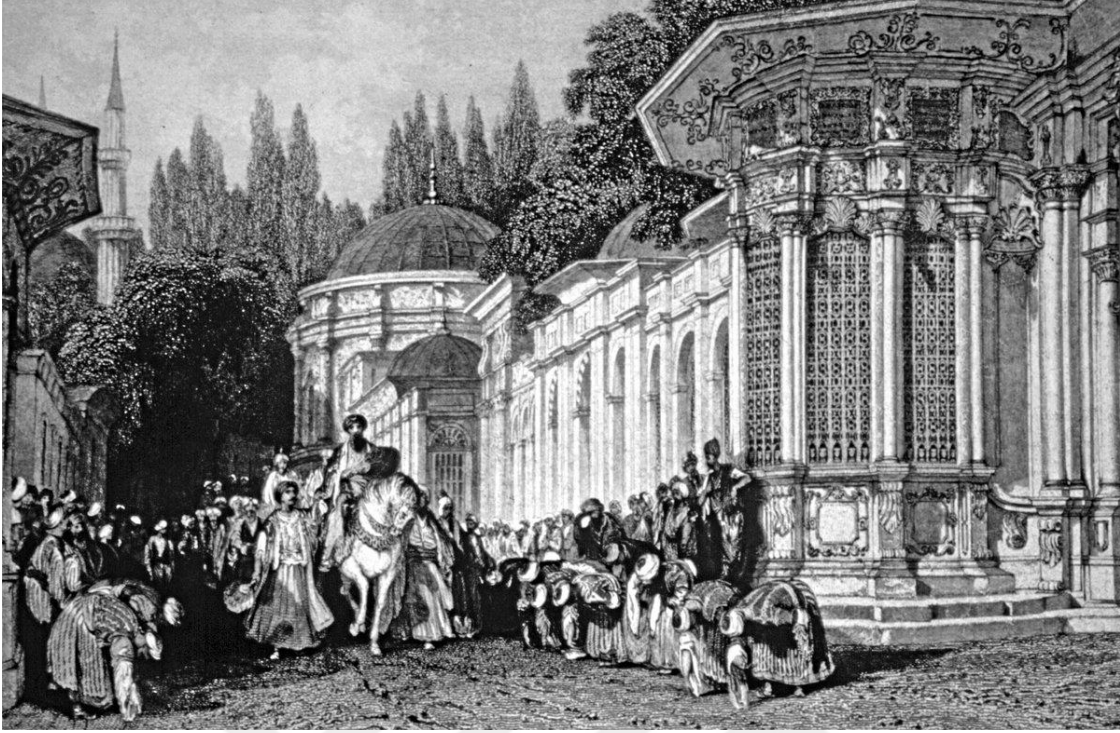

Kaynak: Abdülkadir Özcan, "Cülûs" *TDV Diyanet Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/109.

²⁶² Özcan, "İstanbul'da Cülus ve Kılıç Kuşanma Törenleri" (Erişim 11 Şubat 2024).

²⁶³ Özcan, "İstanbul'da Cülus ve Kılıç Kuşanma Törenleri" (Erişim 11 Şubat 2024).

Şekil 144: Thomas Allom'un 19. Yüzyılda Eyüpsultan'da Kılıç Alayını Gösteren Gravürü

Kaynak: Abdülkadir Özcan, " Kılıç Alayı" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/407.

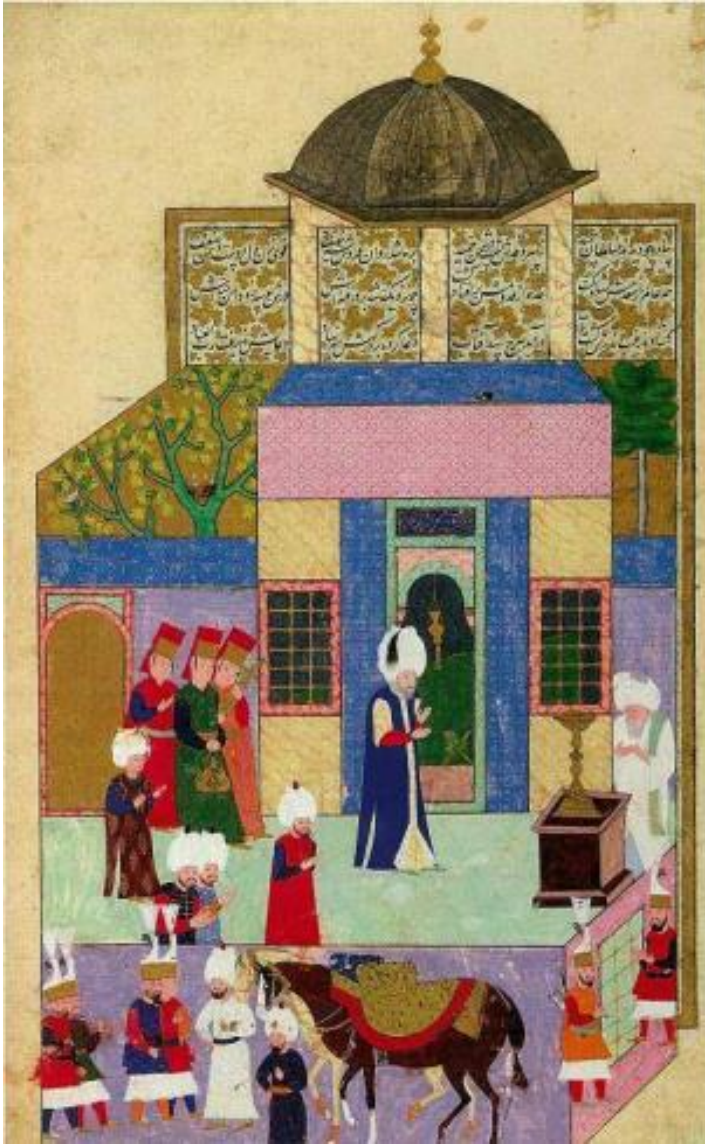
Şekil 145: 20. Yüzyılda Sultan Reşad'ın Kılıç Kuşanma Töreni İçin Eyüpsultan'a Giden Heyeti Gösteren Bir Fotoğraf

Kaynak: Özcan, " Kılıç Alayı", 25/ 409.

Seyyid Lokman'ın "Zafername" eserinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Savaşı öncesinde Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret etmesini canlandıran bir minyatür bulunmaktadır. Osmanlı hanedanının en önemli ziyaret yeri olan Eyüp Sultan Türbesi'ni betimleyen nadir bir örnektir. Padişah, türbenin kapısı önünde ellerini açmış dua eder. Yüksek sarığı, sade, kıyafeti etkilidir. Kanuni Sultan Süleyman yaşlı, kırışmış sakalları ve hafifçe kamburlaşmış bedeniyle betimlenmiştir. Ardında hükümdarlık alametleri matarasını ve sadağını taşıyan Has Oda ağaları, ön planda ise muhtemelen türbedar dua etmektedir. Saraylıların önündeki kırmızı kaftanlı, uzunca boylu kişinin Sokollu Mehmed Paşa olduğu düşünülmektedir.²⁶⁴

Şekil 146: Sultan Süleyman'ın Eyüp Sultan Türbesi'ni Ziyareti.

Kaynak: Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 120.

²⁶⁴ Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 120-121.

Padişahlar sadece kılıç kuşanma törenleri için Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret etmezler bunun yanında sefer öncesi de türbeyi ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Padişahın Eyüp Sultan'a deniz yoluyla geldiğinde yine Bostan İskelesi üzerinden Cülûs Yolu'na çıkıp, Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret etmeleri muhtemeldir.

Şekil 147: 1920 Yılında İstanbul Bostan İskelesi

Kaynak: *Bostan İskelesi* (Fotoğraf, 20. yüzyıl), Eski İstanbul.

Osmanlı Devleti, Sultan Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra iktisadi ve toplumsal zorluklar yaşamaya başlamıştır. Avrupa'da coğrafi keşiflerin ortaya çıkması; akılcı düşünce, bilimsel araştırma, teknolojik ve askerî açıdan yenilikler ve atılımlar yapılarak yaygınlık kazanırken, Osmanlı bilim ve teknolojiye Avrupa'nın gerisinde kalmasından dolayı gerileme dönemine girmiştir. 16. yüzyıl sonu ve 17.yüzyıl başlarında Osmanlı, birden fazla cephede savaşılmaya başlamış fakat bu durum ordunun yenilgiyle sonuçlanmasını sıklaştırmıştır.²⁶⁵ Osmanlı'ya bağlı eyaletler 18.yüzyıl'da merkezi denetimden uzaklaşmış; Mısır, Irak, Lübnan ve birçok toprak sultanın elinden çıkarak yerel yönetimlerin eline geçmiş, Anadolu ve Rumeli'de devlete bağlılıklarını ifade eden ayan, otoriteye karşı çıkmaya başlamıştır.²⁶⁶ Devlet;

²⁶⁵ Roderic H. Davison, *Osmanlı- Türk Tarihi 1774-1923*, çev. Mehmet Morallı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 44.

²⁶⁶ Davison, *Osmanlı Türk Tarihi*, çev. Mehmet Morallı, 47.

savaşlarda verilen kayıplar ve yenilgiler, dışarıdan gelen saldırılar, merkezi yönetimdeki karışıklıklar ve ekonomik açıdan sıkıntılarla boğuşmaktaydı. 1787’de başlayan Rus ve Avusturya savaşlarının ardından gelen kayıp, Osmanlı ordusunun savaşa daha fazla devam etmesini mümkün kılmamaktaydı. III. Selim tarafından geniş çaplı bir yenileşme ve yapılanmanın hayata geçirilmesi, Nizam-ı Cedid döneminin başlangıcı olmuştur.²⁶⁷

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi; Osmanlı’nın gerileme döneminde olduğu, devleti tekrardan ayağa kaldırabilmek ve eski ihtişamlı günlerine geri dönmek için yapılan reform hareketleri döneminde inşa edilmiştir. Külliye’nin mimari ve bezeme programına bakıldığında, Osmanlı devletinin güçlü olduğu imajının yansıtıldığı kuvvetle muhtemeldir. Sultan Reşat Caddesi boyunca uzanan tamamen mermer dış avlu duvarı, çok uzun tutulmuş; avlu duvarı üzerine yuvarlak kemerli büyük pencereler yerleştirilmiş ve pencereler silmelerle hareketlendirilmiştir. Yine Sultan Reşat Caddesi boyunca uzanan avlu duvarının üzerine yerleştirilen kapılar anıtsal özellikler gösterir. Selçuklu portallerini anımsatacak kadar büyüklüğe sahip olan kapıların bezeme programları, gerileme dönemi içerisinde bulunmayan, güçlü bir devlet yönetimine sahip olunan bir Osmanlı Devleti izlenimi oluşturmaktadır. İktisadi gerilemenin yaşandığı, merkezi otoritenin zayıfladığı ve savaşların kaybedildiği Osmanlı Devleti’nde, Klasik Dönemi’nin gerisinde daha gösterişli bir yapılar bütünü söz konusudur.

Nizam-ı Cedid, sivil ve askeri tüm kurumların geniş kapsamlı olarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yenilenme dönemidir.²⁶⁸ Bu dönemin en önemli projesi, yozlaşmış yeniçeri ocağının kaldırılıp yerine daha modern bir ordunun yetiştirilmesi idi.²⁶⁹ Mihrişah Valide Sultan’ın hayırsever ve dindar kişiliğinin yanı sıra onun siyasi gücünü ve baniliğini, oğlu Sultan III. Selim’in siyasi programından bağımsız olarak düşünmek, çalışmamız açısından eksik olacaktır. Sultan III. Selim ile her zaman ilişki içerisinde olmuş ve onun modernleşme adımlarını destekleyerek yapmış olduğu imar faaliyetleriyle her zaman arkasında olmuştur.²⁷⁰ Külliye, bir hayırseverlik ve dindarlık örneğinin olmasının yanı sıra Sultan III. Selim’in gücünü göstermek ve onun yapmış olduğu Nizam-ı Cedid reformunu

²⁶⁷ Kemal Beydilli, “Nizam-ı Cedid” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 2 Mart 2024).

²⁶⁸ Beydilli, “Nizam-ı Cedid”.

²⁶⁹ Davison, *Osmanlı Türk Tarihi*, çev. Mehmet Moralli,, 49.

²⁷⁰ Uğurlu, “Siyasi Bir Projenin İzinde Banilik: Mihrişah Valide Sultan’ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak”, 86.

destekleyerek- yapının en gösterişli yapısı olan sebilde özellikle vurgulamıştır. Yapının sebilinde bulunan kitabede, dindarlık ve hayırseverlikten fazla bahsedilmez. Aksine, Sultan III. Selim'i icraatları methedilerek askerini bir araya getiren doğunun güneşi olarak bahsedilmiştir.²⁷¹

Şekil 148: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi)

²⁷¹ Mihrişah Valide Sultan Sebili üzerinde bulunan kitabe günümüz türkçesi ile çevirisi şu şekildedir:

Büyük saltanat sahibinin beşiği, cömertliğin tâcı
Memleketi mâmur eden mevki ve değer semâsının sabahı
O en temiz zâtın kıymetli cevherini dinle
Sultan Selim Şah doğunun yol göstericisidir
Muhabbet vererek mal bahşedip, dünyayı feyizlendirdi
Eyüp Sultan yakınına su getirilmesine imkân verdi
Hem cana can katan hem de edâlî yeni bir sebil bina etti
Yakınındakilere allah rızasına kavuşacakları bir yol [ihşan etti]
Öyle bir saraydır ki bahçeleri şâhânedir
Neredeyse cennet olup olmadığından şüphelenilecektir
Burada [sebilin bulunduğu yerde] adaletli padişahın [III.Selim'in]
Kastettiği düşünce zuhur etti ve o, kerametle icraatını ortaya koydu
Padişah [III.Selim] ... için etrafı/ufukları imaretlerle doldurdu
Peygamberin seçilmiş yardımcısından [Eyyüb-el Ensari'den] galibiyet sancağını talep eder
İşi hep ihşan etmek olup, cömertiği boldur
İşi, susayanları suya kandırmaktır, her hal ve hareketi allahın rızasına mazhardır
Yakınlarının sırlarının görünür hale geldiği yer, hayır isteklerinin menbai'dır
Eğer nur içinde yüzmek istersen, bu cana can katan suyu seyret
Galib, bu selsebil için yazılan tarihi kaleminden aktı bil
Bu su ashaba hem zezem hem de sebil olsun. (Uğurlu, " 'Siyasi Bir Projenin İzinde Banilik: Mihrişah Valide Sultan'ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak " 94.)

Sultan III. Selim'in kişiliğine, adaletli oluşuna dair övgüler düzülmüştür. Valide Sultan, oğlunun gücünü vurgulamakla birlikte, Nizam-ı Cedid yeniliklerine karşı olumlu bir algıyı, önemli bir güzergâh üzerinde yaptırmış olduğu hayratının altında göstermektedir.²⁷² Aslında külliye yapıldığı dönemde verilen mesajı halka iletme amacı taşıdığını; bunun sonucu olarak bir propaganda işlevi gördüğünü söylemek mümkündür.

İstanbul'un fethinden sonra Eyüp Sultan Külliyesi'nin inşa edilmesiyle birlikte, Eyüpsultan semtine yapılan tüm yapıların külliyenin çevresinde halkalandığı görülmektedir. İnşa edilen yapılara bakıldığında, Eyüp Sultan Külliyesi'nin güney aksına doğru sıralandıkları dikkat çeker. Klasik Dönem'in önemli külliye yapılarından olan İstanbul Zal Mahmud Paşa Külliyesi ve İstanbul Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, Eyüp Sultan Külliyesi'nin güney yönüne doğru uzanmaktadır. Eyüp Sultan Külliyesi'ne yakın inşa edilen Şehzadeler Türbesi, Pulak Mustafa Paşa Türbesi ve Siyavuş Paşa Türbesi gibi türbelerde külliyenin güney ve doğu yönlerine inşa edilmiştir. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin konumuna bakıldığında, diğer külliye yapılarından (Zal Mahmud Paşa Külliyesi ve İstanbul Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi,) daha uzak ve ters bir noktaya, külliyenin kuzeydoğu yönünde dağılım göstermiştir. Diğer yandan baktığımızda İstanbul Zal Mahmud Paşa Külliyesi ve İstanbul Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi, Eyüpsultan semti ile şehir içi surlarını birbirine bağlayan ana yol üzerine; Eyüp Sultan Türbesi'ne yakın olmak isteyen devlet ricalinden kişiler, hanım sultanlar, din adamları ya da nüfuzlu kişilerin türbe yapılarını özellikle külliyenin güney ve doğu aksına inşa ettirmiştir. Özellikle külliyenin güney yönünün tercih edilmesini, semtin güney yönünde gelişim göstermesi ve ana yol güzergahının, güney aksı üzerinde bulunması, yapıların inşa edilmesinde belirleyici sebep olduğunu düşünmekteyiz. Bu bağlamda, İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi; yapı parçalarıyla birlikte, bulunduğu bölgedeki ihtiyaca hizmet etmektedir. Özellikle hayır işleriyle anılan Mihrişah Valide Sultan'ın mübarek ve kutsal görülen Eyüpsultan'da, bir imaret yaptırması önemlidir. Mihrişah Valide Sultan'ın diğer hayır işlerine ve imar faaliyetlerine baktığımızda, Eyüpsultan dışında herhangi bir yerde imaret yaptırtmadığını görüyoruz. Hz. Peygamber'in her zaman yanında olmuş, ona evini açmış sahabenin yanı başında açları doyurmak, kimsesizlere yardım etmek ahiret hayatı için önemli bir yatırım aracı olarak gördüğü düşünülebilir. Fakat imaret sadece fakir ve fukaraya

²⁷² Uğurlu, " 'Siyasi Bir Projenin İzinde Banilik: Mihrişah Valide Sultan'ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak ", 94.

hizmet etmiyor, aynı zamanda külliyein çalışanlarına da günlük olarak yemek verilmektedir. Mihrişah Valide Sultan'ın vakfiyesinin bir bölümünde " ...Eyüp'te Bostan İskelesinde Allah rıza için bütün levazım ve mühimmatı ile benzerlerinden üstün olan yüksek kubbeli imaretlerinde pişirilip, fukaraya ve ehl-i hizmet olan mürtezikalara dağıtılması için..." diyerek imaretin amacından bahsedilmiştir. Diğer yandan baktığımızda, Eyüpsultan'da bir imaret eksikliğinden söz etmek mümkündür. Eyüp Sultan Külliyesi, Fatih Sultan Mehmed döneminde 1489-1490 yılları arasında cami, türbe, medrese, aşhane-imaret, hamamla birlikte yaptırılmıştır.²⁷³ Ekrem Hakkı Ayverdi, Eyüp Külliyesinin avlusunun güney-doğu köşesinde bulunan imaretin kubbeli olduğunu söylemektedir.²⁷⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan h.07.09.1291 (18 Ekim 1874) tarihli belgeye göre, Eyüp İmaret'i'nin boş olduğu, imareti inas mekteb-i rüştiyesine dönüştürülmesi için binanın Evkaf-ı Humayun'dan istenmesine dair arşiv belgesi bulunmaktadır.²⁷⁵ Eyüp İmaret'i'nin işlevini yitirmesi ve Eyüpsultan'da oluşan imaret eksikliğini gidermek adına Valide Sultan'ın bir imaret inşa ettirdiği akla gelmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılan Eyüp İmaret'i, 1950'lerde yıktırılmıştır.²⁷⁶

Mihrişah Valide Sultan, Sultan III. Selim'in tahta çıkmasının ardından güçlü bir kadın olarak tarih sahnesinde karşımıza çıkmaktadır. Valide Sultan; devlet işleriyle, siyasetle gerektiği kadar ilgilenmiş, ölene kadar hayır ve hasenat işleriyle meşgul olmuştur. Mihrişah Valide Sultan, III. Selim padişah olmasının birinci yılında vakfını kurarak birçok hayır işlerinde bulunmuştur. Vakfiyesinde; vakıf kurma gayesini, hayır yapma işlerini müjdeleyici ayet ve hadislere atıf yaparak ortaya koymuştur. Allah'ın rızasını kazanmak ve Peygamber Efendimiz'in şefaatine nail olma düşüncesi başlıca iki sebebidir. ²⁷⁷ Yukarıda Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin bulunduğu yere yapılması tesadüfi olmadığı aksine bilinçli bir tercih olduğu görülmektedir. Bulunduğu arazinin boş olması ve külliyein yapıları için en uygun olması, Mihrişah Valide Sultan'ın kendisi için inşa ettirmiş olduğu türbesinin Ebu Eyyup el-Ensari türbesinin en yakın konumda bulunması, külliyein bulunduğu güzergahın cülûs törenleri ve devlet adamları ziyaretleri için kullanılan önemli bir yol olması, Nizam-ı

²⁷³ Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", 12/10.

²⁷⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri* 855-886 (1451-1481) (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1966), 3/355.

²⁷⁵ BOA, Kararlar Defteri, No.4, Gömlek No.39,2.

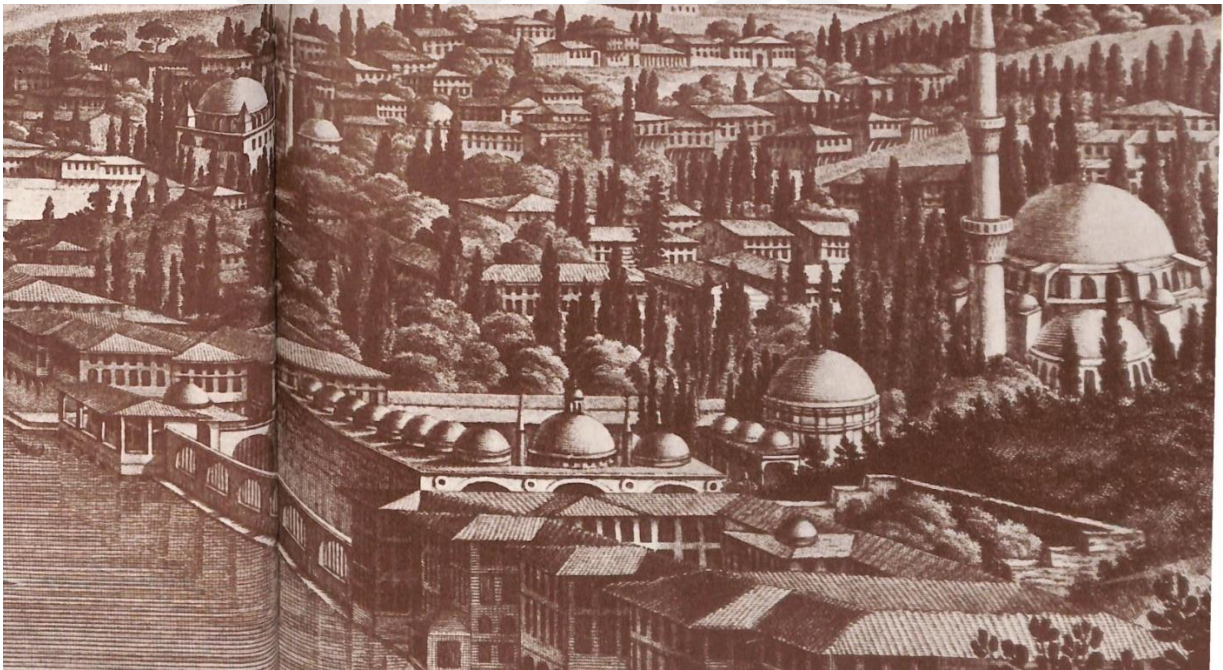
²⁷⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri* 855-886 (1451-1481), 3/355.

²⁷⁷ Kala – Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, 20.

yalılarda görmek mümkündür. Eyüpsultan bu dönemden itibaren ölümle yaşamın iç içe olduğu bir nokta haline gelmiştir.

İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi ve yakın çevresi incelediğinde, kuzey aksı, güney aksına göre daha izbe kalmıştır. Padişahın kılıç kuşanma için deniz yoluyla Eyüpsultan'a geldiğinde kullanmış olduğu Cülûs Yolu'nun sağında ve solunda hanım sultanlara ait saraylar bulunmaktadır. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi'nin kuzey aksına, cülus yolu üzerine yapılan ilk külliye olma özelliği taşımaktadır. Ancak, kılıç kuşanma törenleri için önemli güzergâh olmasına rağmen gelişimi açısından bekleneni karşılamayan bir durum söz konusudur. Külliye'nin inşa edilmesi, Cülûs Yolu'nun ve çevresinin fiziki değişim ve gelişimine yön vermiştir. Külliye'nin inşa edildiği 1795 yılında Bostan İskeleyi'nin sağında Bahariye'ye doğru Beyhan Sultan (Hibetullah) Sarayı, Hatice Sultan Yalısı, Hançerli Sultan Yalısı ve Hanım Sultan Sarayı bulunmaktaydı.²⁷⁸

Şekil 150: Melling'in Gravüründen Detay

Ölümle yaşamın iç içe geçtiği, saltanat sembolleriyle bezenen, kimi zaman eğlencelere kimi zaman toplantılara yapmış olan bu sahil sarayları, Eyüpsultan ile uyum içerisinde bulunmaktaydı. Mihrişah Valide Sultan'ın, kendi adına yaptırdığı bu külliye inşa

²⁷⁸ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 348.

ettirmesiyle birlikte mevcut doku değişmemiştir. Külliyele etrafında geleneksel konutların yapılması ya da bulunması tezat bir ifade oluşturmamıştır. Bunun sebebi, Bursa ve Edirne'den beri sürekli uygulanan imaret sistemi anlayışından kaynaklı olarak külliye çevresinde belli bir merkezin oluşması ve külliye yapılarıyla geleneksel konutun iç içe olmasıydı.

Sultan II. Mahmud (1808-1839)'un, başlatmış olduğu Avrupalı anlamda çağdaşlaşma çabaları kapsamında köklü ıslahatlar yapılmış; bütün kamu kurum ve kuruluşlarının imkanlarını, sanayileşme konusunda seferber etmiştir. II. Mahmud'un askeri ve sivil konularda yenileşme çabaları, kılık-kıyafet konusunda yeni harcamalar gerekmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulmuş ve bu ordu batı tarzında donatılmaktaydı.²⁷⁹ Bu dönemde itibaren Eyüpsultan'ın sayfiye özelliği bozularak bir sanayi semtine dönmeye başlamıştır.

Bu dönemde, İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin sağında Bahariye kıyısına doğru uzanan Hibetullah Sarayı Hatice Sultan Sarayı ve Hançerli Sultan Sarayı yıktırılarak yerlerine İplik Fabrikası inşa edilmiştir. Ne yazık ki bu Eyüpsultan'ın bu zarif sarayları, II. Mahmud'un modernleşme hareketine feda edilmiştir.

İplik fabrikası Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin sağına, hazire duvarının bitişine inşa edilmiştir. İplik Fabrikası'nın 350 metreye yakın bir uzunluğa sahip olduğunu ve Eyüpsultan semtine büyük bir zevkle yerleştirildiğini, orta kısmın geriye çekilmesiyle Haliç'e bakan bir avlu ortaya çıktığını, arkaya çekilen kısmın kanatlara oranla mimari açıdan daha zengin tutulduğunu ve bu zenginliğin silmelerle sağlandığını Sedat Hakkı Eldem söylemektedir. Yine aynı yazar, arkaya çekilmiş kısmın bir avlu oluşturduğunu fakat bu kısmın Haliç'e açık olmadığını; İplik fabrikasının sade mimarisi rağmen mimari uyumu ve asaletinden dolayı kendi başına bir sarayı andırdığını ifade etmektedir.²⁸⁰

İplikhane fabrikasıyla birlikte 1827 tarihinde Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin hazire duvarının sağına, fabrikanın güvenliğini sağlamak amacıyla bir karakol binası da inşa ettirilmiştir. Bostan İskeleyi Karakol'u olarak bilinen bina, Neo-Klasik üslupta yapılmış ve Ampir üsluptan izler taşımaktadır. Simetrik bir cepheye sahip tek katlı ve kâgir karakolun,

²⁷⁹ Nazif Öztürk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", *Vakıflar Dergisi* 21 (1990), 30.

²⁸⁰ Sedat Hakkı Eldem, *İstanbul Anıları* (İstanbul: Alarko Eğitim A.Ş.,1979), 212.

Haliç yönüne bakan cephesi dört mermer sütunla vurgulanmış; üstü ise kırma çatıyla örtülmüştür.²⁸¹

İplikhane Fabrikası ile birlikte Haliç kıyıları için sanayi dönemi başlamıştır. Aynı zamanda, anıtsal külliye kuruluşları kurulmaya devam etmiştir. Sultan Reşat Caddesi üzerinde ilk olarak Mihrişah Valide Sultan'ın külliye kuruluşunun ardından inşa edilen bir diğer külliye yapısı Sadrazam Koca Hüsrev Paşa'nın kendi adına yaptırtmış olduğu külliyesidir. Her ne kadar Haliç sahilleri sanayiye açılmış olsa da Eyüpsultan semtinin manevi değeri önemini korumakta, kılıç kuşanma törenleri devam etmekte ve önemli zamanlarda Eyüp Sultan Türbesi ziyaret edilmekteydi. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Cülûs Yolu'nun anıtsallaşması yolunda atılan ilk adım olarak görülebilir. Bununla birlikte özellikle Eyüp Sultan Külliyesi'nin güney ve doğu aksına doğru yayılım gösteren türbeleşme, Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin inşasından sonra kuzey aksına da kaymasını sağlamıştır.

İplikhane Fabrikası'nın hemen ardından, Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi üzerine Sadrazam Koca Hüsrev Paşa (öl.1855) kendi adına farklı zamanlara ait kütüphane, türbe ve tekke yapılarından oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Sadrazam Hüsrev Paşa, kendisi için türbesini hayatta iken yaptırtmıştır. Giriş kapısı Sultan Reşat Caddesi arasında yer alır. Türbenin içerisinde Adliye Nazırı Damat Mahmud Celaleddin Paşa ve babası Tophane Müşiri Damad Halil Rifat Paşa'nın türbeleriyle birlikte yan yana olarak Haliç'e doğru bitişik olarak sıralanmaktadır. Bu türbelerde Hüsrev Paşa Külliyesi'nin birer parçalarıdır. Halil Rifat Paşa Türbesi'nin yerini kendisini Hüsrev Paşa tarafından tahsis edilmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın türbesi ise Hüsrev Paşa Türbesi'nin türbedar odası olarak tasarlanmıştır.²⁸²

Hüsrev Paşa Külliyesi, Mihrişah Valide Sultan'dan daha küçük ölçekli olarak tasarlanması, külliyelerdeki hiyerarşiyi göstermesi açısından önemlidir. Külliyelerde, büyüklük yaptıran kişinin statüsüne göre değişiklik göstermekte ve padişahın yaptırmış olduğu bir külliye yapısından büyük külliyeler yapılamazdı. Sadrazam Koca Hüsrev Paşa'nın külliyesi ise Valide Sultan olan Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nden büyük yapılmamıştır.

²⁸¹ Aynur Çiftçi "Eyüpsultan'ın Tarihi Karakolları", *II. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1998), 232-233.

²⁸² Baha Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 49.

Şekil 151: Eugene Flandin'in Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Gravürü

Eugene Flandin'in (Şekil 150) İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve çevresini gösteren gravüründe,²⁸³ İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesine ait, imaret, türbe, sebil ve sıbyan mektebinin avlu duvarı; bununla birlikte Koca Hüsrev Paşa türbeleri gösterilmiştir. Cülûs Yolu'nun sağında Müzisyenler Kahvesi ve solunda sahil sarayları görünmektedir.

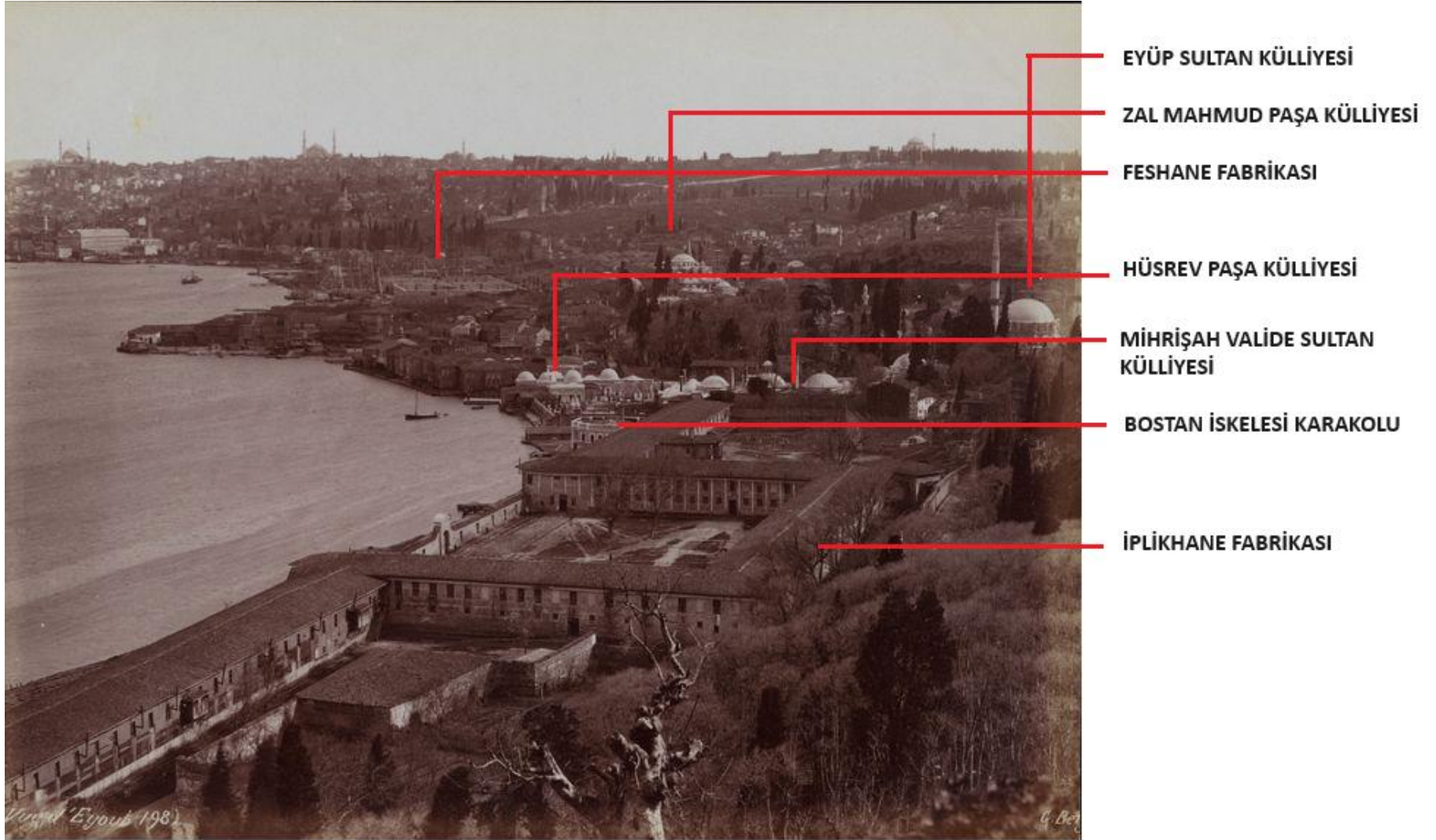
Koca Hüsrev Paşa'nın Kütüphanesi 1839 yılında İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin doğu ucuna inşa edilmiştir. İki kare birimden oluşan kütüphanenin üzeri, kubbe ile örtülüdür. Külliyenin bir diğer yapısı, Cülûs Yolu'nun güneyinde bulunan ve türbe ile bağlantısı olan iki katlı tekke yapısıdır. Osmanlı konaklarını anımsatan tevhidhane-harem binası dış görünüşüyle Tanzimat Dönemi kâgir meskenlerini andırmaktadır.²⁸⁴ En son olarak 1858 yılında yapılara Ampir üsluplu bir çeşme eklenmiştir.²⁸⁵

²⁸³ Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul-18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl*, 244.

²⁸⁴ Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", 49.

²⁸⁵ Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", 49.

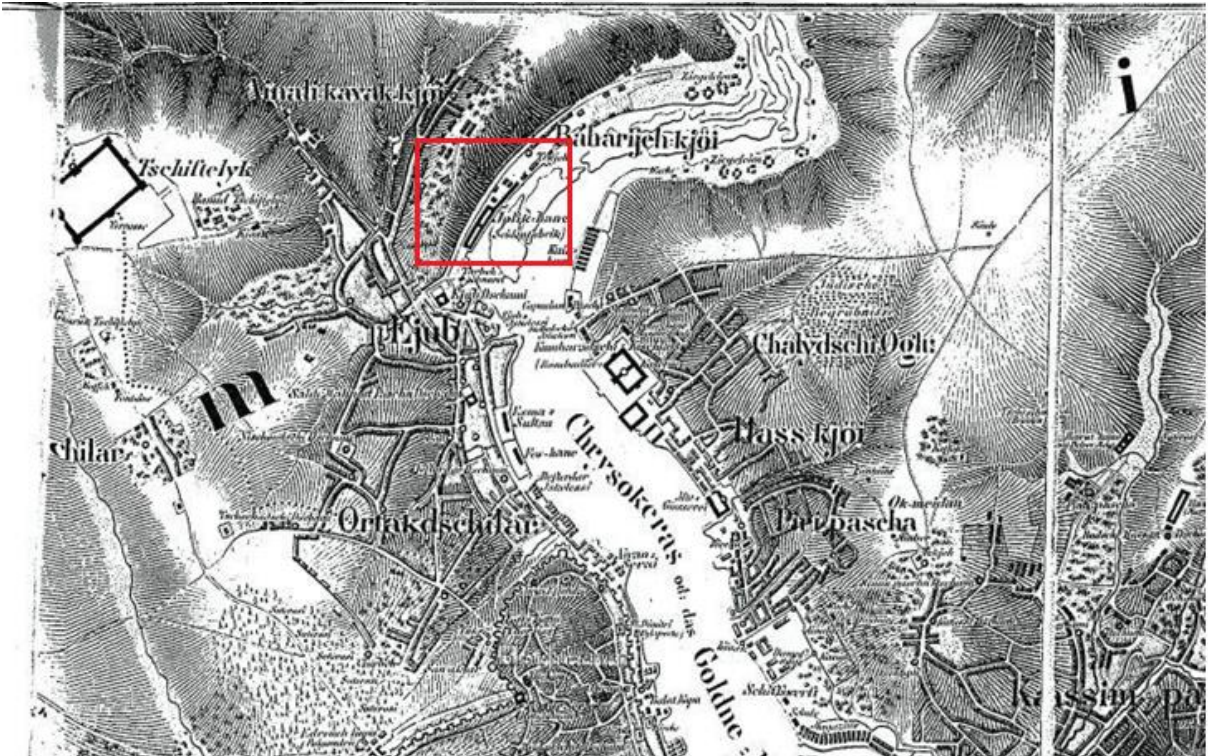
Şekil 152: Guillaume Berggen'in İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Fotoğrafı, 19.Yüzyıl

Guillaume Berggen'in (Şekil 152) Pirre Loti Tepesi'nden çekmiş olduğu fotoğrafta²⁸⁶, Eyüpsultan semti görünmektedir. Güneyde Feshane fabrikasının inşası hala devam etmekte ve İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi çevresinde ise Koca Hüsrev Paşa'nın türbesi, tekkesi ve kütüphane yapıları sokak boyunca uzanmaktadır. Tekkenin doğusunda ve güneyinde Osmanlı geleneksel konutları yükselmektedir ve yoğun bir yerleşme söz konusudur. İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin haziresinin olduğu görülür ve yine, külliyenin kuzeyinde İplikhane Fabrikası uzanmaktadır. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin karşısında bulunan eski adıyla Boyacı Sokağı olarak bilinen yol boyunca Haliç yönünde bir yoğun bir yerleşme mevcuttur ve Defterdar yönünde Haliç sahilinde sahil sarayları hala ayakta durmaktadır.

Moltke'nin 1835 yılında hazırladığı harita²⁸⁷ (Şekil 153), Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin sağında Bahariye'ye doğru uzanan İplikhane Fabrikası'nı ve Bostan İskeleyi'nin solunda Defterdar yönünde bazı sahil saraylarının ayakta olduğunu göstermektedir.

Şekil 153: Moltke'nin 1835 Tarihli İstanbul Haritası (Detay)

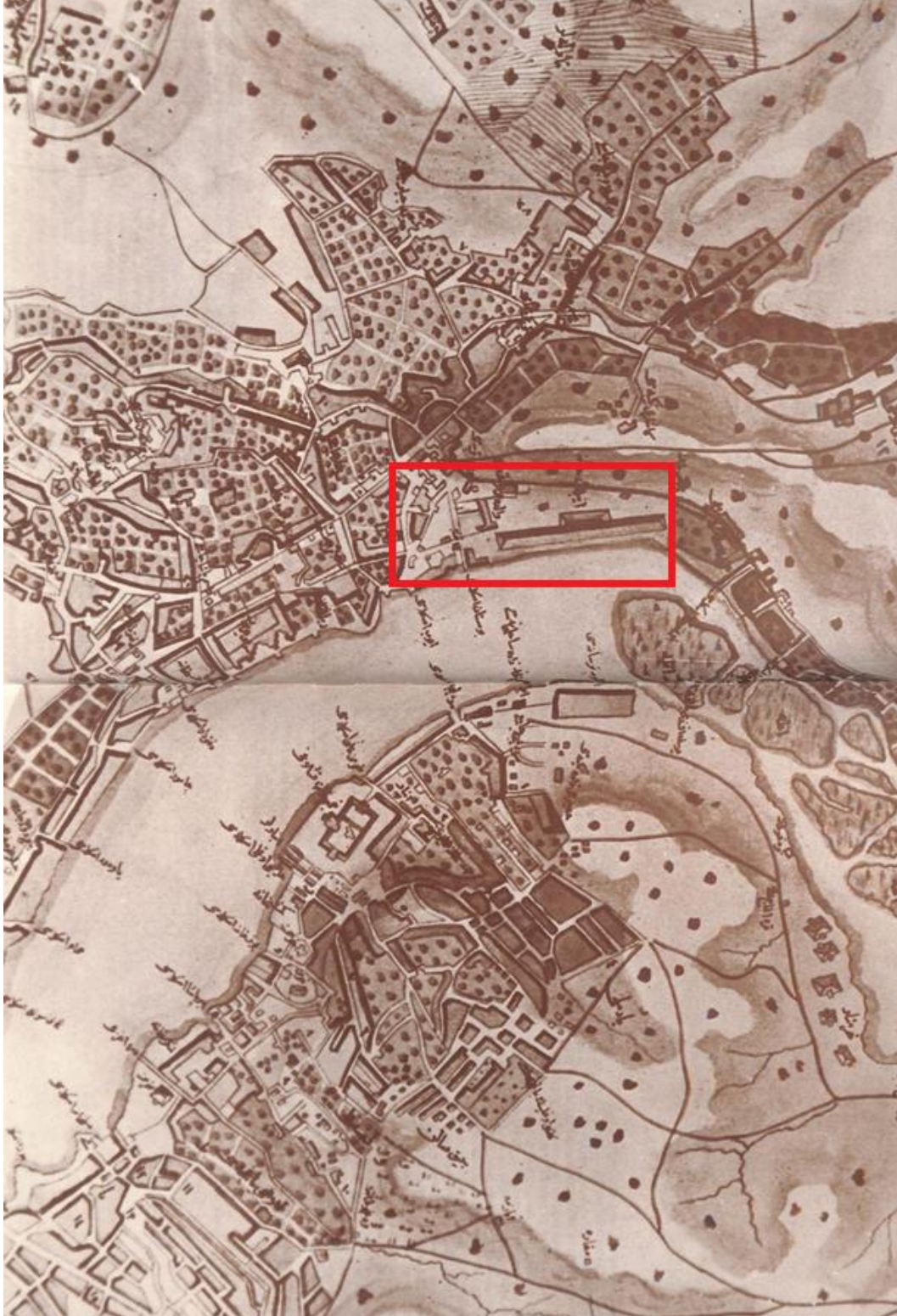

²⁸⁶ Guillaume Berggen, Eyub (Fotoğraf, 19. yüzyıl), Eski İstanbul.

²⁸⁷ Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla İstanbul Ansiklopedisi, Moltke Haritası (Erişim 7 Mayıs 2024).

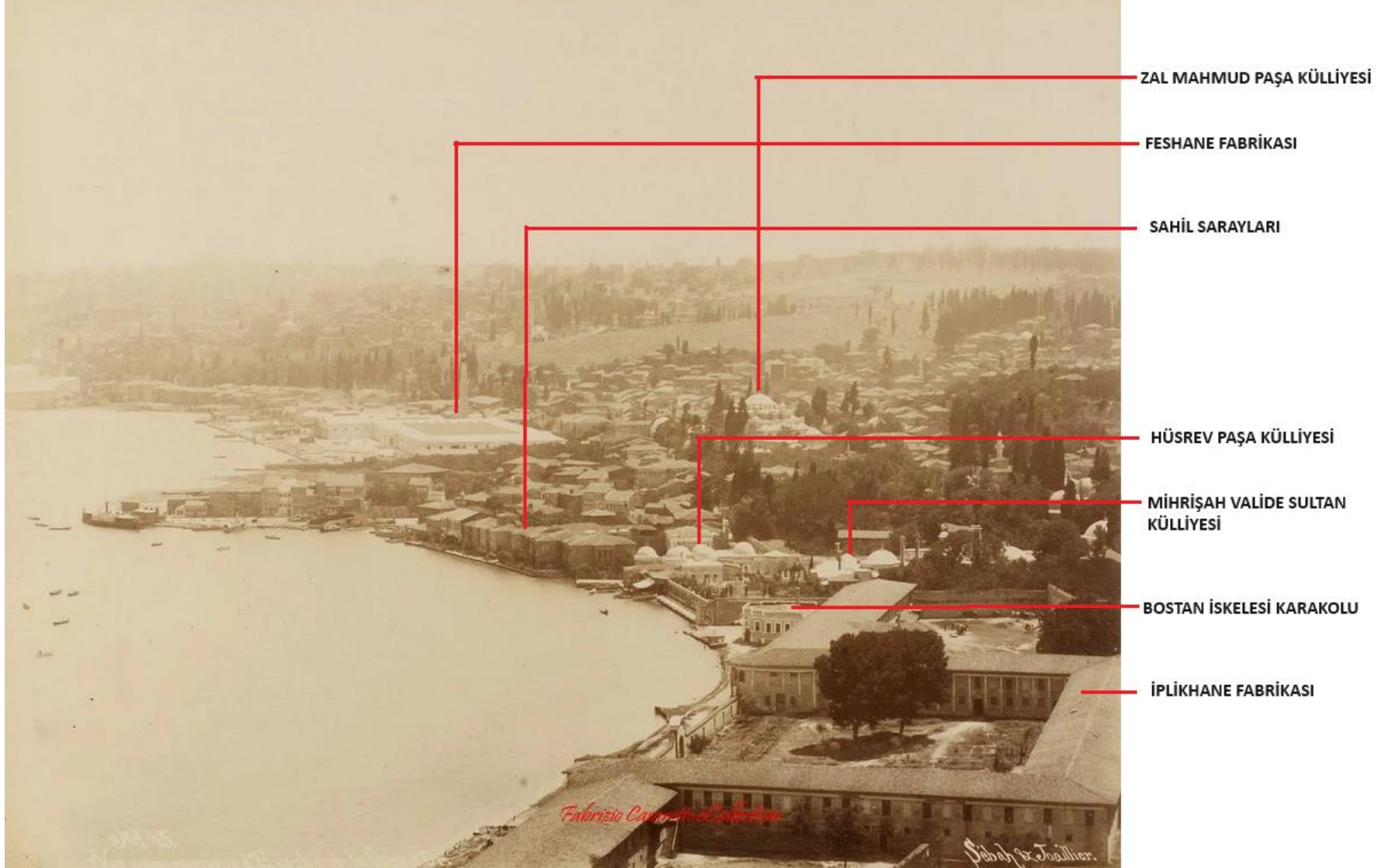
Sedad Hakkı Eldem'in 1845 tarihli imar haritasında²⁸⁸, Hüsrev Paşa Külliyesi ile birlikte İplikhane Fabrikası yer almaktadır.

Şekil 154: Haliç için 1845 Tarihli İmar Haritası

²⁸⁸ Eldem, *İstanbul Anıları*, 214.

Şekil 155: 1880 Tarihli Sebah ve Joillier Panoramik Eyüpsultan ve Haliç Fotoğrafı

Sebah ve Joaillier'in fotoğrafında²⁸⁹ (Şekil 155), İstanbul Zal Mahmud Paşa Külliyesi ve çevresinde oluşan mahalle görülmekle birlikte Guillaume Berggen (Şekil 152) fotoğrafında inşaatı devam eden Feshane Fabrikası'nın inşasının tamamlandığı görülmektedir. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesinin çevresine bakıldığında kuzeyinde İplikhane Fabrikası, doğusunda İstanbul Koca Hüsrev Paşa Kütüphanesi ve karşısında İstanbul Hüsrev Paşa Türbesi gözükmemektedir. İstanbul Bostan İskelesi'nin solundan Defterdar yönünde sahil sarayları hala ayakta ve sahil saraylarının batı yönünde eski adıyla Boyacı Sokağı (günümüzde Sultan Reşat Caddesi) boyunca konutların sıralandığı görülür.

Şekil 156: 1890'larda Haliç'ten Eyüpsultan'a Bakış

Haliç'ten Eyüpsultan yönüne doğru çekilmiş fotoğraf²⁹⁰ (Şekil 156), dönemin mimarisi ve yerleşimi hakkında bilgi vermektedir. Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Resat Caddesi'nin Bahariye yönünde Müzisyenler Kahvesi, Bostan İskelesi Karakolu ve İplikhane Fabrikası yer

²⁸⁹ Sebah ve Joaillier, *Vue panoramique d'Eyoub sur la Corne d'Or* (Fotoğraf, 19.yüzyıl), Sebah & Joaillier Photographes.

²⁹⁰ Turan Şentürk (ed.) *Dün, Bugün Eyüpsultan* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Yayınları, 2018), 24.

almakta ve bunların arkasında ise Bahariye konutları yükselmektedir. Defterdar yönünde sahil sarayları yer almaktadır.

Şekil 157: 1899 Yılında Alman İmparatoru II. Wilhem'in Karşılama Töreni

Alman İmparatoru II. Wilhem'in Eyüpsultan'ı ziyareti sırasında çekilmiş olan fotoğrafta²⁹¹ (Şekil 157), minareleriyle İstanbul Eyüp Sultan Cami'si, sahilde, fotoğrafın en sağında Hüsrev Paşa Tekkesi görünmektedir. İplikhane Fabrikası'nın inşasıyla birlikte başlayan sahil sarayları yıkımı devam etmiş ve yıkılan sahil saraylarının enkazları fotoğrafa yansımıştır.

Eyüpsultan ve Haliç civarını gösteren 1900'lü yıllara ait fotoğrafta²⁹² (Şekil 158), İstanbul Mihrişah Valide Sultan'ın kuzey aksında Bahariye Yolu üzerinde Bahariye konutları görünmektedir ve İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi bu konutların içerisinde kalmıştır. Fakat Lale Devri'nde Haliç'in sayfiye alanı olarak gelişim göstermesinin akabinde inşa edilen, İstanbul Bostan İskelesinin sağından Ayvasaray yönüne doğru genişleyen sahil saraylarının bir kısmının yıkıldığı ve Bostan İskelesi'nin sağında görünen tek konut yapısının Koca Hüsrev Paşa Tekkesi olduğu dikkat çekmektedir.

²⁹¹ Şentürk (ed.) *Dün, Bugün Eyüpsultan*, 32.

²⁹² Rue Letellier, *Eyoub* (Fotoğraf, 20.yüzyıl başı), Eski İstanbul.

Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin anıtsallaşmaya devam ettiği görülmektedir. Koca Hüsrev Paşa türbesinin yanına Sultan II. Mahmud'un Nakşibendi tarikatına mensup, dindar ve yardımseverliğiyle tanınan kızı Adile Sultan'ın türbesi inşa edilmiştir.²⁹³

Şekil 158: Eyüpsultan ve Haliç Civarı

Adile Sultan için Eyüp Sultan'ın önemli bir yeri vardır. Eyüp Sultan türbesi içerisinde kendisi için bir oda hazırlatmış, Ramazan ve günlerinde bu odada kaldığı bilinmektedir.²⁹⁴ Ailesi ve kendisi için bu türbeyi, Eyüpsultan'a inşa ettirmiştir. Türbenin 1899'dan sonra inşa edilmesi muhtemeldir.²⁹⁵ Türbe, İstanbul Hüsrev Paşa Türbesi'nin doğusunda, Bostan İskelesi üzerinde bulunmaktadır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olarak uzanan türbe, iki ayrı

²⁹³ Nihat Azamat, "Adile Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1:382-383.

²⁹⁴ Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, 154.

²⁹⁵ Yıldız Demiriz, *Eyüp'te Türbeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 14-15.

kubbeli mekândan oluşmaktadır. (Şekil 159) Adile Sultan Türbesi'nin inşa edilmesiyle Sultan Reşat Caddesinin fiziki dokusu yerleşmeye başlamıştır.

Şekil 159: 1900'lerde Eyüpsultan Sultan Reşat Caddesi'ne Bakış

Kaynak: Şentürk (ed.) *Dün, Bugün Eyüpsultan*, 34.

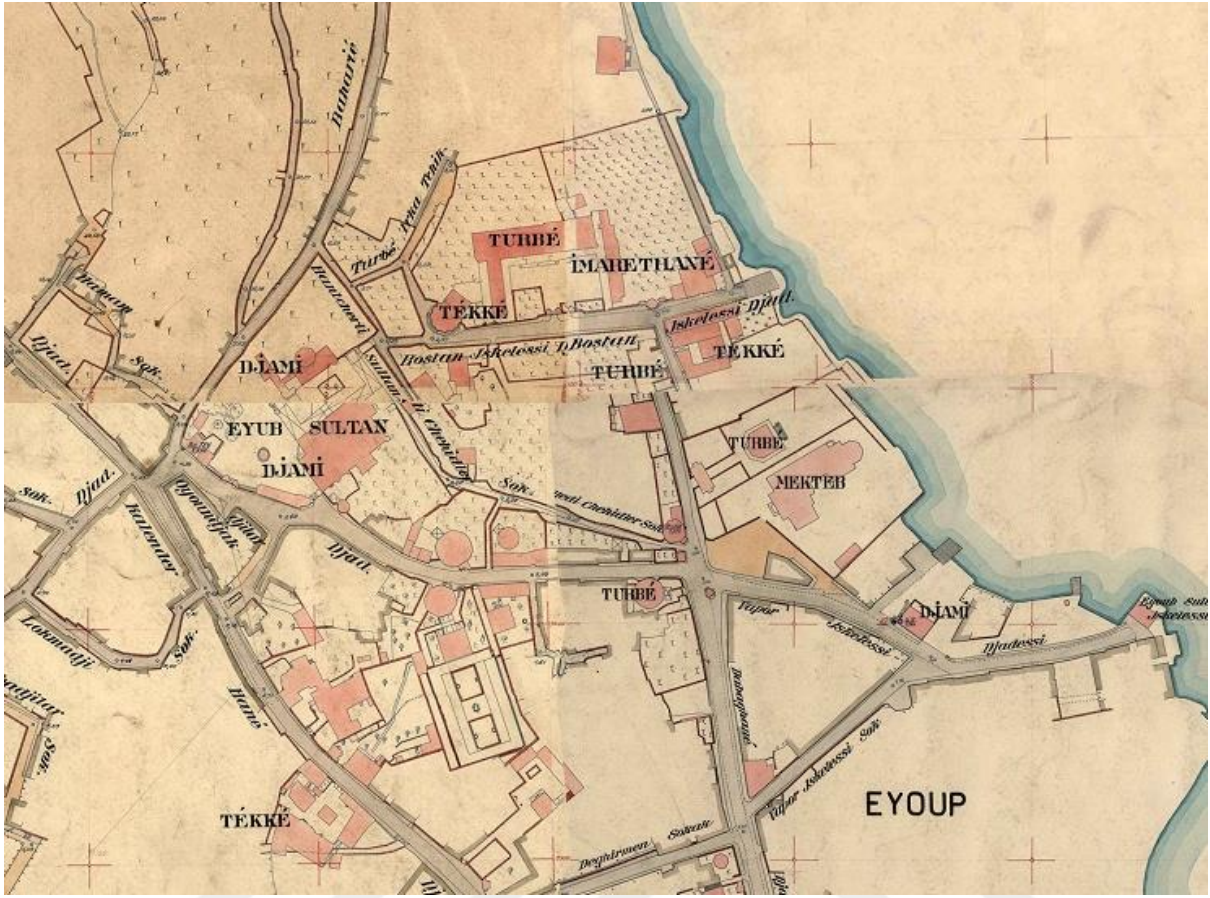
Şekil 158'de solda Adile Sultan Türbesi, Hüsrev Paşa Tekkesi, Hüsrev Paşa Türbesi, Mahmud Celaledin Paşa ve Halil Rifat Paşa Türbeleri; sağda ise ahşap Müzisyenler Kahvesi ve Hüsrev Paşa Kütüphanesi ve çeşmesi görünmekte ve en arkada minaresi ve kubbesiyle İstanbul Eyüp Sultan Cami yükselmektedir.

Alman şirketi tarafından 1914-1919 yılları arasında hazırlanan haritalar, haritacılık tekniğiyle sokak ölçümleri yapılarak ve detay ölçeklerde hazırlanmıştır. 1/500 ve 1/1000 ölçekte hazırlanan bu haritalar, daha sonra yapılan kent haritalarının da bazını teşkil etmiştir.²⁹⁶

Alman Mavisi haritasına göre (Şekil 160), Sultan Reşat Caddesi kuzeyi üzerinde, İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi uzanmaktadır. İmaretin doğusunda İstanbul Hüsrev Paşa Kütüphanesi ve kütüphanenin doğusunda sahilde Müzisyenler Kahvesi gösterilmiştir.

²⁹⁶ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 273.

Şekil 160: Alman Mavisi Haritası İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresi

Külliye'nin kuzeyinde bulunan İplikhane Fabrikası'nın büyük bir kısmının yıkıldığı, küçük bir kısmının ayakta kaldığı görülmektedir. Nazif Öztürk, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde Eski Eser Uzmanı olarak çalışan Necdet İşli'nin İplikhane Fabrikası hakkında, fabrikanın ilk olarak kapandığını daha sonra hapisane olarak kullanıldığını ve daha askeri kışla ve en son olarak metruk bırakıldığını aktarmaktadır.²⁹⁷ Sultan Reşat Caddesi'nin güney batısında İstanbul İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi, güneydoğusunda İstanbul Hüsrev Paşa Türbesi ve Tekkesi, Adile Sultan Türbesi ve Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi de gösterilmiştir. Haritaya göre en büyük değişiklik Bostan İskelesi'nin solunda bulunan sahil saraylarının olduğu yere Sultan Reşat'ın yaptırtmış olduğu türbe ve mektebin yer almasıdır. 1914 yılında tamamlanan türbe yapısını Mimar Kemaleddin yapmıştır. Sultan Reşat'ın Türbesi, Osmanlı Neo-Klasik üslubundadır ve sur dışında inşa edilen tek sultan türbesi

²⁹⁷ Nazif Öztürk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", 34

özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte Sultan Reşat'a dair bir rivayete göre sultanın edebi uykusunu su ve çocuk sesleri arasında uyumak istemesidir. Batı eğitimi modellerine göre şekillenen bir mektep ve onun kuzeyine de bir mescit inşa edilmiştir.²⁹⁸ Diğer yandan, İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili'nin karşısında yer alan eski Boyacı Sokağı üzerinde yer alan sahil saraylarının yerine genellikle türbe, tekke ve kütüphane gibi yeni yapılar inşa edilmiştir. Daha önce sayfiye özelliğiyle öne çıkan bu bölge, 1889'da Telgraf Nazırı İzzet Efendi için İzzet Efendi Türbesi, Bozcaadalı Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa Türbe, tekke ve kütüphanesi ve 1907 yılında inşa edilen Hatice Canan Hanım Türbesi ile daha uhrevi bir alana dönüşmüştür.

Alman Mavisi Haritası, İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin konumunu en iyi gösteren haritadır. Külliye; Cülûs Yolu üzerinden eski adı Boyacı Sokağı (günümüzde Sultan Reşat Caddesi) olan yol üzerinden, Defterdar ve Ayvansaray üzerinden sur içine bağlanan yolun başlangıç noktasında bulunmaktadır.

Fransız mimar olan Henri Proust İstanbul'un planlamasını on yıllar boyunca yöneten kişidir. İstanbul, Galata, Beyoğlu ve Üsküdar-Kadıköy için ayrı ayrı hazırladığı planlar bir grup Türk mimar ve plancı tarafından gözden geçirilerek düzeltilmiş ve yirmi yıl kadar gündemde kalmıştır. Proust, İstanbul'u işlevsel bölgelere ayırmış ve bu kararlar sonraki yıllarda ortaya çıkacak gelişmelere yol açmıştır. Haliç'i sanayi aksına dönüştürme düşüncesi, bu kararlardan biri olmuştur.²⁹⁹

1936-1937 yılında hazırlanan plan, sanayinin Haliç çevresinde toplanması ve Boğaz'ın sanayiden arındırılması öngörülmüş ve planın 1939 yılında uygulamaya konulmasıyla birlikte Haliç bir sanayi aksına dönüşmüştür.³⁰⁰ Haliç'in sanayi aksına dönüşmesi ile kent dokusu bozulmuştur. Çünkü Proust için İstanbul'un sadece Antik ve Bizans dönemleri gerçek arkeolojik değerlere sahipti ve buna bağlı olarak, sadece Ayasofya-Büyük Saray-Hipodrom bölgesini arkeolojik sit alanı olarak belirlemiştir. O yıllarda kent korunması, büyük anıtların çevresinin temizlenmesi anlamına geliyordu.³⁰¹

²⁹⁸ İsmail Orman, "Mehmed Reşad Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 518-519.

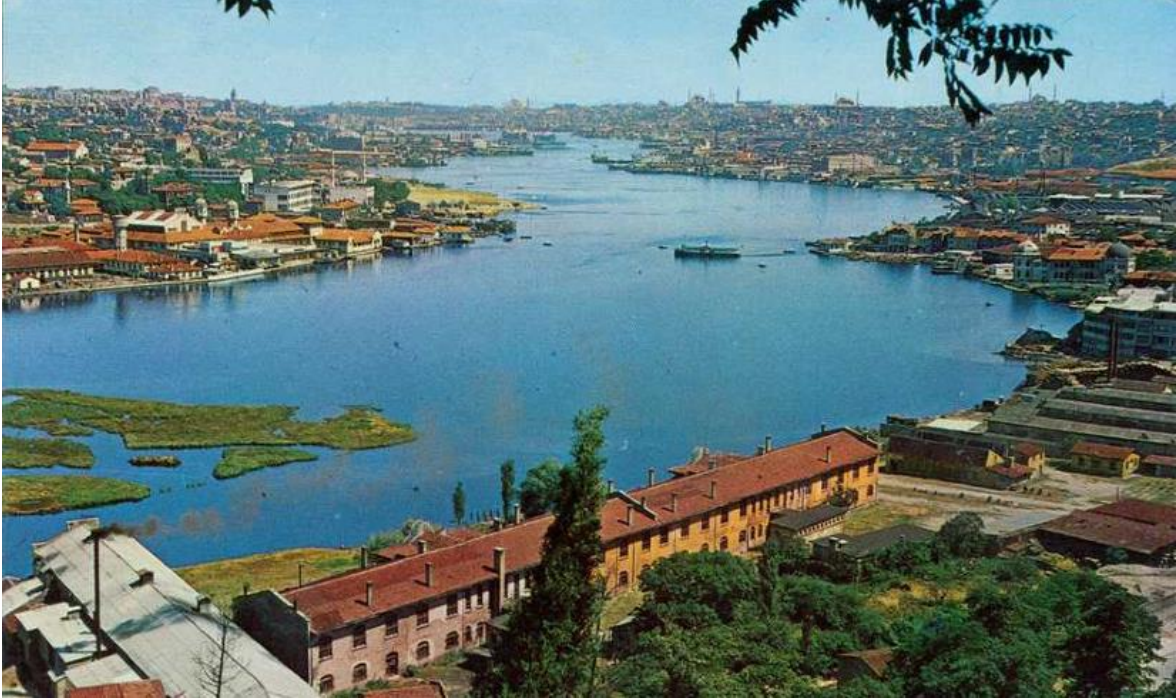
²⁹⁹ Kuban, *İstanbul*, 503-504.

³⁰⁰ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 277.

³⁰¹ Kuban, *İstanbul*, 504.

H. Fahrünnisa Kara'ya göre 1961 yılında Haliç sahil tamamen sanayi tesisleriyle dolmuş ve sahilde hiç boş yer kalmamıştır.³⁰² İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin kuzey aksına, külliye ile İplikhane Fabrikası'nın ayakta kalan kısmı arasına Bahariye Mencusat Fabrikası inşa edilmiştir.

Şekil 161: Pierre Loti Tepesi'nden Haliç'e Bir Bakış

Kaynak: *Pierre Loti'den Haliç'e Bir Bakış* (Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı), No:27979

Sanayileşmeyle birlikte yerleşme dokusu dışında kalan boş alanlara tamamen alt yapıdan yoksun kaçak yapılar yapılmış, sanayi ile dolan Haliç sahillerinin gerisindeki, tarihi Eyüpsultan mezarlığı, Pierre Loti ve sırtlarındaki eski yerleşme dokusunun dışında kalan boş alanlara yayılmıştır.³⁰³

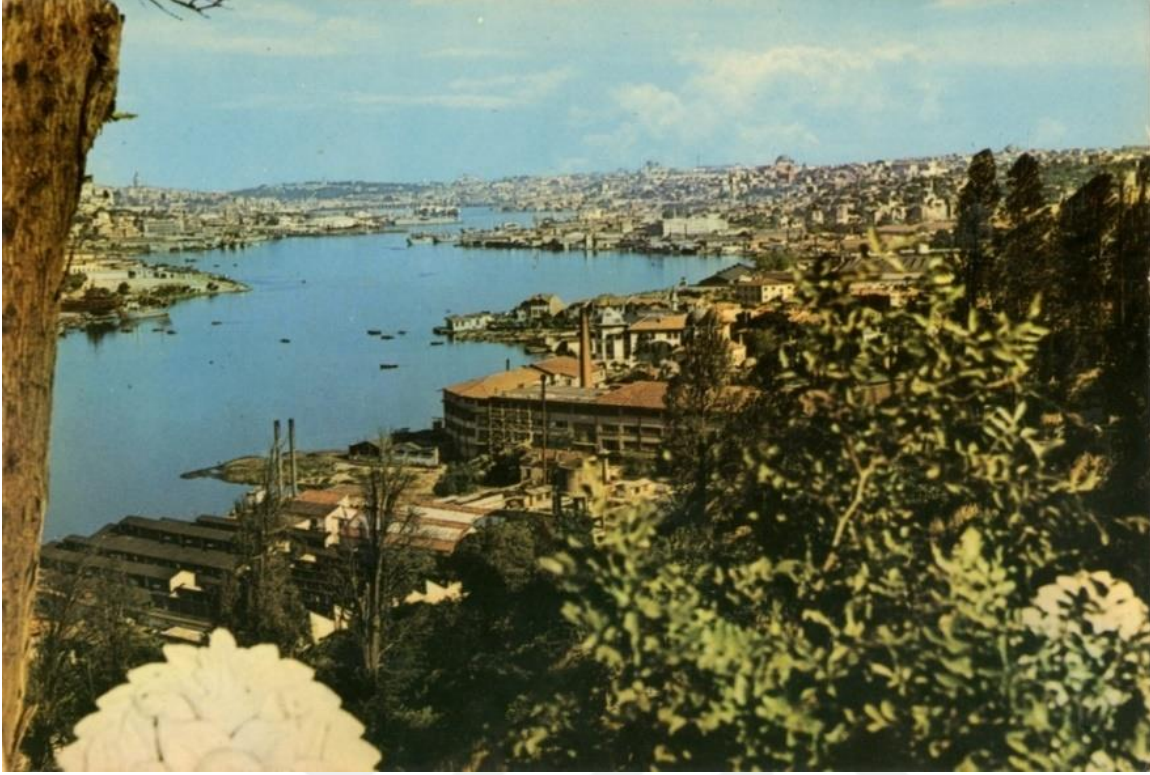
1977 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.01.1977 gün 9511 sayılı kararı ile, Eyüpsultan'ın ilk kentsel sit alanı belirlenmiş ve sınır içinde tescile değer görülen eski eserlerin tespit ve tescilleri yapılarak kayıt altına alınmıştır.³⁰⁴

³⁰² Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 280.

³⁰³ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 281.

³⁰⁴ İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), *Eyüp Kentsel Sit Alanı 1/500 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı Raporu* (İstanbul: Şehir Planlama Müdürlüğü, 2009), 28.

Şekil 162: Eyüpsultan Sırtlarından İstanbul ve Haliç'in Görünümü

Kaynak: *Eyüp Sırtlarından İstanbul ve Haliç'in Görünüşü* (Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: Salt Araştırma, Kemali Söylemezoğlu Arşivi), No: AHISTEYUP016.

29.07.1980 Onaylı Metropoliten Alan Nazım planı bakanlıkça onaylanmış ve İstanbul'un Metropoliten Alanı'nın ülke ve dünyaca bilinen öz değerlerini yitirmeden uluslararası düzeydeki öneminin ülke yararına arttırılması olarak belirlenmiş ve sanayi alanlarının başka alanlara transfer edilmesini ve yeni yerleşim alanlarına kaydırılmasını da politikaları arasında alıp bu politikalar doğrultusunda Haliç kıyılarının sanayiden arındırılması ön görülmüştür.³⁰⁵

19.12.1985 Onaylı 1/5000 Ölç. Haliç Düzenleme Nazım İmar Planı ve 24.04.1986 Onaylı 1/1000 Ölç. Haliç Düzenleme Uygulama İmar Planında; Haliç kıyılarının sanayiden arındırılıp temizlenmesi ve şehirle bütünleşmesi amacı kapsamında, mevcut eski eserlerin kamulaştırılması ve kıyılarda kamuya açık yeşil alanlar oluşturulması kararı alınmıştır.³⁰⁶ Haliç, bu plan kapsamında "Öncelikli Koruma Altına Alınacak Alan" olarak belirlenmiştir.

³⁰⁵ İBB, *Eyüp Kentsel Sit Alanı 1/500 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı Raporu*, 34.

³⁰⁶ İBB, *Eyüp Kentsel Sit Alanı 1/500 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı Raporu* 34.

Haliç'te bulunan sanayi tesisleri farklı yerlere taşınırken geride bıraktıkları alanlar kamuya açık yeşil alanlara ve oyun alanlarına dönüştürülmüştür.

Yıkımlar esnasında projesi yapılmadan betonlanan kıyı, Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin kodunu düşük seviyede bırakmış kıyı betonu, sokağı yüksekten keserek geçmiştir. Osmanlı padişahlarının Eyüpsultan'ı ziyaret etmek üzere deniz yoluyla geldiklerinde çıktıkları iskelenin eski rıhtım taşları, kayıkları bağlama halkaları bu sıradan ortadan kaldırılmış, Hüsrev Paşa Külliyesi'ne ait çeşme İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti içerisine taşınmıştır.³⁰⁷

Şekil 163: 1984 sonrası Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresinin Görünümü (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi)

Yine yıkımlar esnasında, tarihi Müzisyenler Kahvesi'nin son kalıntıları son dönemlerde İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti'ne ait koyunların barındırıldığı yer olarak kullanılmış ve kıyı kıyımları sırasında ortadan kaldırılmıştır.³⁰⁸

³⁰⁷ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 283.

³⁰⁸ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 283.

Başta Eyüpsultan olmak üzere Haliç ile kıyısı bulunan ve hatta bir iskeleye sahip olan Sultan Reşat Caddesi önünden geçirilen dört izli araç trafiği olan kazıklı yol uygulamasıyla semt, Haliç'ten kopartılmış; yüzyıllarca su ile iç içe yaşayan semtin kıyı ile bütünlüğü bozulmuştur.³⁰⁹

2001 yılına ait hava fotoğrafında (**Şekil 164**) İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin doğusundan geçen dört izli kazıklı yol uygulamasıyla külliye sudan uzaklaşmıştır. Külliye'nin doğu yönünde uzanan hazire duvarı kazıklı yol ile sınırlanmış, kuzey yönü ağaçlandırılmış ve kuzeybatı yönünde bulunan Bahariye Yolu'nun boş olduğu dikkat çeker. Külliye çevresiyle birlikte "ada" görünümünü andırmaktadır.

Şekil 164: 2001 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı

2002 yılına ait uydu fotoğrafında (**Şekil 165**), külliye'nin kuzeybatı ve kuzey aksında inşaat çalışmaları görünmektedir. Bu dönemde külliye'nin kuzeybatı aksına dikdörtgen boyutlu hayvan kesim merkezi, iki katlı otopark ve Pierre Loti Tepesi'ne ulaşan ve bu bölgenin insan

³⁰⁹ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 283-284.

sirkülasyonunu arttıracak teleferik hattına başlanmıştır. Tüm bu projeler 2005 yılında tamamlanarak hayata geçirilmiştir.

Şekil 165: 2001 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı

2010-2017-2020 ve 2023 yıllarına ait uydu fotoğraflarında (Şekil 166-167-168-169) görüldüğü üzere, İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi geçmişten günümüze kadar birçok değişim geçirerek mevcut durumunu almıştır.

2020 yılında hazırlanan hazırlanıp onaylanan proje kapsamında, İstanbul Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nin Haliç'e bakan cephesinde bulunan ahşap tarihi Müzisyenler Kahvesi aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir. Padişahların Eyüpsultan'a geldiklerinde kullandıkları binek taşı İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi önünde bulunmaktadır. Bahariye Yolu üzerine Eyüp Belediyesi tarafından ahşap dükkanlar inşa edilmiştir. Külliye çevresinde herhangi bir konutlaşma söz konusu değildir. Sit alanı ilan edilen bölge, koruma altına alınmıştır.

Şekil 166: 2010 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı

Şekil 166: 2017 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı

Şekil 168: 2020 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı

Şekil 169: 2023 Yılında Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Çevresini Gösteren Uydu Fotoğrafı

Şekil 170: Günümüzde Hayvan Kesimhanesinin Görünümü

Şekil 171: Katlı Otoparkın Görünümü

Günümüzde İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve çevresi, gereken ilgiyi görmediği için yalnız bırakılmış bir bölgedir. İstanbul Eyüp Sultan Cami'nin C giriş kapısının çıkış noktasında olmasına rağmen İstanbul Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret eden insanların sirkülasyonu bu bölgeyi fazla etkilememektedir. Diğer yandan bakıldığında, özellikle Batılılaşma Dönemi'ne ait anıtsal eserlerinin süslemeleri sokağın anıtsallığını arttırmaktadır ancak İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi çevresinde bulunan Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Türbesi, Adile Sultan Türbesi kaderine terk edilmiştir. Semtin hem yabancı turist hem de yerli turist açısından potansiyeli çok yüksek olmasına rağmen yeterli tanıtım yapılamasından dolayı İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve çevresi günümüzde ıssız ve yalnızdır.

Şekil 172: Günümüz Sultan Reşat Caddesi

Kaynak: Erol Şaşmaz, *Cülûs Yolu* (Fotoğraf, 21.yüzyıl), Türkiye'nin Tarihi Eserleri.

6.4. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin İstanbul ve Semt Silüetine Etkisi

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, İstanbul'un fethi akabinde inşa edilen Eyüpsultan Külliyesi etrafında şekillenen Eyüpsultan semtine inşa edilmiştir. Külliye; etrafı tepelerle çevrili, deniz kotu seviyesinde ve Haliç kıyısına yakın bir düzlükte bulunmaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenlerinin gerçekleştiği Cülûs Yolu üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı padişahlarının Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret etmek için geldiği Bostan İskeleyi Yolu üzerinde bulunmaktadır ve bu bağlamda külliye, stratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır.

Çevresinde bulunan tepelerin aşağısında, yatay bir topografyaya külliye, yatay olarak olarak yerleştirilerek topografyanın yataylığını daha da pekiştirmiştir.

Külliye; içinde barındırdığı yapı parçalarıyla birlikte Cülûs Yolu üzerine tam uyumla inşa edilmiştir. Küçük boyutlu bir külliye olması, aynı zamanda yüksek görünüme sahip bir cami yapısına sahip olmamasına rağmen külliye, İstanbul'a hakim birçok tepeden görünmekte ve İstanbul ve Eyüpsultan'ın silüetini süslemektedir. İstanbul'a hakim bir tepe olan Pierre Loti Tepesi'nden, Haliç ve Söğütözü'nden yapıyı görebilmek mümkündür.

Külliye, Sultan Reşat Caddesi'nin doğu, batı, güney ve kuzey yönlerinden silüetini etkilemektedir. Batı yönünde Eyüp Sultan Cami'nin C kapısından külliyenin türbesi ve güney avlu duvarı, doğu cephesinden sebili ve güney avlu duvarı görünmektedir. Bu yönüyle bulunduğu sokağın karakterini vermiştir.

Barlett'in Eyüpsultan'ı gösteren gravüründe³¹⁰ (Şekil 173), külliyenin Haliç'e yakınlığı vurgulanmış ve yatay araziye yatay yerleşimi gösterilmiştir. Diğer yandan, tepelerin arasında İstanbul'un tepelerine hâkim camiler, kubbe ve minareleriyle İstanbul'u taçlandırırken, Eyüpsultan'da Eyüp Sultan Külliyesi, Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Zal Mahmut Paşa Külliyesi dikkat çekmektedir. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin imaretinin kubbeleri, yüksek bacaları ve türbe inceliklerle belirtilmiştir.

³¹⁰ Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul-18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl*, 40.

Şekil 173: Barlett'in Eyüpsultan'ı Gösteren Gravürü

Barlett'in İstanbul ve Eyüpsultan'ı gösteren başka gravüründe³¹¹ (Şekil 174), Eyüp Sultan Cami yarım gösterilmiş gösterilirken Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin aydınlık fenerli mutfak kubbesi ve uzun bacaları vurgulanmıştır.

Şekil 174: Barlett'in Eyüpsultan Mezarlığı'ndan Haliç Gravürü

³¹¹ Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul-18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl*, 63.

Şekil 175: Eyüpsultan'dan Tarafından Haliç'in Görünümü

Kaynak: *Constantinople* (Kartpostal, 19.yüzyıl, İstanbul: Salt Araştırma), No: AHISTEYUP035

Şekil 176: Eyüpsultan ve Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Haliç'ten Görünümü

Kaynak: *İst.Eyup Umumi Görünüşü* (Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Şinasi Akbatu Arşivi), No.26644.

Şekil 177: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Sokak Silüeti (Eyüpsultan Belediyesi Arşivi)

Şekil 178: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Sokak Silüeti

Şekil 179: Günümüzde Piere Loti Tepesi'nden Eyüpsultan ve Haliç'e Bakış

7. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

7.1 Külliye

Müslümanlığın ilk devrinden beri cami, sosyal ve kültürel alanların birer parçası olmuş ve yeni kurulan şehirlerin çekirdeğini oluşturmuştur. Külliye yapıları, şehirlerin kurulması ve gelişmesi açısından önemli bir rol oynamıştır.

İlk Osmanlı külliyesi bir caminin merkeze alındığı dağınık, geniş programlı planlıdır ve bu durum külliye mimarisinin bir araştırma devrine işaretler. İznik'te Orhan Gazi tarafından inşa edilen Orhan Gazi Külliyesi (1355), Osmanlı'nın ilk külliye kuruluşudur ve cami hamamdan oluşan basit bir yapı topluluğudur.³¹²

Şehirlerde külliye inşası için şehrin yüksek tepeleri seçilmiş ve yapıların yerleştirilmesi birtakım problemlere sebep olmuştur. Bursa'daki *Yıldırım Beyazıd Külliyesi (1391-1395)*'nde yapılar dar ve engebeli bir araziye oturtulmuş bu yüzden aksaklıklar meydana gelmiş aynı zamanda yapıların yerleştirilmesinde geometrik ve simetrik nizam gözetilmemiştir.³¹³

İstanbul Fatih Külliyesi (1463-1470) ile ortaya çıkan geometrik düzen *Amasya (1486)* ve *Edirne II. Beyazıd Külliyesi (1487-1488)* 'nde de devam etmiştir. Araziyi iyi kullanma ve külliye ait yapıları geliştirmede en büyük aşamayı Mimar Sinan yapmıştır. İstanbul'un hâkim tepelerine yerleştirdiği selatin külliyesi ve küçük külliyesi araziye göre yerleştirmiş ve camiyi merkeze koyarak külliye ait diğer yapıları caminin çevresine kademeli olarak yerleştirmiştir. *İstanbul Süleymaniye Külliyesi (1557)*, yüksek bir tepeye yapılmasına rağmen yapılar kademeli olarak yerleştirilmiştir.³¹⁴

Mimar Sinan, külliyelerinde kullandığı en önemli plan şemalarından biri, medrese-cami ilişkisidir ve bu plan şemasını *İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi (1566)* ve *İstanbul Zal Mahmud Paşa Külliyesi (1582)* 'nde de kullanmıştır.³¹⁵

Mimar Sinan'dan sonra külliyelerde simetri ve geometrik düzen bozulmuş ve külliye ait yapılar caminin etrafına dağınık olarak yerleştirilmiştir. *İstanbul Sultan Ahmed Külliyesi*

³¹² Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 49.

³¹³ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 164.

³¹⁴ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 164.

³¹⁵ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 167.

(1609-1671)'nde camiye büyük bir önem verilmiş fakat külliye ait yapılar nizamsız ve dengesiz bir plan oluşturmaktadır.³¹⁶

17. yüzyılda ortaya çıkan ve külliyelerde büyük bir önem arz eden tip, medrese külliyeleridir. Altıgen mescit ve bir dikdörtgen mekân etrafında sıralanan revaklı hücreler plan şemasının aslını meydana getirmektedir.³¹⁷

18. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamasından dolayı, külliye tesislerinde değişik biçimler görülmektedir. Merkeze caminin oturtulduğu ve yapıların caminin etrafına yerleştirildiği planların yerine, türbeler veya medreseler çevresinde gelişen küçük topluluklar ortaya çıkmıştır. Cephelerde ve süslemede tamamen Barok üslup etkilidir.³¹⁸

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (1795), bu dönemde inşa edilmiş bir külliye topluluğudur. Küçük ölçekli külliye, caminin merkeze oturtulduğu önceki kuruluşlardan ziyade imaretin merkeze oturtulduğu ve diğer yapıların bu imaret etrafında kümелendiği bir kuruluştur. Küçük bir arazi üzerine inşa edilmesine rağmen yapılar, uyumlu bir şekilde araziye yerleştirilmiştir. Külliye ait yapıların küçük bir arazide sistemli olarak yerleştirilmesi *İstanbul Gazanfer Ağa Külliyesi* (1595-1596) ile benzerlik göstermektedir.

Külliye imaret büyük olarak tasarlanmış ve merkeze oturtulmuş olmasına rağmen türbe birinci derece önemle ele alınmıştır. Cepheye inşa edilen sebîl, külliye Barok karakter kazandırmaktadır. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı mimarlığında imaret etrafında gelişen tek külliye yapısı olmakla birlikte türbe ve imareti olan bir toplulukta cami ya da mescit inşa edilmemesi açısından da önemlidir.

³¹⁶ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 170.

³¹⁷ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 171-172.

³¹⁸ Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, 173.

7.1.1. İmaret

İmaret, Erken Osmanlı Dönemi'nde ters T planlı olarak inşa edilen zaviyeli camileri tanımlamakta kullanılmakla birlikte,³¹⁹ külliye yapısını oluşturan cami, türbe, sıbyan mektebi, sebil ve çeşme yapılarının tamamını tanımlamak için de kullanılmıştır.³²⁰ 16. yüzyıldan itibaren ise imaret kelimesi anlamı daralarak külliye yapılarının bir parçası olan yoksullara, düşkünlere, yolculara, külliye çalışanlarına hizmet eden, günde iki öğün yemeğin çıktığı aşevlerini ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde imaretler, ayrı bir yapı türü olarak ele alınmıştır. Osmanlı'nın hayır yapma ve sadaka geleneği bu yapıların kurumsallaşmasını sağlamıştır.³²¹

Osmanlı Dönemi'ndeki ilk imaret izleri, tabhaneli camilerin ilk örneği olan *İznik Orhan Gazi İmareti* (1334-1335)'nde karşımıza çıkmaktadır. Burada imaret, tabhaneli camiye karşılık gelmektedir ancak yemeklerin pişirildiği bir aşevine de sahiptir.³²²

Erken Dönem'de ilk müstakil imaret, Orhan Dönemi'nde Bursa'da yapılan imarettir. İmaret-zaviye, medrese, sıbyan mektebi, hamam, han ve bedestenden oluşmaktaydı.³²³ İmaretin medrese ve zaviye-misafirhane bölümleri bağlantılı olduğu bilinmekte, daha sonra İstanbul'da Sinan'ın inşa ettiği külliyelerde de imaretlerle barınmaya ait bölümler arasında bu bağlantı devam etmiştir. ³²⁴ II. Beyazid'in Koza Hanı'nı yaptırtırken mutfak bölümü yıkılmış, medrese yerine ise bugünkü belediye binası inşa edilmiştir.³²⁵

Sultan I.Mehmed tarafından 1419 yılında inşa ettirilen *Bursa Yeşilcamî Külliyesi* (1419)³²⁶ günümüzde mevcut olan en erken tarihli Osmanlı imaretidir. İmaretin bazı bölümleri yıkılmakla birlikte plan şemasını genel hatlarıyla koruyabilmiştir. Bursa'da Sultan II.Murad tarafından inşa ettirilen *Muradiye Külliyesi İmareti*'de Erken Dönem örneklerindendir.³²⁷

İstanbul'da inşa edilen en erken tarihli imaret, 1463-1470 yılları arasında tamamlanan *Fatih Külliyesi*'nin imaretidir. Külliyenin güneybatısına tabhane ve kervansarayla yan yana

³¹⁹ Bilgin "İmaretler", 171.

³²⁰ Gürbıyık "Osmanlı İmaretleri'nin Tipolojisi", 24.

³²¹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 22-23.

³²² Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 23.

³²³ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 83-84.

³²⁴ Tanman, "İmaretler", 165.

³²⁵ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 84.

³²⁶ Doğan Yavaş, "Yeşilcamî Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/492.

³²⁷ Gürbıyık, "Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)", 23.

bulunmaktadır. Barınma ve yeme içme fonksiyonlarının bir arada bulunduğu tabhane-imaret niteliğinde yapılmıştır.³²⁸

Sultan II.Beyazid Dönemi (1481-1512)'nde inşa edilen, *II.Beyazid Külliyesi* olarak bilinen, Amasya, Edirne ve İstanbul'da bulunan külliyeler içinde imaretler bulunmaktadır. Sırası ile 1486, 1487/88 ve 1505/06 tarihleri arasında tamamlanan bu üç selatin külliyesinde imaretler, cami merkezli olarak oluşturulmuştur. Amasya'da imaret, tabhane ve kervansaray bölümleriyle birlikte inşa edilmiştir.³²⁹

Edirne ve İstanbul'da inşa ettirilen *Bayezid Külliyesi*'nde imaret, tabhane mekânlarından soyutlanmıştır. II.Bayezid Külliyesi'nde imarete ait birimler kendilerine ait bir iç avlu etrafında toplanarak bağımsız bir bölüm oluşturdukları görülür.³³⁰

Osmanlı Dönemi İstanbul'unda, mimari açıdan en gelişmiş örnekler Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Diğer yapı türlerinde olduğu gibi en güzel imaret örnekleri de Mimar Sinan imzası taşımaktadır. 1543-1548 tarihleri arasında inşa ettirilen *Şehzade Külliyesi*'nde imaret dikdörtgen bir avlu etrafında doğu ve batı yönlerine yerleştirilmiş, güney yönüne ise helalar dizilmiştir. *Şehzade Külliyesi*'ne ait kervansaray bağımsız olarak tasarlanmış olmasına rağmen imaret ile bağlantılıdır.³³¹

Sinan tarafından 1550-1557 yılında inşa edilen *Süleymaniye Külliyesi*'nin imareti, külliyenin ihtişamını yansıtmaktadır. İmaret ve imarete komşu olan tabhane birimi caminin kuzey yönünde yer almaktadır. Arazinin Haliç yönüne doğru alçalmasından yararlanılarak imaretin ve tabhanenin altına kervansarayın ahırları yerleştirilmiştir. Tabhane ve imaret birimlerinin etrafı ortak bir duvar ile çevrelenmiştir.³³²

Sinan'ın tasarladığı imaretlerden tamamen farklı özelliklere sahip 1616 yılında inşa edilen *Sultan Ahmed Külliyesi*'nin imareti, dağınık tasarımıyla dikkat çekmektedir. İmarete ait mutfak, kileri fırın bölümleri bağımsız yapılar şeklinde tasarlanmış bir mimari programa sahiptir.³³³

³²⁸ Tanman, "İmaretler", 165.

³²⁹ Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi İmaretler", *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, ed.Sadi Bayram (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 1/336-337.

³³⁰ Tanman, "Sinan'ın Mimarisi İmaretler", 337.

³³¹ Tanman, "İmaretler", 165.

³³² Tanman, "İmaretler", 165.

³³³ Tanman, "İmaretler", 165.

Osmanlı'nın Batılılaşma Dönemi'nde 1710 tarihli *Yeni Valide Külliyesi*, 1755 tarihli *Nuruosmaniye Külliyesi* imaretleri kendinden önce inşa edilen imaretlerden daha küçük boyutlu ve iddiasız tasarımlara sahiptir.³³⁴

Eyüpsultan'da bulunan 1795 yılında Mihrişah Valide Sultan tarafından inşa edilen *Mihrişah Valide Sultan Külliyesi*, diğer imaretlerden farklı bir mimari programa sahiptir. Yukarıda bahsedilen tüm imaretler, cami merkezli olarak ortaya çıkmış ya da bir külliye yapısına ait bir birim olarak inşa edilmiştir. Ancak Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nde imaret, külliye yapısının asli bir unsuru olarak ortaya çıkmış ve tüm külliye yapıları imaret etrafında konumlandırılmıştır.

Mihrişah Valide Sultan İmareti, Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin merkezini oluşturmaktadır. Klasik Dönem'de inşa edilen *Şehzade Külliyesi imareti*, *Süleymaniye Külliyesi imareti*, *İstanbul Haseki Sultan Külliyesi imaretlerine* göre boyut olarak daha küçük inşa edilmiştir.

7.1.1.1. Plan ve Mimari

Osmanlı imaretlerinin hemen hepsi tek başlarına tasarlanmamış, tabhaneli cami kapsamında ya da geniş bir külliye programı içerisinde yer almışlardır.³³⁵

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen imaretlerin 29'u günümüze kadar ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşan imaretlerin 28'i cami ile tasarlanırken Eyüp Mihrişah Valide Sultan imareti bir cami ile birlikte tasarlanmamıştır.³³⁶ Eyüp Mihrişah Valide Sultan İmareti, imaret merkezli olarak ortaya çıkmıştır.

Bu imaretlerden on altısı tabhane-kervansarayla ilişkili olarak tasarlanmıştır. Bu yapılardan bazıları; *Bursa Yeşil Cami İmareti (1419)*, *Amasya II.Beyazid İmareti(1486/1496)*, *Edirne(1487-88)* ve *İstanbul II.Beyazid İmareti(1505-06)* *Bursa Muradiye İmareti(1586/1593-94)*, *İstanbul Sultan Ahmed İmaretidir(1620)*.³³⁷

³³⁴ Tanman, "İmaretler", 166.

³³⁵ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 476.

³³⁶ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 704.

³³⁷ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 704

İmaretlerin dokuzu medrese ve sıbyan mektebi ile ilişki olarak tasarlanmıştır. Bu imaretlerin bazıları; *İstanbul Haseki İmareti (1540)*, *İstanbul Şehzade İmareti (1540)*, *İstanbul Nuruosmaniye (1755)* ve *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'dir.³³⁸

Afyon Sincanlı Sinan Paşa İmareti (1524-25) ve *İstanbul Laleli İmaretleri (1764)* ise herhangi bir yapılmış örneklerdir.³³⁹

Osmanlı imaretlerinde Erken Dönem'den son döneme kadar belirli bir plandan söz edebilmek mümkün değildir. Mutfak, kiler, fırın, yemekhane gibi birimlerden oluşan imaretler farklı şekil ve boyutlarda olabilmektedir.³⁴⁰

İmaretleri avlulu imaretler ve avlusuz imaretler olarak ikiye ayırabilmek mümkündür.

Avlusuz imaretler, cami ve külliye'nin diğer birimleri ile birlikte aynı avlu etrafında çevrelenmiş ve külliye'nin diğer birimleri ile aynı avluyu kullanmaktadır. Yolcuların barınma, yeme-içme ihtiyaçlarının karşılandığı ve hayvanlarının ihtiyaçlarının giderildiği menzil külliyelerinde karşımıza çıkmaktadır. İmaret, bu plan tipinde tek başına tasarlanmamıştır. Erken Osmanlı Dönemi'nde tabhaneli camilerde de avlusuz imaretler karşımıza çıkmaktadır. Avlusuz imaretlerde cami ile paralel kuzey-güney ekseninde, birimlerin tek bir sırası halinde arka arkaya uzandığı imaretler dikdörtgen planlı imaretlerdir. *Bursa Yeşil İmareti (1419)*, *Gebze Çoban Mustafa Paşa İmareti (1523)* bunlardan bazılarıdır.³⁴¹

Avlusuz imaretlerde, "L" planlı imaretler dikkat çeker ve bu imaretler bir kolu diğer kolundan kısa olan imaretlerdir. *Kastamonu Yakup Ağa İmareti (1547-48)* ve *Ilgın Lala Mustafa Paşa İmareti (1576-77)* bu plan tipinin bazı örnekleridir.³⁴²

Herhangi bir müstakil avluya sahip olmayıp, mekânların birbirinden bağımsız kütleler halinde yerleştirildiği tek örnek ise *İstanbul Sultan Ahmed İmareti (1620)*'dir.³⁴³

Avlulu imaretler; şehir külliyelerinde karşımıza çıkan, mimari programlarının zengin tutulduğu yapılardır. Bu imaretler yolculara değil, külliye'de çalışan kişilere, medrese öğrencilerine ve ihtiyaca muhtaç insanlara hizmet vermektedir. Büyük külliye yapılarına

³³⁸ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 704-705.

³³⁹ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 705.

³⁴⁰ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 478.

³⁴¹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 479.

³⁴² Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 481.

³⁴³ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 482.

hizmet verdiklerinden dolayı imarete ait birimler büyük tutulmuş ve bir müstakil avlu etrafında sıralanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde yapılan imaretlerin büyük çoğunluğunu avlulu imaretler oluşturmaktadır.³⁴⁴

Avlulu imaretlerde mekanların avlunun tek kenarına, iki kenarına, üç kenarına ya da avlunun tüm kenarlarına yerleştirilen örnekleri mevcuttur.

İstanbul Yeni Valide İmareti (1582)'nde mekânlar avlunun sadece kuzey cephesine yerleştirilmiştir.³⁴⁵

İstanbul Şehzade İmareti (1547-48), Payas Sokullu Mehmed Paşa İmareti (1574-75)'nde mekanlar kare avlunun doğu ve batı kanatlarına yerleştirilmiştir.

Mekanların avlunun üç kenarına yerleştirildiği örnekler, imaretler arasında en çok kullanılmış plan tipidir. *Edirne (1487-88)* ve *İstanbul II.Beyazid İmareti(1505-06), İstanbul Haseki İmareti(1540), İstanbul Atik Valide İmareti(1582), İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti(1794-95), İstanbul Nuruosmaniye İmareti(1755) ve İstanbul Laleli İmareti(1764)* bu plan tipinin bazı örnekleridir.³⁴⁶ *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti*'nde mekanlar kare avlunun kuzey, doğu ve batı yönlerinde "U" planlı olarak konumlandırılarak avlunun üç yönünü kaplamaktadır. Avlunun üç yönüne uzanan birimler aynı plan ve boyutlardadır ve nispeten simetrik bir düzenlemeye sahiptir. *İstanbul Haseki İmareti (1540)*'nde ise *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'ne göre avlunun üç yönünü kaplayan birimler, daha simetrik düzenlenmiştir. Birimlerin avlunun üç yönüne yerleştirildiği diğer imaretlerde ise, birimler avlunun etrafında farklı boyutlara ve planlamalara sahiptir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti'nde avluya giriş açıklığı üzerine herhangi bir mekân inşa edilmemiş ve giriş açıklığının olduğu güney cephesi büyük anıtsal bir kapı ve devamında mermer avlu duvarıyla çevrelenmiştir. *İstanbul Haseki İmareti (1540)* ve *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nde de aynı düzeni görebilmek mümkündür. *İstanbul Atik Valide İmareti (1582)* ve *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*'nde ise avluya giriş açıklığı üzerinde mekanlar bulunmaktadır.³⁴⁷

³⁴⁴ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 483.

³⁴⁵ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 486.

³⁴⁶ Gürbıyık *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 488.

³⁴⁷ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 489.

Mekanların avlunun dört tarafına yerleştirilen tek örneği ise *İstanbul Süleymaniye İmaretİ* (1588)'nde görmek mümkündür.³⁴⁸

İmaretlerin mimarisi mutfak, fırın, kiler, yemekhane, depo gibi farklı birimlerin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. İmaretlerin mimari programı özellikle mutfak, fırın ve kiler üzerine kuruludur. Bunun yanı sıra imarete ait görevlilere ait odalar, tuvalet, depo gibi birimlerde imaretlerde karşılaşılan birimlerdir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmaretİ "U" planlı bir düzenlemeye sahiptir. "U" planlı imaretin önünde kubbeli revak uzanır ve kubbeli revaklın gerisine ise mekânlar yerleştirilmiştir. Kubbeli revakın önünde ise dikdörtgen bir avlu uzanmaktadır.

İmaretİ oluşturan kanatlar; kuzey, batı ve doğu yönünde bulunmaktadır ve güney yönüne herhangi bir mekân inşa edilmemiştir. İmaretin kuzey yönünde, doğu-batı ekseninde uzanan bölüm, imaretin ana bölümünü oluşturmaktadır. Üç büyük dikdörtgen mekândan oluşan bölüm, neredeyse aynı boyut ve plana sahiptir. Batıdan doğuya sırasıyla imaretin hazırlık, mutfak ve fırın bölümünü oluşturan mekanlar yan yana yerleştirilmiştir.

İmaretin kuzey kanadını doğu ve batı yönlerinden kesen ve kuzey-güney ekseninde uzanan dikdörtgen kanatlar, "U" planını oluşturmaktadır.

Kuzey kanadı batı yönünden kesen ve avlunun batısına yerleştirilen batı kanadında, kare formlu beş mekân bulunur ve bu mekanlar aynı plan ve boyutlara sahiptir. Her mekânın içinde birer adet dolap nişi bulunmakla birlikte ve kuzey yönünde bulunan ilk üç odanın içerisinde ise ocak nişi bulunmaktadır. Batı kanadın güneyinde ise beşik tonozlu bir dehliz bölümüyle türbe avlusuna geçilebilmektedir.

Doğu yönünde yine güney-kuzey ekseninde uzanan farklı boyutlara sahip sekiz adet mekân bulunur.

Batı ve doğu yönünde uzanan kanatlarda; imarete ait birimler, imaret yetkililerine ait odalar, tuvalet gibi mekanlar bulunmaktadır.

Mihrişah Valide Sultan İmaretİ'nde uygulanan mimari programı, *Manisa Muradiye İmaretİ* (1586/1593-94)'nde görebilmek mümkündür. *Manisa Muradiye İmaretİ* (1586/1593-

³⁴⁸ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 490.

94)'nde kare bir avlunun gerisinde uzanan revaklı avlu ve revaklı avlunun gerisinde üç yöne yerleştirilmiş mekanlar bulunmaktadır. Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin giriş yönü hariç üç yönünde kubbeli revak uzanırken, *Manisa Muradiye İmareti (1586/1593-94)*'nin dört yönünde kubbeli revak uzanmaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin kuzey kanadı batıdan doğuya, hazırlık mekânı mutfak ve fırın bölümünden oluşmaktadır.

Mutfak, imaretlerin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Diğer birimlerden daha büyük tutulan bu birimle, farklı boyut ve planlamalara sahip olabilmektedir. Kare, dikdörtgen, "L" planlı bir şemasına sahip olan mutfakların üzeri kubbe ya da tonozla örtülüdür. Bir aydınlık fenerine de yer verilmektedir. Yemeklerin pişirildiği bölüm yine farklı değişik şekillerde ve boyutlarda olabilmektedir. Bazı imaretlerde ocaklar farklı boyut ve şekillerde olabilirken bazılarında basık veya yuvarlak kemerle ocak bölümü ana mekândan ayrılmaktadır. Mutfak bölümünde, pişirilen yemeğin dumanının dışarıya atılması için bacalar bulunmaktadır.³⁴⁹

Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nde mutfak, dikdörtgen planlı olarak oluşturulmuştur. Dikdörtgen planlı mekân iki ayrı bölümüne ayrılmıştır. İlk bölüm kare planlı olarak tasarlanmış ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. İkinci bölüm ise kare planlı ana mekândan kare kesitli basık ayaklara oturan iki yuvarlak kemerle ayrılmıştır ve bu alan mutfak yemeklerin pişirildiği ocak bölümüdür. *Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'nin mutfak bölümünde yemeğin pişirildiği ocak bölümünün ana bölümden ayrılma uygulamasını erken dönemde *Bursa Yeşil İmareti (1419)*'te klasik dönemde *İstanbul Şehzade Mehmed İmareti (1540)*'nde de görmekteyiz. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'yle aynı dönemde yapılan *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*'nde de aynı uygulamaya rastlanmaktadır.³⁵⁰

Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin kuzey kanadında en doğuda bulunan mekân, imaretin fırın bölümüdür. Dikdörtgen planlı olarak tasarlanan fırının kuzeydoğusu, kemerle kare şekle getirilmiş ve üzeri pendentifli geçişin sağlandığı kubbe ile örtülmüştür. Kare mekânın batısına iki adet fırın haznesi yerleştirilmiştir.

³⁴⁹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 393.

³⁵⁰ Gürbıyık *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 493.

Fırının güneybatısında bulunan demir merdivenlerden, hamurhane bölümüne çıkılır. Yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip bölümün üzeri tonozla örtülmüştür. Demir merdivenlerin yanında, fırının güneybatısında ise bir ocak bulunur. *İstanbul Laleli İmareti (1764)* ile, *Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'nin fırın bölümleri benzer plan şemasına sahiptir. Hamurhane bölümü her imarete olmamakla birlikte *Edirne (1487-88)* ve *İstanbul II.Beyazid İmareti(1515-06)*, *İstanbul Şehzade İmareti(1547-48)*, *İstanbul Laleli İmareti(1764)*'nde de bulunmaktadır.³⁵¹

Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin doğu ve batısında bulunan kanatlarda imarete ait görevlilere ait odalardan oluşmaktadır. Kubbeli revakın gerisinde kare planlı odaların üzeri aynalı tonozla örtülüdür. *İstanbul Süleymaniye İmareti (1558)*, *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*, *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nde de görevlilere ait odalara rastlanılmaktadır.³⁵²

7.1.1.2. Malzeme ve Teknik

İmaretlerde genellikle malzeme olarak tuğla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Tamamen tuğladan inşa edilen örnekler bulunmamakla birlikte en çok kullanılan malzeme taş ve tuğla malzeme birlikteliğidir. Düzgün olmayan kesme taş, düzgün kesme taş, tuğla, mermer birlikte kullanılan malzemeler olmuştur. İmaretlerin inşasında, içinde bulundukları külliyelelerin diğer yapılarından daha ekonomik malzemeler kullanılmıştır.³⁵³

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nde malzeme olarak düzgün kesme taş, taş-tuğla karışımı ve mermer kullanılmıştır. İmaretin doğu-batı yönünde uzanan kuzey kanadının kuzey-doğu ve batı cephesinde tamamen düzgün kesme taş malzeme kullanılırken, güney cephesinde revak sınırına kadar kesme taş kullanımı mevcuttur. İmaretin doğu kanadının doğu cephesinde ve imaretin kapılarında taş malzeme kullanılmıştır.

Kuzey kanadın güney cephesi revak sınırından sonra, batı kanadı ve doğu kanadının batı cephesi ve revaklarda, kuzey cephesi avlu duvarında taş-tuğla malzeme birlikteliğiyle oluşan

³⁵¹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 511.

³⁵² Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 524.

³⁵³ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 764.

almaşık teknik kullanımı mevcuttur. Almaşık teknikle yapılan duvar cephelerinde bir sıra taş iki sıra tuğla uygulaması bulunmaktadır.

Amasya1486/1496), Edirne (1487-88), İstanbul II. Beyazid İmareti (1505-06), İstanbul Haseki İmareti (1540), İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)'nde ise daha farklı bir uygulamaya gidilmiştir. İç mekânda tuğla malzeme kullanılmasına rağmen dış cephe kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Payas Sokullu İmareti (1574-75) ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti (1726-27) kesme taştan inşa edilmiştir.³⁵⁴

Manisa Muradiye İmareti (1586/1593-94) ve Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin revaklarında almaşık örgü tekniği kullanımı mevcuttur. İstanbul Haseki İmareti (1540) ve İstanbul Süleymaniye İmareti (1558)'nde ise revaklar kesme taştan inşa edilmiştir.³⁵⁵

İmaretin en gösterişli güney cephesini çevreleyen avlu duvarı, anıtsal giriş kapısı ve revakları oluşturan sütunlar tamamen mermer malzeme kullanılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin avlu duvarında tercih edilen mermer malzeme herhangi bir imarette kullanılmamıştır. Yuvarlak kemerli açıklıklarla oluşturulan mermer avlu duvarının benzeri İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (1707-1709)'nin³⁵⁶ avlu duvarında karşımıza çıkmaktadır.

7.1.1.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95) "U" plana sahiptir. Kuzey, doğu ve batı yönlerinde bulunan kanatlardan kuzey kanat, doğu-batı ekseninde uzanır ve imaretin üç büyük ana mekânı burada bulunur. Doğru ve batıda bulunan kanatlar, kuzey-güney ekseninde uzanır ve imarete kare planlı birimler yer almaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin kuzey kanadını oluşturan yan yana tasarlanan üç ana bölüm, dikdörtgen boyutta inşa edilmiştir. En batıda bulunan dikdörtgen

³⁵⁴ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 764

³⁵⁵ Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*, 764

³⁵⁶ M.Baha Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 371.

mekânın batı yönüne genişletilen bölümü tonoz ile örtülürken kare mekân kubbe ile örtülüdür.

Kuzey kanadın ortasında bulunan dikdörtgen formlu mutfak mekanının, batı yönüne iki kemerle genişletilen iki birim ve mutfağın ana mekanını oluşturan kare alanın üzeri kubbe ile örtülüdür. *Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)* ile aynı dönemde inşa edilen *İstanbul Yeni Valide İmareti (1711)*'nin mutfak bölümünde kubbe kullanılırken, *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)* ve *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nin mutfak bölümünde tonoz kullanımı mevcuttur.³⁵⁷

Kuzey kanadın en doğusunda bulunan dikdörtgen mekânın, hamurhane bölümünde tonoz kullanılırken, kare planlı fırın bölümünde kubbe kullanımı mevcuttur. Fırın bölümü, diğer imaretlerde incelendiğinde genellikle tonoz veya kubbe kullanıldığını ya da hem kubbe hem tonoz kullanıldığını, birkaç yapıda ise ahşap çatı kullanıldığını görebilmek mümkündür. *İstanbul Yeni Valide İmareti (1582)*'nde fırın bölümünde tonoz, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti (1574-75)*'nde dikdörtgen mekânın üzerinde kubbe ve tonoz bir arada kullanılmıştır. Erken Dönem'de yapılan *Bursa Yeşil İmaret (1419)* ve *Bursa Muradiye İmareti (1425-26)*'nin fırın bölümünde ahşap çatı kullanılmıştır.³⁵⁸

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin doğu ve batı kanadında bulunan kare mekanların tümünün üzeri aynalı tonoz ile örtülüdür. *İstanbul Süleymaniye İmareti (1558)*'nde görevli odaları kubbe ile örtüdür. *İstanbul Atik Valide İmareti (1582)*'nde dikdörtgen planlı görevli odalarının üzerin doğudaki bölüm beşik tonozla, batıdaki bölüm ise kubbe ile örtülüdür. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'yle aynı dönemde yapılan *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*'nde birimlerin üzeri tamamen tonozla örtülüdür.³⁵⁹

Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin "U"planlı kanatların önünde kubbeli revak uzanmaktadır. İnce beyaz mermer sütunlara oturan yuvarlak kemerlerin gerisinde imarete ait mekânlar ve önünde dikdörtgen avlu bulunmaktadır. Kemerler arasında demir gergiler de dikkat çekmektedir. *İstanbul Haseki İmareti (1540)*, *İstanbul Muradiye İmareti (1586/1593-94)*'nde revaklı avlu kullanımı mevcuttur. Kubbeli sivri kemerler mermer

³⁵⁷ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 543.

³⁵⁸ Gürbıyık *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 543.

³⁵⁹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 541.

sütunlara oturur ve *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'nde olduğu gibi kemerler arasında demir gergiler kullanılmıştır.³⁶⁰

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nde kubbe direkt beden duvarlarına oturmamaktadır. Beden duvarları ile örtü arasına sekizgen kasnak yerleştirilmiştir. İmaret yapılarında kare formlu kubbeli mekanlarda *Edirne II.Beyazid İmareti(1487-88)*, *İstanbul Süleymaniye İmareti(1558)*, *İstanbul Yeni Valide İmareti(1711)* gibi bazı yapılar hariç genellikle kasnak kullanımı mevcuttur.³⁶¹

İmaretlerde kare ya da kareye yakın mekanlarda genellikle kubbe kullanımı mevcuttur. Kubbe kullanımının olduğu mekanlarda kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. *Mihrişah Valide Sultan İmareti*'nin kuzey kanadında bulunan kubbeli kare formlu mekanlarda kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yalnızca *İstanbul Ayasofya İmareti (1743)*'nde mutfak ve fırın bölümünde tromp kullanılmıştır.³⁶²

7.1.1.4. Yapı Elemanları

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-1795) 'nde yapı elemanları olarak; giriş açıklıkları, pencerelere açıklıkları, aydınlatma feneri, bacalar kullanılmıştır ve bu yapı elemanları tek tek irdelenmiştir.

İmaretler, birden fazla birime sahip olduklarından dolayı birden fazla ve farklı form ve boyutlarda girişe sahiptirler. Özellikle avlulu imaretlerde, avlu girişlerinin diğer giriş açıklıklarından daha büyük ve görkemli oldukları dikkat çekmektedir.³⁶³

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin güney, kuzeybatı ve doğu yönünde olmak üzere üç giriş açıklığına sahiptir. İmaretin ana giriş açıklığı güney cephesinden sağlanmaktadır ve en görkemli kapısı güney cephesinde karşımıza çıkmaktadır. Kuzeybatı ve doğuda bulunan kapılardan imaretin hazire bölüme girilmektedir ve çok basit tutulmuşlardır.

³⁶⁰ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 195-320.

³⁶¹ Gürbıyık *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 543.

³⁶² Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 544.

³⁶³ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 533.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95), avlulu imaret olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen bir avlunun kuzey, doğu ve batı yönlerinde “U” planlı olarak kanatlar yerleştirilirken güney yönü boş bırakılmış ve güney avlu duvarı imareti, Sultan Reşat Caddesi’nden ayırmıştır. Güney avlu duvarı üzerinde yer alan imarete giriş kapısı, anıtsal bir portal görünümündedir. Giriş açıklığının bu denli görkemli oluşunu bulunduğu önemli güzergahta aramak mümkündür. Tamamen mermerden inşa edilen anıtsal kapı, dikdörtgen formudur. Giriş, iki yanda silmelere oturan yuvarlak kemer açıklığı ile sağlamıştır. Yuvarlak kemer, kırmızı-beyaz taşlardan oluşturulmuş, kilit taşı istiridye kabuğu motifindedir. Yuvarlak kemerin üzerinde yatay yerleştirilmiş bir kitabe vardır. Kapının alınlık kısmında ise “S” ve “C” kıvrımlı akantus yaprağı yerleştirilmiştir. Kapı, bu haliyle Barok karakterli özellikler taşımaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-1795) ’nde görülen bu ihtişamlı kapıyı *İstanbul Ayasofya İmareti (1743)*’nde görebilmek mümkündür. İnşa edildiği dönem ve bulunduğu özel konum itibarıyla *Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-1795)* ile benzer özellikleri taşımaktadır. Soğukçeşme Sokağı ile Bab-ı Hümayun Caddesi’nin köşesinde yer alan avlu girişi görkemli olarak tasarlanmıştır. Topkapı Sarayı ile III. Ahmet Çeşmesi’nin bulunduğu önemli bir alana açılan kapı, Barok üslup özellikleri taşımaktadır. Tamamen mermer malzemeden inşa edilen anıtsal kapı, yuvarlak kemer açıklığına sahiptir.³⁶⁴

Payas Sokullu Mehmed Paşa İmareti (1574-75) ve *İstanbul Atik Valide İmareti (1582)*’nin avlu girişleri çok sade olarak düzenlenmiştir. Basık kemerli avlu girişleri, bir sokağa değil, külliyein içerisinde açılıyor olmasından dolayı gösterişten uzaktır.³⁶⁵

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-1795)’nin birimlerine girişler, iki yanda taş söveye oturan yuvarlak kemerli kapılar ile sağlanmaktadır. Kuzey kanadında bulunan kapılar, doğu ve batıda bulunan kapılara göre daha büyük olarak tasarlanmıştır. Batılılaşmayla beraber klasik formların terkedildiği 18.yüzyılda inşa edilen *İstanbul Ayasofya İmareti (1543)*, *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*, *İstanbul Laleli İmareti (1764)*’nde de giriş açıklıkları yuvarlak kemer ile sağlanmıştır.³⁶⁶

³⁶⁴ Gürbıyık *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 533.

³⁶⁵ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 534.

³⁶⁶ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 534.

Pencere açıklıkları, imaretin aydınlatmasını ve havalandırmasını sağlayan en önemli yapı unsurlarındandır. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'nde avluya bakan cephelerde çok fazla pencere açıklığı bulunmaktadır. Bunun yanında imaretin arkaya bakan cephelerinde de pencerelerin kullanıldığını görmekteyiz.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nde dikdörtgen formlu pencereler, yuvarlak kemerli pencereler ve az miktarda kare pencere kullanılmıştır. Yuvarlak kemerli taş pencereler kuzey kanadında bulunan mutfak ve fırının avluya bakan cephesinde, kare pencereler doğu kanadının doğu cephesinde kullanılırken dikdörtgen pencereler tüm cephelerde kullanılmıştır. Pencerelerin tümünün söveleri taş malzemedir. *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)* ve *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nde de benzer uygulama görülmektedir. Farklı form ve boyutlarda pencere kullanılan bu imaretlerde, fırının avluya açılan pencerelerinde yuvarlak kemer kullanılmıştır.³⁶⁷

İmaretlerin özellikle mutfaklarında havalandırma ve aydınlanma işlevinin sağlanması için aydınlatma fenerine yer verilmiştir. Aydınlatma fenerleri genellikle altıgen veya sekizgen forma sahiptirler. Kare, dikdörtgen, daire formunda olan imaretlerde vardır. Fenerlerin her yüzünde birer pencere açılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-1795)'nin aydınlatma feneri mutfak biriminin üzerinde bulunmaktadır. Sekizgen forma sahip olan fenerin her bir yüzünde bir pencere bulunmaktadır. Üzeri ise kurşun kaplamalı kubbe ile örtülüdür. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti* ile aynı dönemde inşa edilen *İstanbul Ayasofya İmareti (1743)* aydınlık feneri dairesel, *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)* ve *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nin altıgen formlardadır. *İstanbul Ayasofya İmareti* aydınlık feneri cam malzeme ile örtülmüşken, diğer imaretlerde kurşun kaplama kullanılmıştır.³⁶⁸

Bacalar bir imaretin en önemli yapı unsurlarından biridir. Şehir külliyelerine ait imaretlerde inşa edilen bacalar anıtsal boyutlu bacalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle kare ya da sekizgen formlara sahip bacalar kesme taştan ya da tuğladan inşa edilmişlerdir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95) bir şehir külliyesidir ve bu külliyelerde menzil külliyelerine göre daha fazla yemek pişirilmektedir. Bu tip şehir külliyelerinde ocak

³⁶⁷ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 538.

³⁶⁸ Gürbıyık *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 546.

bölümleri ana bölümden ayrılmıştır. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)*'nde yemek pişirme alanı ortada kare kesitli bir payenin taşıdığı iki yuvarlak kemerle mutfak bölümünden ayrılmaktadır. Yemek pişirme bölümü ayrılan tutulan mutfağın ise anıtsal özellikle bacaları bulunmaktadır. Mihrişah Valide Sultan İmareti gibi mutfağın ana bölümünden ayrılarak pişirme bölüme 18. yüzyılda inşa edilen *İstanbul Ayasofya İmareti (1743)*, *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*, *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nde de yer verilmiştir. Erken Dönem'de ve Klasik Dönem'de de bu tip uygulama kullanılmıştır.³⁶⁹

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nin bacalarının ikisi mutfak, üçü fırın, üçü, batı kanadında, üçü doğu kanadında olmak üzere 11 adet bacası bulunmaktadır. Bu bacalardan beşi sekizgen planlıyken, altısı oval planlıdır. Mutfak üzerinde bulunan bacalar diğer bacalara göre çok yüksek ve geniş tutulmuştur. Bacaların üzerinde özgün olmayan konik kurşun külahlar bulunmaktadır. *Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-1795)*'nden önce inşa edilen *İstanbul Haseki İmareti (1540)* ve *İstanbul Şehzade Mehmed İmareti (1547-1548)*'nde bacalar aydınlık feneriyle aynı boyutlarda inşa edilmiştir. Sekizgen planlı bacalar, kurşun kaplı bir kubbe ya da külah ile örtülmüştür. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti*'yle aynı dönemde yapılan *İstanbul Ayasofya İmareti (1743)*, *İstanbul Nuruosmaniye İmareti (1755)*, *İstanbul Laleli İmareti (1764)*'nde inşa edilen bacalar form olarak yüksek tutulmuşlardır.³⁷⁰

7.1.1.5. Süsleme

İmarat yapıları işlevin ön planda tutulduğu, biçim ve gösterişin arka planda olduğu yapı türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Basit görünümlere sahip bu yapıların süsleme özellikleri de basit olarak kalmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95)'nde işlev ön planda tutulduğu için biçim ve gösteriş kaygısı taşınmamıştır. İmarette süslemeye sadece güney cephesi üzerinde bulunan giriş açıklığı üzerinde verilmiştir. Bunun sebebi ise imaretin önemli bir güzergâh ve konum üzerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Giriş açıklığı dikdörtgen boyutlarda ve tamamen mermerden inşa edilmiştir. Kapının her iki yanında silmelere oturan yuvarlak

³⁶⁹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaratları (Aşevleri)*, 548.

³⁷⁰ Gürbıyık, *Osmanlı İmaratları (Aşevleri)*, 549.

kemer, kırmızı-beyaz mermerden oluşur. Kilit taşı, istiridye kabuğu motiflidir. Kapının her iki yüksek kaidelere sahip, ikişer adet gömme sütun yerleştirilmiştir. Yuvarlak kemerin üzerinde yatay yerleştirilmiş bir kitabe bulunur. "S" ve "C" kıvrımların hâkim olduğu palmet motifi ise alınlık kısmında yer alır. Kapının her iki yanına madalyonlar içerisinde III. Selim'in tuğrası bulunmaktadır.

İstanbul Ayasofya İmareti (1743), İstanbul Mihrişah Valide Sultan İmareti (1794-95) ile benzer süslemelere sahiptir. İmaretin avlu giriş açıklığında mermer süslemeye yer verilmiştir. Merasim Kapısı olarak anılan avlu giriş açıklığının dış yüzeyinde yuvarlak kemere sahip açıklık bulunur. Yuvarlak kemerin üzerinde kitabe ve kitabenin üzerinde "S" ve "C" kıvrımlı barok karakterli tepelik dikkat çekmektedir.³⁷¹

³⁷¹ Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*, 558.

7.1.2. Türbe

7.1.2.1. Plan ve Mimari

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi; Eyüp Sultan Cami'ne en yakın konuma, külliye'nin en batı ucuna, Sultan Reşat Caddesi üzerine dışarı taşkın bir şekilde inşa edilmiştir.

Türbe, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk sanatına giren Barok üslubun hakimiyeti altında inşa edilmiştir. Bu dönemden itibaren geleneksel form, mimari, süsleme anlayışı değişmeye ve Batılı anlayış mimariye nüfuz etmeye başlamıştır. Mimariye bu dönemden itibaren düz hatlardan vazgeçilmiş, dalgalı ve dilimli hatlar girmiştir. Duvarlar dalgalı, kornişler fazla çıkıntılı, bombeli şekiller çok fazla kullanılmıştır.³⁷²

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi, Osmanlı mimarisinde yapılmış önemli bir örnektir. Türbe iki basamaklı bir kaide üzerinde on iki dilimli bir plana sahiptir. On iki dilime ayrılmış gövde daireye yakın planlıdır. İç mekânda ise on iki kenarlı poligonal bir plan söz konusudur.

Osmanlı Dönemi'nde Batılaşmayla beraber mimariye giren dilimli gövdeli plana sahip iki türbe mevcuttur. Bu türbelerden ilki *Mihrişah Valide Sultan Türbesi* iken, ikinci türbe ise, yine Eyüpsultan'da bulunan III. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan'a ait *İstanbul Şah Sultan Türbesi'dir (1800)*³⁷³. Dilimli bir gövdesiyle dikkat çeken türbenin iç mekânı daire planlıdır.

Mihrişah Valide Sultan Türbesi, tamamen mermer malzemeden inşa edilmiş gövdesi, iki basamaklı bir kaide üzerinde on iki dilime ayrılmıştır. On iki dilimli yapının üzeri kasnaklı kubbe ile örtülüdür.

Türbenin iç mekanına güneydoğu yönünde bulunan yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip kapıdan girilir. Avluya bakan giriş kapısı önünde, ince beyaz sütunlara oturan üç açıklığa sahip bir revak bulunur. Üç açıklığa sahip revakın, ortada bulunan açıklığı, diğer açıklıklardan daha geniş ve yüksek tutularak üzeri kubbe ile örtülürken, kubbeli geniş açıklığın sağında ve solunda bulunan açıkların üzeri ise tonoz ile örtülüdür.

Dış bükey formlarla on iki dilimlere ayrılmış cephe iki sıra halinde düzenlenmiştir. Her iki sıranın, iç bükey dilimleri içerisine gömme sütunlar yerleştirilmiştir. Türbenin dış bükey

³⁷² Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, 1954), 9.

³⁷³ Sevgi Parlak, "Şah Sultan Külliyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/258.

dilimlerinde, birbiriyle paralel yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır. Pencerelerin iki sıra halinde düzenlenip aydınlatılması Osmanlı Klasik Devri'nden beri devam eden bir uygulamadır. Pencerelerin yerleştirilmesinde herhangi bir yeniliğe gidilmemiş, var olan uygulama devam ettirilmiştir. Fakat bu dönemde pencerelerin formlarında önemli değişikliklerle karşılaşılmaktadır.³⁷⁴

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi, pencereleri arasında birbirine paralel bir korniş ayırır. Pencereler arasında iki birbirine paralel kornişin ayırdığı bir nötr kısım bu türbeyi önceden görülen tüm türbelerden ayırmaktadır.³⁷⁵

İstanbul Mihrişah Valide Türbesi'nin iç mekânı da on iki dilimli olarak düzenlenmiştir. İki sıra olarak üzere düzenlenen iç mekânın, alt sırasında bir dilime giriş kapısı, kapının her iki yanında bulunan dilimlere ise yuvarlak kemerli dolap nişi yerleştirilmiştir. Geriye kalan dokuz dilime pencereler sıralanmaktadır.

Türbenin üst sırasında on iki dilimin içerisinde yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır.

7.1.2.2. Malzeme ve Teknik

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde yoğun olarak mermer, ahşap, maden malzeme kullanılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin dış cephesinde mermer malzemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. On iki dilimli cephenin tüm cephesi mermer malzemedan inşa edilmiştir. Cephesinin dilimleri arasına yerleştirilen sütunlar, sütun başlıkları, cephe üzerinde bulunan silmeler, pencerelerin söveleri, pencerelerin kilit taşı, korniş mermer malzemedan oluşmaktadır.

Türbenin revakları, revakların oturduğu sütun ve sütun başlıkları, giriş kapısının tamamı mermer malzemedan inşa edilmiştir.

On iki dilimli iç mekânın ikinci sıra pencere dizine kadar yine mermer malzeme kullanılmıştır.

³⁷⁴ Önkal, *Hanedan Türbeleri*, 37-38.

³⁷⁵ Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, 37.

Osmanlı Klasik Dönemi'nde türbe yapılarında, taş ve tuğlanın birlikte kullanılmasının yanı sıra, türbelerin dış kaplamalarında kesme taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. Klasik Dönem'de ilk olarak kesme taş kullanılırken daha sonra yerini mermer malzeme alarak duvar kaplamalarında sıklıkla kullanılmıştır. Revaklarda, sütun ve sütun başlıklarında, kapı ve pencere sövelerinde mermer malzeme sıklıkla tercih edilmiştir.³⁷⁶

Batılılaşmanın etkisiyle türbe yapılarında yine kesme taş ve mermer kullanılmaya devam etmiştir. Ancak, Klasik Devir'de çok fazla kullanılan mermer, 18. yüzyılda, Klasik Devir'e göre çok daha az kullanılmıştır. Bunun sebebini ise devletin 18. yüzyılda yaşadığı ekonomik sarsılmada aramak mümkündür. *İstanbul Nakşidil Valide Türbesi*'nde, yapının sadece caddeye bakan kısmı mermer ile kaplanmışken, avluya bakan cepheleri kesme taş ile inşa edilmiştir.³⁷⁷

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde bu durumun tamamen zıttını görmek mümkündür. Aksine, türbenin cephesinde neredeyse tamamıyla mermer malzeme kullanılmıştır. Her ne kadar avluya bakan kısmı, gözden uzak olsa da *İstanbul Nakşidil Valide Sultan Türbesi*'nde olduğu gibi cephede bir ayırım gözetilmemiştir. Hatta, Mihrişah Valide Sultan Türbesi 18. yüzyılda yaşanan ekonomik sıkıntıya meydan okur gibidir.

Türbenin bulunduğu konum; gösteriştan uzak, basit bir yapıya uygun değildir. Türbe, Padişahın kılıç kuşanma töreninde Eyüpsultan'a deniz yoluyla geldiğinde ya da karayoluyla gelip deniz yoluyla dönmeyi tercih ettiğinde uğradığı Bostan İskelesi yolu üzerinde bulunur. Cülûs Yolu olarak bilinen bu yol, Osmanlı'nın yıkılış dönemine kadar siyasi açıdan önemli bir güzergâh olarak kullanılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde ahşap malzeme iç kapıda, kapının sağında ve solunda bulunan dolap nişi kanatlarında, mekânın içinde bulunan pencere kanatlarında kullanılmıştır.

Türbenin alt sıra pencerelerinde lokma demir parmaklıklarında ve giriş kapısı üzerinde bulunan kapı tokmağında maden malzeme kullanılmıştır. Batılılaşma Dönemi'nde, pencere parmaklıklarında kullanılan maden malzeme dekoratif olarak tasarlanmıştır. Parmaklıkları

³⁷⁶ Önkal, *Hanedan Türbeleri*, 24.

³⁷⁷ Önkal, *Hanedan Türbeleri*, 38.

süsleyen motifler zamanla giriftleştigi ve *II. Mahmud Türbesi (1840)*'nde³⁷⁸ giriftlerin en kesif şekli aldıkları görülür.

7.1.2.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi

Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde on iki dilimli cephenin üzeri kasnaklı kurşun kaplamalı kubbe ile örtülüdür. 18. yüzyıl Osmanlı Batılılaşma Devri'nde mimarinin her alanında değişikliklerin görüldüğü bu dönemde, türbelerin kasnak şekillerinde değişiklikler görülmektedir.³⁷⁹ Kubbenin oturduğu kasnak, türbenin gövdesi gibi konsollarla dilimlenmiştir. Yenilenmiş olan *Bursa Orhan Gazi* ve *Bursa I. Murad* türbesinde kasnağın dilimleri arasında yerleştirilen konsollarla hareketlilik kazandırılmıştır. On iki dilime ayrılmış kasnağa sahip kubbe, türbenin beden duvarına oturmaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin giriş kapısı önünde üç gözlü bir revak uzanmaktadır. Revak yuvarlak kemerlerle oluşturulmuş ve kemerler yedi adet beyaz sütuna oturmaktadır. Üç gözün, ortada bulunan gözü sağında ve solunda bulunan gözden daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Ortada bulunan gözün üstü kurşun kaplamalı bir kubbe ile örtülürken, sağında ve solunda bulunan gözlerin üzeri ise kurşun kaplamalı tonoz ile örtülmüştür.

7.1.2.4. Yapı Elemanları

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde yapı elemanları olarak giriş açıklıkları ve pencere açıklıkları kullanılmıştır.

Türbenin avlusuna Sultan Reşat Caddesi üzerinden açılan anıtsal bir açıklıktan girilmektedir. Dikdörtgen forma sahip olan kapının iki yanda kare kesitli silmelere oturan, yuvarlak kemerli giriş açıklığı bulunur.

Yuvarlak kemerli giriş açıklığının üzerinde iki korniş arasına yatay kitabe yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının, her iki yanına yüksek kaidelere sahip, duvara gömme iki adet sütun

³⁷⁸ H.Burcu Özgüven, "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Haziresi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003) 27/357.

³⁷⁹ Önkol, *Hanedan Türbeleri*, 37

yerleştirilmiştir. Sütunların arasında ise küçük boyutlu çeşmeler bulunur. Kapı, ihtişamı açısından Selçuklu Dönemi portallerini anımsatırken form açısından zafer takını anımsatmaktadır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin iç mekân kapısı, dikdörtgen boyutlarda tasarlanmıştır. Tamamen mermerden inşa edilen kapı, iki yanda mermer sövelere oturan yuvarlak kemere sahiptir. Sövelerin her iki yanına ince sütunçeler gömülüdür. Yuvarlak kemerli girişin üzerinde mermer zemin üzerine yazılmış ayet kitabesi, kitabenin üzerinde ise tepelik kısmı bulunur. Kapının dikdörtgen köşelerine yine duvara gömülü yüksek kaidelere sahip ince sütunlar yerleştirilmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin cephesi iki sıra halinde pencerelerle sıralanmıştır. Cephenin kapı girişinin sağında ve solunda bulunan cepheleri hariç tüm cephesinde altlı üstlü pencere bulunmaktadır.

Türbenin alt sıra pencereleri, dış bükey alanlara “S” profilli mermer sövelere oturan yuvarlak kemerlere sahiptir. Yuvarlak kemerlerin kilit taşı istiridye kabuğu formunda tasarlanmıştır. Pencerelerin önü lokma demir parmaklıklarla kapatılmıştır.

Türbenin üst sıra pencereleri yine “S” profilli, mermer sövelere oturan yuvarlak kemerlidir. Üst sıra pencereleri revzenlidir.

Birbirlerine paralel olarak pencerelerin sıralanması, Osmanlı Klasik Devri'nden beri devam eden bir uygulamadır. Pencerelerin cephe üzerine yerleştirilmesinde herhangi bir yenilik bulunmaz ancak pencerelerin formlarında önemli değişiklikler söz konusudur. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi*'nde “S” formlu kemerli pencereler, alt ve üst sırada aynı şekle sahiptir. Söveler başlık ve kaideleriyle birer silme gibi gözükmemektedir. *İstanbul Şah Sultan Türbesi (1800)*³⁸⁰ ve *İstanbul Nakşidil Valide Sultan Türbesi (1818)*³⁸¹ üst pencereleri oval tarzda düzenlenmiş değişik uygulamalardır.³⁸²

³⁸⁰ Parlak, “Şah Sultan Külliyesi”, 38/258.

³⁸¹ Enis Karakaya, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32/344.

³⁸² Önkol, *Hanedan Türbeleri*, 37-38.

7.1.2.5. Süsleme

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde süsleme, avlu giriş kapısında, türbenin iç mekânına giriş kapısında, türbenin dış cephesinde ve iç mekânda karşımıza çıkmaktadır.

Yapıda mermer süsleme, kalem işi süsleme, ahşap ve renkli cam(vitray) süsleme mevcuttur.

Avluya giriş kapısı tamamen mermerden inşa edilmiştir. Dikdörtgen formlu kapının silmeyi anımsatan mermer sövelerine oturan "S" profilli yuvarlak kemerli kapısı bulunmaktadır. Yuvarlak kemer beyaz ve siyah renkli mermerin yan yana sıralanmasıyla oluşturulmuş ve kilit taşı pembe ve beyaz renkli mermerden istiridye kabuğu formundadır. Kapının yuvarlak kemerinin üzerinde "S" ve "C" kıvrımlı süslemeli, silmelerin arasında ayet kitabesi yerleştirilmiştir. "S" ve "C" kıvrımlı palmet motifi ve istiridye kabuğu formu bir tepelik yer almaktadır. Tepeliğin yüksek kabartması heykelsi özellik katmaktadır. Kapının her köşesi dışa taşkın olarak düzenlenerek, kapıda gölge-ışık oyunları sağlanmıştır. Yine kapının her iki köşesine yüksek kaide üzerinde ikişer sütun yerleştirilmiş ve sütunların içersine istiridye kabuğu formu küçük çeşmeler bulunur. Kapının sağında kıvrımlı süslemelerin ve silmelerin arasına madalyonlar yerleştirilmiştir. Sağ tarafta bulunan madalyonda "La ilahe illallah yazarken, sol tarafta bulunan madalyonda "Muhammeden Resulullah" yazmaktadır. Kapı, bu haliyle Barok üslubun bir temsilidir. Altın yaldızlı düzenlemeler, istiridye kabuğu ve palmet motifi, "S" ve "C" kıvrımı dönemin anlayışını yansıtmaktadır.

Dikdörtgen formlu türbe giriş kapısı, tamamen mermer malzemedен inşa edilmiştir. Mermer sövelere oturan yuvarlak kemer "S" profillidir. Yuvarlak kemer beyaz, siyah mermerin yan yana dizilimiyle oluşturulmuş, kilit taşı pembe-beyaz renkli istiridye kabuğu motiflidir. Kapının her iki yanına yüksek kaidelere oturan, pembe renkli ince mermer sütunlar yerleştirilmiştir. Yuvarlak kemerin üzerinde "S" ve "C" kıvrımların hâkim olduğu süsleme ve silmelerin arasında ayet kitabesi ve tepeliğinde heykelsi palmet motifi bulunmaktadır. Kapının iki köşesine yüksek kaidelere sahip mermer sütunlar yer almaktadır ve bu sütunlar taşıyıcı unsur olarak değil, estetik amaç için kullanılmıştır. Renkli mermer kullanımı, altın yaldızlanmış ayet, silmeler yine dönemin anlayışı olan Barok üslubuyla ilişkilidir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi, on iki dilimli bir cepheye sahiptir. Dilimli cephe, altta mermer bir kaide üzerinde yükselir. İki sıra halinde düzenlenen cephenin dış bükey yüzüne paralel pencereler, iç bükey yüzlerin içine duvara gömülü mermer sütunceler yerleştirilmiştir. İki sıra pencereyi birbirinden ayıran korniş silmelerle hareketlendirilmiştir.

İki sıra halinde düzenlenen cephenin alt sırasında dilimler arasında siyah renkli mermer sütunceler yer almaktadır. Mermer sütunlar yine mermer iyon tarzı sütun başlıklarına oturur. Dış bükey dilimlere yerleştirilen pencereler “S” profillidir. Her iki yanında bulunan mermer söveler, silmeyi anımsatmaktadır. Yuvarlak kemerli pencerelerin kemerin kilit taşı, pembe renkli istiridye kabuğu formundadır.

Alt sıra penceresiyle üst sıra penceresi arasında iki paralel korniş bulunur ve kornişlerin iç bükey yüzleri silmelerle hareketlendirilmiştir.

Üst sıra pencereleri, alt sıra pencereleriyle aynı formdadır. “S” profilli pencerelerin yine silmeyi anımsatan mermer söveleri bulunur. Yuvarlak kemerli pencerenin pembe renkli istiridye kabuğu formu kilit taşı bulunmaktadır. Pencerelerin arasında bulunan iç bükey alanlara pembe renkli mermer sütunceler yerleştirilmiştir. Alt ve üst sırada farklı renk kontrastı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Mihrişah Valide Sultan Türbesi’nde görülen bir diğer süsleme, kalem işi süslemedir.

Kalem işi süsleme, yapının revakının üst örtüsü içerisinde ve mekânın kubbesinin göbeğinde görülmektedir.

Yapının üç gözlü revakında orta bölüm kubbe ile, sağında ve solunda bulunan gözler tonoz ile örtülmüştür. Kubbeli gözün, kubbesinin göbeğinde bulunan sekiz kollu yıldızdan dağılan helezonik kıvrımlar kubbenin eteğine dağılmaktadır. Kubbenin dört kemerine helezonik kıvrımlı penç motifi yerleştirilmiştir, Sağda ve solda bulunan tonozlarda ise yarım penç motifleri helezonik kıvrımlı çerçeveler içerisine alınmıştır. Kalem işi süslemenin hâkim olduğu renk tonu, sarı, kahverengi, beyaz renkleridir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Türbesi’nin kubbesinde kalem işi süsleme mevcuttur. Kubbe göbeğinde bulunan madalyondan çıkıp kubbe eteğine doğru yayılan on iki kollu helezonik kıvrım süslemesinin ana ögesini oluşturur. On iki kollu helezonik kıvrımlar

arasında dolgulanmış çiçek buketleri, "S" ve "C" kıvrımlı Barok ve Rokoko üsluplu süslemeler mevcuttur.

Türbenin iç mekânında üst sıra pencerelerinde renkli cam(vitray) kullanılmıştır.

7.1.3. Sıbyan Mektebi

Sıbyan mektebi hem erkek çocuklarının hem kız çocuklarının eşit bir şekilde eğitim gördüğü okuldur.³⁸³ Osmanlı Devleti içinde oluşmuş bir kurum değildir ve birçok kurum gibi sıbyan mektebini de Osmanlı, Anadolu Selçuklularından almıştır.³⁸⁴

7.1.3.1. Plan ve Mimari

Sıbyan Mektepleri plan çeşitliliğinin fazla olduğu yapı türü değildir. Genellikle hemen hemen aynı boyutlara sahiptirler. Yerleşim düzenlerine göre farklılık göstermektedirler.

Bir külliye programı içerisinde yer alan sıbyan mektepleri mimari, üslup, estik ve malzeme açısından birlikte oldukları külliye anlaşıyor. Külliye ait olsalar dahi külliye bağımsız olarak tasarlanmışlardır. Külliye uzak bir köşesine, külliye tecrit edilmiş bir yerde inşa edilmişlerdir. Bu yolla mektebe gelen çocukların külliye diğer parçalarından doğabilecek gürültüden etkilenmemelerini sağlamak amaçlanmıştır. *İstanbul Atik Valide Sıbyan Mektebi (1570-79)* ve *İstanbul Kara Ahmet Paşa Sıbyan Mektebi (1572)* bu grup içerisinde girmektedir.³⁸⁵

Cami ve mescitlerin yanında konumlanan sıbyan mektepleri ise genellikle köylerde ve küçük yerleşim alanlarında görülmektedir. *İstanbul Şah Sultan Sıbyan Mektebi (1800)* bu grup içerisinde yer almaktadır.³⁸⁶

Bir diğer grup ise tek yapı halinde inşa edilen sıbyan mektepleridir. Mahallelerin önemli kesişim noktalarında bulunan bu yapılar, mahalle köşelerinde bulunurlar.

Böylece çocukların okula ulaşımı kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. *İstanbul Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi (1723-24)* bu grup içerisine girmektedir.³⁸⁷

Osmanlı Dönemi sıbyan mektep mimarisinde iki plan şeması yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlardan ilki dikdörtgen planlı ve tek mekânlı kapalı dersane bölümü ile ona bağlı giriş

³⁸³ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, 13.

³⁸⁴ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, 20.

³⁸⁵ Çiğdem Belgin Dikmen- Ferruh Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisini: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", *Vakıflar Dergisi* 48/35 (Aralık, 2017), 42.

³⁸⁶ Dikmen – Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisini: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", 42.

³⁸⁷ Dikmen – Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisini: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", 42.

bölümünden oluşmaktadır. *İstanbul Yavuz Sultan Külliyesi Sıbyan Mektebi (1516-1522)* ve *İstanbul Şehzade Külliyesi Sıbyan Mektebi (1543-48)* bu plan şeması ile tasarlanan örnekler arasındadır.³⁸⁸

Bir diğer plan şeması ise yanları açık, mekânın genişletilmesi ile geniş saçaklarla örtülen yazlık bölümlere dönüştürülmesidir. Bu plan şemasına ait okullar genellikle tek dersli olmaktadır. *İstanbul Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi (1534-36)* ve *İstanbul Süleymaniye Külliyesi Sıbyan Mektebi (1555)* bu plana örnek olarak gösterilir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi ise, iki katlı olarak, güney- kuzey istikametinde, kare plana yakın iki bölüm ve kuzey yönüne doğru uzanan dikdörtgen bir alandan oluşmaktadır. Ahmet Vefa Çobanoğlu, iki farklı dikdörtgen bölümden oluşmasının sebebinin *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi*'nin iki ayrı dersliğe sahip olabileceğini ve 19. yüzyılda farklı yaşlardaki çocukların ayrı dersliklerde eğitim almaları anlayışına göre birkaç sınıflı hale geldiğini ve *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi*'nin bu anlayışın ilk örneklerinden biri olabileceğini, aynı zamanda bu mekanların kapalı oyun alanı veya hoca-kalfa odası olabileceğini de söylemektedir.³⁸⁹

7.1.3.2. Malzeme ve Teknik

Sıbyan mektebinde dış duvarlar, bazen tamamen kesme taş bazen de kesme taş arasına iki ya da üç sıralı tuğla konularak alması düzende örülmüştür. Osmanlı Devleti'nin diğer yapılarında uygulandığı gibi taş ve tuğla malzeme tekniğiyle inşa edilmiştir. Ancak malzeme kullanımı ve yapım tekniği yapının önemine göre değişmektedir. Bir külliye içerisinde yer alan sıbyan mektepleri, bulunduğu külliyenin üslup ve özelliklerini yansıtırken aynı zamanda vakıfların parasal gücüne göre yapım tekniği farklılaşmaktadır. *İstanbul Şehzade Külliyesi (1543-48)* ve *İstanbul Süleymaniye Külliyesi sıbyan Mektebi (1555)* dıştan tamamıyla kesme taştan inşa edilirken, *İstanbul Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi (1534)*'nde sokak

³⁸⁸ Dikmen – Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", 42.

³⁸⁹ İBB, *Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Röhlöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi*, 2.

cephesi kesme taş, avlu cepheleri yontma taş kullanılması yapının önemine göre malzeme ve tekniğinin farklılaşmasına sebep olmuştur.³⁹⁰

Sıbyan mekteplerinde pencere, kapı doğramalarında, döşeme ve çatıda ahşap malzeme kullanılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi'nin beden duvarında, taş ve tuğla malzemenin bir araya getirilmesiyle düzenlenmiş almaşık örgü görülmektedir. Almaşık örgü iki sıra tuğla, bir sıra taş düzeniyle uygulanmıştır. İstanbul Eyüpsultan'da bulunan *İsmihan Sultan Sıbyan Mektebi (1579)*, *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi*'nde olduğu gibi almaşık örgü düzeni inşa edilmiş ancak burada üç sıra tuğla, bir sıra taş uygulaması görülmektedir. *İstanbul Lal'i Zade Abdülbaki Efendi Sıbyan Mektebi (1740)* taş ve tuğlanın bir arada kullanılmasıyla düzenlenmiş almaşık örgü mevcuttur. İki sıra tuğla, bir *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi* ile aynı dönemde inşa edilmiştir.³⁹¹ *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi*'nin kapı ve pencerelerinin sövelerinde taş malzeme kullanılmıştır. İstanbul'da bulunan sıbyan mekteplerinde kapı ve pencere sövelerinde taş malzeme ile mermer malzeme de kullanılmıştır. *İstanbul Üsküplü Yahya Efendi Sıbyan Mektebi (1506)*, *İstanbul Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi (1534)* ve *İstanbul Nazperver Sıbyan Mektebi (1792)*'nde kapı ve pencerelerde mermer malzemedan söveler kullanılırken *İstanbul Çavuşbaşı Sıbyan Mektebi (1704)* ve *İstanbul Reisülküttap İsmail Efendi Sıbyan Mektebi (1742)*'nde taş söveler kullanılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi'nde ahşap malzeme pencerelerde, kapıda ve tavanda kullanılmıştır.

7.1.3.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi

Sıbyan mekteplerinde üst örtü olarak çoğunlukla kubbe ve tonoz kullanılmasının yanı sıra ahşap çatı da kullanılmıştır. Üst örtü olarak kubbenin kullanıldığı yapılarda geçiş ögesi olarak

³⁹⁰ Dikmen – Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", 44.

³⁹¹ Akkaya, *Eyüpsultan Semti Sıbyan Mektepleri ve Yeniden İşlevlendirilmesi: Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi Örneği*, 113.

tromp ya da pandantif kullanılmıştır.³⁹² Sıbyan mektepleri kare planlı yapılar olduklarından dolayı sütun, paye gibi taşıyıcı öğelere rastlanmamaktadır.³⁹³ *İstanbul İsmihan Sultan Sıbyan Mektebi (1579)*'nde kare planın üzeri tromplarla geçişin sağlandığı kubbe ile örtülüyken,³⁹⁴ *İstanbul Hacı Beşir Ağa Sıbyan Mektebi (1738)*'nin dikdörtgen mekânı aynalı tonoz ile örtülmüştür.³⁹⁵

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi'nde üst örtü olarak ahşap karkas kırma çatı kullanılmıştır. Kuzeyatı cephesinin üçgen alınlıklı olmasından dolayı çatı, bu bölümde beşik çatı formunda kırılmaktadır. *İstanbul Ebusuud Sıbyan Mektebi (1569 öncesi)*, *İstanbul Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi (1838)*, ahşap çatılı sıbyan mektepleri arasındadır.

7.1.3.4. Yapı Elemanları

Sıbyan mektepleri, kütle ve cephe düzeni açısından medrese dersaneleri ile benzerlik göstermektedirler. Bu yapılar, diğer anıtsal yapılar ile kıyaslandığında anıtsallıktan ziyade çocuklara göre düzelenmiş bir programdan söz edebilmek mümkündür. Yapının kütlesiyle birlikte, yapıda kullanılan pencere, kapı, merdivenler gibi yapı elemanları diğer anıtsal yapılara göre daha küçük tutulmuştur.³⁹⁶

Sıbyan mektebi cepheleri, pencere düzeni açısından değerlendirildiğinde taşıyıcı sistem ve işlevden dolayı küçük, dikdörtgen formda pencereler kullanılmıştır. Sıbyan mektebinde kullanılan pencereler daima dikdörtgen formudur ve pencerelerin üzerinde ise çoğunlukla kesme taş ya da tuğladan yapılmış içi dolu hafifletme kemerleri kullanılmıştır.³⁹⁷

³⁹² Esmâ Neda Yağmur Akkaya, *Eyüpsultan Semti Sıbyan Mektepleri ve Yeniden İşlevlendirilmesi: Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi Örneği* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36.

³⁹³ Gül Aslan, *İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katalog Denemesi Ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 41.

³⁹⁴ Akkaya, *Eyüpsultan Semti Sıbyan Mektepleri ve Yeniden İşlevlendirilmesi: Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi Örneği*, 88.

³⁹⁵ Akkaya, *Eyüpsultan Semti Sıbyan Mektepleri ve Yeniden İşlevlendirilmesi: Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi Örneği*, 106.

³⁹⁶ Dikmen – Toruk, “Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği”, 43.

³⁹⁷ Dikmen – Toruk, “Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği”, 43-44.

Sıbyan mektebinde kapı girişleri basamakla çıkılan, yüksek bir alanda bulunmaktadır. Çocukların ve kitapların rutubetten korunması ve derslik mekanlarında gerekli ışığın sağlanması derslik kısmının yüksekte bulunmasını sağlamaktadır.³⁹⁸

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi'nde pencereler dikdörtgen formu olarak tasarlanmıştır. Pencerelerinin üzerinde tuğladan yapılmış bir sağır bir kemer kullanılmıştır. *İstanbul Süleymaniye Külliyesi Sıbyan Mektebi (1555)*, *İstanbul Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi (1701)* ve *İstanbul Ayasofya I.Mahmud Sıbyan Mektebi(1740)* dikdörtgen formu pencerelerin kullanıldığı sıbyan mektepleri arasında yer almaktadır. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi*'nin dikdörtgen pencereleri üzerinde tuğla malzemeyle yapılmış sağır kemer uygulaması *İstanbul Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi (1701)*'nde de görülmektedir.

Sıbyan mektepleri, çocukları ve kitapları rutubetten korumak için sokaktan yükseğe inşa edilmişlerdir ve bu yüzden giriş kapısına merdivenle çıkılmaktadır. *İstanbul Mihrişah Valide sultan Sıbyan Mektebi*'nde giriş kapısına çıkış merdivenle sağlanmaktadır. *İstanbul Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi (1701)*, *İstanbul Reisültütab İsmail Efendi Sıbyan Mektebi (1742)* ve *İstanbul Nazperver Kalfa Sıbyan Mektebi (1792)*'nde de aynı uygulama görülür.

7.1.3.5. Süsleme

Tek yapı olarak inşa edilen sıbyan mekteplerinde en yaygın bezeme taş işçiliğidir. Sıbyan mekteplerin giriş kapılarında mermer söveler, almaşık ve renkli taş örgüler, kemerler, kornişler saçaklar bezeme olarak kullanılmıştır.³⁹⁹

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin bir parçası olan sıbyan mektebi, külliyenin diğer yapıları gibi Barok üslupla yapılmıştır. Külliyenin diğer yapılarında (imaret, türbe, sebil ve çeşmeler) Barok-Rokoko bezemeleri yoğun olarak kullanılmasına rağmen sıbyan mektebinin süslemesiz ve sade olduğu dikkat çekmektedir. İstanbul'da bulunan *İstanbul Atik Valide Sıbyan Mektebi (1570-79)* ve *İstanbul Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi (1701)* almaşık düzene sahip sıbyan mekteplerinde, süsleme ögesi olarak kirpi saçak bezeme

³⁹⁸ Dikmen – Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", 43.

³⁹⁹ Dikmen – Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", 44.

unsuru oluřturmasına raėmen *İstanbul Mihriřah Valide Sultan Sıbyan Mektebi*'nde kirpi saėaėa rastlanmaz. İstanbul Mihriřah Valide Sultan Sıbyan Mektebi'nde sűsleme őėesi olarak, pencerelerin űzerinde tuėla malzeme ile yapılmıř saėır kemerler gűsterilebilir.

7.1.4. Sebil ve eşmeler

Su, insan yaşamı ve insanların yerleşmelerinde oynadığı rol açısından önemli bir temel etkidir. Müslümanlar için su, hayat kaynağını ve insanların ortak malını ifade etmektedir. Osmanlı toplumunda suya olan gereksinim toplumsal kimlikten inançlara kadar tüm sistemi etkilemiştir. Mimari boyutta su yapıları ile somutlaşan bu gereksinim ve etkileşim içinde İstanbul'un bir yerine, köşe başına, meydanlarına sebil ve çeşmeler yapılmıştır.⁴⁰⁰

Çeşme, tüm insanların yaralanması için bir düzen içerisinde suyun akıtıldığı yapılardır. Çeşme ve sebil yaptırarak vakfetmek büyük bir hayır olarak görülmüş, İslamiyet'in temizliğe verdiği önemden dolayı ise suyun sağlanmasında büyük bir etken olmuştur.

Çeşmeler yapıldıkları yerlere ve yapılış amaçlarına göre, duvar çeşmeleri, köşe çeşmeleri, sebillerle birlikte yapılan çeşmeler, namazgah çeşmeleri, oda çeşmeleri, sütun çeşmeler ya da Osmanlı kasır/köşk bahçelerinde süsleme amaçlı yapılan çeşmeler olarak gruplanabilir.

401

Osmanlı'da Erken ve Klasik Dönem çeşmeleri genellikle küfeki taşından yapılmış ve sade görünümlere sahiptirler. Sivri kemer çeşmeyi oluşturan temel öğedir. 15. yüzyıl çeşmeleri tek yüzlüdür. Bu döneme ait önemli çeşmeler *İstanbul Davut Paşa Çeşmesi* ve *İstanbul Mahmud Paşa Çeşmesi* örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰²

Sebil yapıları bulundukları yerlere ve biçimlerine göre müstakil, köşe, cephe ve pencere sebilleri olarak gruplandırılabilir. Osmanlı Klasik Dönem sebilleri müstakil olarak var olan, dörtgen, çokgen veya yuvarlak planlı olarak tasarlanan, etek denilen mermer alçak duvar üzerinde sütunlar ve sütunlar arasında bronz yahut mermer şebekeler, korniş, kitabe ve saçaktan meydana gelmiştir. Klasik Dönem sebilleri, pencere aralarındaki sütunlar mermerden yapılmış ve tunç bilezikli, başlıkları ise mukarnalıdır. 16. ve 17. yüzyıldaki sebilleri yansıtmaktadır.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler* (Ankara: Türk Dünyası Vakfı, 2014), 12/247.

⁴⁰¹ Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", 12/247.

⁴⁰² Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi" 12/248.

⁴⁰³ Nur Urfalıoğlu, "Sebil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Ansiklopedisi, 2009), 36/250.

Osmanlı sebillerinde 17. yüzyıl sonlarına doğru bir değişim söz konusudur. Batılılaşmanın etkisiyle kemer biçimlerinde bazı değişiklikler olmuş fakat sütun araları çoğunlukla klasik Osmanlı sivri kemeriyle geçilmiştir.⁴⁰⁴

Lale Dönemi sebil ve çeşmeleri (1708-1728) Barok ve Rokoko döneme hazırlayıcı olan örneklerin bulunduğu bir dönemdir. Osmanlı mimarlığında, Batılı mimari modaların denendiği ve halkın beğenişine sunulduğu model yapılar olarak düşünebileceğimiz ilk yapılar çeşme ve sebiller olmuş; ilk örnekleri de çeşme ve sebilin birleştirildiği sebilli meydan çeşmeleri ortaya çıkmıştır. Topkapı Sarayı ile Ayasofya arasında bulunan *III. Ahmet Sebili Meydan Çeşmesi (1728)*, Üsküdar meydanında bulunan *III. Ahmet Çeşmesi Sebili* çeşmelere örnektir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri sebil ve çeşmelerin çok süslü olmalarıdır.⁴⁰⁵

Sebillerde klasik stildeki çokgen formlu plan tipi tamamen terk edilmemiş fakat genel olarak yuvarlak biçimler gözlenmektedir. Aynı zamanda planlar giderek iç-dış bükey bir biçime dönüşür. Kemer, silme, profil ve mukarnas gibi klasik öğeler varlığını korurken, etek ve gövdelerde yeni motifler, çıkmaktadır. Stilize laleler, gülçeler, perspektifli vazolar, kabartmalı meyve dalları kullanılmıştır. *İstanbul Yeni Valide Sebili (1709-10)*, *İstanbul Hatice Sultan Sebili (1711)* ve *İstanbul Ahmed Ağa Sebili (1712)* bu dönemin önemli örnekleri arasındadır.⁴⁰⁶

Lale Dönemi sebil ve çeşmelerinde görülen yenilikçi stiller, Barok ve Rokoko stilinde yepyeni bir biçime dönüşmektedir. Lale Dönemi'nde başlayan dış ve iç bükeyli yuvarlak plan daha genelleşmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Çeşme-sebil tipi de yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde, cephelerde yapısal ve dekoratif kolonlar kullanılmış; kilit taşlarına palmet veya istiridye kabuğu motifi yerleştirilmiştir. Yoğun süsleme sebillerin dış yüzeyini kaplamakta, palmet, istiridye kabuğu, midye, madalyon, kartuş gibi motifler kolon başlığı ve saçak altı arasına serpilmiştir. Sütun ve sütünce demeti arasındaki şebekelerin kompozisyonunda stilize yaprak ve dal, topuz, "C" kıvrımları yer almaktadır.⁴⁰⁷ *İstanbul Saliha Sultan Sebili Meydan Çeşmesi (1732)*, *İstanbul Ayrılık Çeşmesi (1741)*, *İstanbul Beşir*

⁴⁰⁴ Urfalıoğlu, "Sebil", 36/250.

⁴⁰⁵ Urfalıoğlu, "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri", 8/475.

⁴⁰⁶ Ünsal, "Stil yönünden, Klasik Sonrası, Türk Mimarlığında Sebil Anıtları", 17.

⁴⁰⁷ Ünsal, "Stil yönünden, Klasik Sonrası, Türk Mimarlığında Sebil Anıtları", 21.

Ağa Sebili (1745), İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755), İstanbul Laleli Sebili (1763), İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmeleri ve İstanbul Şah Sultan Sebili önemli Barok-Rokoko üsluplu örnekler arasındadır.⁴⁰⁸

Fransa’da ortaya çıkmış “Ampir Üslup” da bazı süsleme öğeleri Osmanlı mimarlığında yalnızca süslemede görülmüştür. Türk Ampir üsluplu sebil ve çeşmelerde, daha önceki dönemlerde kullanılan plan tipleri bu dönemde de devam etmektedir. Farklılık ise süslemede göze çarpmaktadır.

Askı çelenkler/girlandlarla perde ve bir kenara toplanmış kumaş motifleri kullanılmıştır. *İstanbul II. Mahmut Türbe ve Sebili (1840), İstanbul Çinili Hamam Sebili (1846), İstanbul Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi (1839) ve İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi (1841)* bu üslubun önemli örnekleri arasındadır.⁴⁰⁹

Osmanlının son dönemlerinde görülen “Art Nouveau” klasik Osmanlı öğelerini taşıyan Neo-Klasik üsluplu örneklerdir. Bu dönemde sebil yapıları fazla görülmezken, çeşme yapılarında karşılaşılmaktadır. Çeşme yapılarında daralmalar ve uzamalar artarken, kenarlar sütunla sınırlandırılmıştır. Bu dönemin en önemli örneklerinden bazıları *İstanbul Laleli Çeşmesi (1904), İstanbul Şeyh Zafir Külliyesi (1906) Çeşmesi ve Hamidiye Çeşmesi (1906)’dir.*⁴¹⁰

7.1.4.1. Plan ve Mimari

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili, içten ise tam daire şeklinde bir düzenlemeye, dıştan dış bükeylerle oluşturulmuş dalgalı bir düzenlenmeye sahiptir. Barok-Rokoko üslubunun bir özelliği olan cephelerde keskin bölünmüşlük, yuvarlak hatlar *Mihrişah Valide Sultan Sebili* cephesinde çok belirgin olarak görünmektedir. Sebilde görülen bu keskin bölünmüşlük, 1740 yılından sonra yapılan sebillerde karşılaşılmaktadır. *İstanbul Mehmed Emin Ağa Sebili (1740), İstanbul Babıali Hacı Beşir Ağa Sebili (1745) ve İstanbul Laleli III. Mustafa Sebili (1764)’nde* de aynı keskin bölünmüşlük görünmektedir.⁴¹¹ Sebilin giriş kapısı Mihrişah

⁴⁰⁸ Urfalıoğlu, “İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri”, 36/475.

⁴⁰⁹ Urfalıoğlu, “İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri”, 36/475.

⁴¹⁰ Urfalıoğlu, “İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri”, 36/476-477.

⁴¹¹ Zülfiye Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme* (Sakarya:Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 211.

Valide Sultan İmaretî'nin hazire bölümünden sağlanmaktadır ve içeride Barok üsluplu bir çeşme bulunmaktadır. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili*'ni mimari açıdan dört ayrı bölüme ayırarak incelemek mümkündür. Sebile üç basamaklı dalgalı formlu bir merdiven ile çıkılmaktadır. Sebinin en altta bulunan kaide kısmı, dış bükeylerle oluşturulmuş dalgalı bir forma sahiptir.

Sebinin ikinci kısmı, suyun verildiği beş gözlü pencere aralıklarıdır. Barok-Rokoko üsluplu sebil yapılarında bu dönemde pencereler dışarıya taşkın olarak yapılmıştır. Pencere aralıkları dalgalı formlarla dışa taşkın olarak düzenlenmiştir. *İstanbul Saliha Sultan Sebili (1732)*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)* ve *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'nde de pencere aralıkları dış bükey formlarla dışa taşkındır. Aynı zamanda Barok-Rokoko üsluplu sebil yapılarında farklı formlu pencere aralıkları da görmek mümkündür. *İstanbul Kaptan İbrahim Paşa Sebili (1708)*, *İstanbul Kapalıçarşı Hacı Beşir Ağa Sebili (1738)*'nde pencere aralıkları poligonal, *İstanbul Hacı Alicenap Kadın Sebili (1745)* ve *İstanbul Hacı Beşir Ağa Sebili (1745)* içe bombelidir.⁴¹² *Mihrişah Valide Sultan Sebili* pencere kemerleri sepet kulpu formunda dalgalı- kıvrımlı olarak düzenlenmiştir. *İstanbul Babıali Hacı Beşir Ağa Sebili (1745)*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)* ve *İstanbul Laleli III. Mustafa Sebili (1763)*'de dalgalı-kıvrımlı sepet kulpu formlu kemerli sebil yapıları arasında bulunmaktadır. *Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nin dış bükey formlarla oluşturulan pencere aralıklarının içerisine ince, uzun üçer adet demet sütunlar yerleştirilmiştir. Bu sütunlar, sebinin kaidesine oturur ve pencere kemer hizasına kadar yükselmektedir. Barok-Rokoko üsluplu sebillerde pencere aralıklarının içerisine sütun yerleştirme uygulaması görülmektedir. *İstanbul Damat İbrahim Paşa Sebili (1719)*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)*, *İstanbul Laleli III. Mustafa Sebili (1763)* ve *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)* bu sebillerden bazılarıdır. Aynı zamanda Mihrişah Valide Sultan Sebinde görülen pencere aralıklarına üç adet sütun yerleştirme *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'nde de görülmektedir.⁴¹³ Pencerelerin önünde, bitkisel motifli dökme demir şebekeler bulunmaktadır.

Sebinin üçüncü ve dördüncü kısmı, üst cephedir. Bu bölümde dikey ve yatay silmelerle kornişlere ayrılmış ve içerisine hareketli kartuşlar yerleştirilmiştir. Sebinin en üstte bulunan dördüncü bölümünde yatay ve dikey silmelerle dilimlenen bölümlerin içerisine kitabe

⁴¹² Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 202.

⁴¹³ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 239.

bulunmaktadır. Bu dönemde yapılan *İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Sebili (1733)*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)* ve *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'de de üst cephe yatay ve dikey silmelerle dilimlenerek kornişlere bölünmüştür.⁴¹⁴ *Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nin sağına ve soluna simetrik çeşme yerleştirilmiştir. Orta eksene alınan sebilin her iki yanına aynı çeşmelerin yerleştirilmesiyle simetrik bir denge sağlanmıştır. *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'nde *Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nde olduğu gibi çeşmelerle bir simetri sağlanmıştır.⁴¹⁵ Barok ve Rokoko üsluplu çeşmelerde ön plana çok fazla önem verilmektedir. Çeşme cephesi bölümlere ayrılır. Fransız şömine duvarlarını anımsatan *Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi* yalak, yalak üzerinde ayna taşı ve ayna taşı üzerinde bulunan kitabe kısmı, kemer/kartuş, onun üzerinde yükselen taş şeklindeki düzenlemeler Fransız şömine duvarı örneklerindeki anlayışının uygulanmış olduğunu gösterir.⁴¹⁶

7.1.4.2. Malzeme ve Teknik

Sebil yapılarında Klasik Dönem dahil olmak üzere malzeme olarak çoğunlukla mermer malzeme kullanılmıştır. Özellikle yapıların dış cepheye açılan bölümü tamamen mermer malzemeden inşa edilmiştir. Klasik Dönem'de inşa edilen *İstanbul Kılıç Ali Paşa Sebili (1580)*, *İstanbul Mimar Sinan Sebili (1587)* ve *Koca Sinan Paşa Sebili (1594)* mermer malzemeyle inşa edilen yapılardır.

Klasik Dönem'de inşa edilen çeşmelerde ise genellikle küfeki taşı kullanılmıştır. *İstanbul Yakup Kethüda Çeşmesi (1585)* ve *İstanbul Eğrikapı Yatağan Çeşmesi (1557)* bu dönemde yapılan bazı örneklerdendir.

Sebil mimarisinde 17.yüzyılda inşa edilen sebillerde, cephede malzeme olarak mermer kullanılmıştır. *İstanbul Bayrampaşa Sebili (1634)* ve *Amcazade Hüseyin Paşa Sebili (1697)* bu dönemde inşa edilen sebillerdendir ve cephede mermer malzeme kullanılmıştır. Osmanlı 17.yüzyıl çeşmelerde Klasik Dönem'de olduğu gibi küfeki taşıyla inşa edilmeye devam etmiştir. *İstanbul Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi (1621)* ve *İstanbul Babüssaade Ağası Çeşmesi (1622)* bu döneme ait çeşmeler arasındadır.

⁴¹⁴ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 208.

⁴¹⁵ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 221-222.

⁴¹⁶ Kanlıçay, *Barok-Rokoko Yorumlu 18.Yüzyıl Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler*, 27.

Osmanlı'nın her alanında yaşanan Batılılaşma etkisi çeşme ve sebillerde kendini daha fazla göstermektedir. Batılı anlayışın ve modaların denendiği ve halkın beğenisine sunulduğu model yapılar, çeşme ve sebillerde gösterime çıkmıştır. Bu dönemde sebil ve çeşmelerde çoğunlukla mermer malzeme kullanıştır.

Barok-Rokoko etkili Mihrişah Valide Sultan Sebili'nin dış cephesi tamamen mermer malzeme ile kaplıyken, iç ve arka cephesi kâğır malzeme ile inşa edilmiştir. *Mihrişah Valide Sulta Sebili*'yle aynı döneme ait *İstanbul Mehmet Ağa Sebili (1740)*, *İstanbul Hasan Seyyid Paşa Sebili (1745)*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)* ve *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)* tamamen mermer malzemeden inşa edilmiş yapılardır. *Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nin her iki yanına simetrik olarak inşa edilen çeşmeler, tamamen mermer malzemeden meydana gelmiştir. *İstanbul Bereketzade Çeşmesi (1732)*, *İstanbul Mehmet Emin Ağa Sebili Çeşmeleri (1741)* ve *İstanbul Hamidiye Sebili'nin iki yanında bulunan çeşmeleri (1777)* bu dönemdeki diğer mermer çeşmeler arasındadır.

7.1.4.3. Taşıyıcı ve Örtü Sistemi

Barok-Rokoko etkili sebillerde taşıyıcı sistem üst örtüden başlayıp kaide kısmına kadar kesintisiz olarak devam etmektedir. *Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nde üst örtü altından başlayan silmeler, iki cephe halinde devam ederek sütunlarla devam etmiş ve en son kaide bölümünde yine silmelerle son bulmuştur. *İstanbul Dolmabahçe Mehmet Emin Ağa Sebili (1740)*'nde taşıyıcı sistemlerde yapısal olarak çoğalmış saçaktan başlayan silmelerle birlikte aşağıda sütunlara ve en son kaidede silmelere oturmaktadır. *İstanbul Mehmet Emin Ağa Sebili (1740)*'nden sonra yapılan sebillerde cephelerin bölünmesinden kaynaklı olarak taşıyıcı sistem çoğalmıştır. *İstanbul Hacıbeşir Ağa Sebili (1745)*, *Vezneciler Seyyid Hasan Paşa Sebili (1745)* ve *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)* taşıyıcı sistemin cephede çoğaldığı sebiller arasındadır.

Sebiller genellikle üst örtü olarak kubbe kullanılmış olup üst örtünün konik çatı ya da tonoz ile örtüldüğü örneklerde bulunmaktadır.⁴¹⁷ *İstanbul Damat Paşa Sebili* ve *İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Sebili* kubbeli örnekler arasında yer almaktadır.

⁴¹⁷ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 239.

Mihrişah Valide Sultan Sebili içten düz tutulmuş ve dıştan üzeri kurşun kaplamalı konik bir çatı ile örtülmüştür. *İstanbul Hacı Beşir Ağa Sebili (1755)*'de dıştan kurşun kaplamalı konik bir külahla örtülen örnekler arasında yer almaktadır.

7.1.4.4. Yapı Elemanları

Sebil yapılarında yapı elemanı olarak pencere aralıkları, giriş kapısı, saçak, kolon, sütun, sütun başlıkları ve silme kullanılmıştır. Çeşmelerde yapı elemanı olarak, sütunlar kullanılmıştır.

Mihrişah Valide Sultan Sebili'nde kullanılan pencere dış bükey formlarla dışarı taşkın bir düzenlemeye sahiptir. Beş cepheli olarak düzenlenen pencerelere aralıklarının kemerleri, sepet kulpu kemer tarzındadır. Sepet kulpu formlu kemerler Batılılaşma Dönemi'nde sebillerin pencerelerinde sıklıkla kullanılmıştır. İlk defa İstanbul Dolmabahçe'de bulunan *Mehmet Emin Ağa Sebili (1740)*'nde kullanılan dalgalı sepet kulplu kemer⁴¹⁸ daha sonra *İstanbul Seyyid Hasan Paşa Sebili (1745)*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)*, *İstanbul Recaizade Mehmet Efendi Sebili (1775)* ve *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'nde de kullanılmıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili'nin giriş kapısı imaret haziresi içinde bulunmaktadır. Kâgir olarak inşa edilen giriş kapısı da sepet kulpu kemerli olarak tasarlanmıştır.

Sebil ve çeşmelerin üzerinde yapı bütününe uyumlu bir şekilde geniş bir saçak uzanmaktadır. Barok-Rokoko etkisi saçaklara farklı bir kimlik katarak yapının en dikkat çekici ögesi haline gelmiştir. Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmelerinin üzerinde uzanan saçak yarım yuvarlak olarak ele alınmıştır. *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)*, *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)* ve *İstanbul Koca Yusuf Paşa Sebili (1787)*'nin saçakları yarım yuvarlak düzenlenen sebillerden bazılarıdır.

Mihrişah Valide Sultan Sebili'nde üst örtüde kolonlar ve aşağıya doğru silmeler, kemer hizasından kaideye kadar sütunlar ve yine kaideden aşağıya kadar silme kullanımı vardır. *Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nde "S" ve "C" kıvrımlı kolonlar kullanılmıştır. "S" ve "C" kıvrımlı konsolların kullanımını *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nden önce yapılan

⁴¹⁸ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 128.

İstanbul Laleli III. Mustafa Sebili (1764) ve İstanbul Hamidiye Sebili (1777)'nde de devam etmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili'nin pencere aralıklarında üçlü demet sütunlar kullanılmıştır. İnce ve uzun olarak tasarlanan demet granit sütunların ikisi pembe renkli ve biri beyaz renklidir. Osmanlı mimarisinde sıklıkla kullanılan sütun, Barok-Rokoko anlayışlı sebil cephelerinde bolca kullanılmıştır. Sütunlar sadece bir taşıyıcı öge değil aynı zamanda dekoratif amaçlı da kullanılmıştır. *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'de de üçlü demet sütun kullanılmıştır.

Mihrişah Valide Sebili'nin iki yanında bulunan çeşmelerin her iki yanında pembe renkli granit sütunlar kullanılmıştır. Dekoratif amaçlı kullanılan bu sebillerin benzerini *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'de görmek mümkündür. Sebil yapılarında sütun başlıkları olarak Klasik Dönem'de baklava ve mukarnas formu başlıklar görülür. Batılılaşmanın etkisiyle sebil yapılarında mukarnas sütun başlıkları kullanılmaya devam etmiş bunun yanında korint ve kompozit formu başlıklar da kullanılmıştır. *İstanbul Şimşekhane Emetullah Gülnuş Valide Sebili (1707)*, ve *İstanbul Beyazıt Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa Sebili (1708)* mukarnas formu sütun başlığının kullanıldığı yapılardır. *İstanbul Mehmet Emin Ağa Sebili (1740)* ve *İstanbul Seyyid Hasan Paşa Sebili (1745)* korint formu sütun başlıklarının kullanıldığı örneklerken, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili (1755)*, *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)* ve *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili* iyon tarzı başlıkların kullanıldığı örnekler arasında yer almaktadır.⁴¹⁹

Osmanlı mimarlığı 18. yüzyıl çeşme düzeninde sütun başlıkları çeşitlilik göstermektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilen çeşmelerde iyon ve korint formu başlıklar kullanılmış ve batılı motif eklemeleriyle Osmanlı sanatına özgü bir görünüm kazanmıştır.⁴²⁰ *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi*'nde helezonik kıvrımlı kompozit formu başlıklar kullanılmıştır. *İstanbul Seyyid Hasan Paşa Sebili (1745)*, *İstanbul Yusuf Efendi Çeşmesi (1757)* ve *İstanbul Hamidiye Çeşmesi (1777)*'nde kompozit formu başlıklar görülmektedir.

Silme, özellikle Batılı üslupların Osmanlı mimarlığına nüfuz etmesiyle cephelerde bolca görülmekte ve cephelere bölünme, dalgalanma ve ovalik katmaktadır. Sebil yapılarında

⁴¹⁹ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 207.

⁴²⁰ Kanlıçay, *Barok-Rokoko Yorumlu 18.Yüzyıl Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler*, 11.

kaide ve üst cephelerini ayırmakta ve yarım yuvarlak ya da çokgen olarak tasarlanmaktadır. *Damat İbrahim Paşa Sebili (1719)*'nde silme yuvarlak formda tasarlanmıştır. *İstanbul Mehmet Emin Ağa Sebili (1740)*'nde kaideden saçağa kadar uzanan silmeler⁴²¹, 1795 yılında *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili*'nde de kullanılmıştır.

Mihrişah Valide Sultan Sebili'nde dikdörtgen formlu silmeler kullanılmıştır. Dikdörtgen formlu silmeler *İstanbul Hamidiye Sebili (1777)*'nde de görülmektedir.

7.1.4.5. Süsleme

Lale Dönemi ile başlayan Batılılaşma anlayışı, Avrupa'daki süsleme öğeleri Osmanlı mimarlığına girmiş ve bu dönemde Batılılaşma etkisinde yapılar inşa edilmeye başlamıştır.⁴²² Sebil ve çeşmelerde bu dönemde görülen süsleme öğeleri "S" ve "C" kıvrımları, altın yaldız, volüt, palmet, akant yaprağı kartuş, oval madalyonlar ve istiridye kabuğu gibi motifler sıklıkla kullanılmıştır.⁴²³

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmesi Barok-Rokoko üslubunu en güzel yansıtan örneklerden biridir. Sebil dört bölümde değerlendirilebilir. En alta, yatay dikdörtgen silmelerle dış bükey formlarla oluşturulmuş dalgalanmanın sağlandığı üç basamaklı merdiven bulunmaktadır. Merdivenin üzerinde sebilin yüksek kaidesi bulunmaktadır.

Kaide, dışa taşkın, volütlü konsol formunda silmelerle beş cepheye ayrılmıştır. Silmeler üzerinde altın yaldızlı aşağıya dönük volütlü akant yaprağı motifi bulunur. Altında uçları içe doğru kıvrılmış dikdörtgen bir kartuş ve ortasında bir motifi yer almaktadır. Kaidenin dışa taşkın bölümünde kıvrımlı kare bir çerçeve oluşturulmuş ve bu çerçevenin etrafında ise ikinci bir çerçeve daha dolaşmaktadır. Bu iki çerçeve akant yaprağı motifi ile birbirine bağlanmıştır. Etek bölümü ise yatay sade bir korniş ile son çevrelenmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili'nin ikinci kısmı pencere aralıklarıdır. Pencere aralıklarının arasında kullanılan biri pembe, ikisi beyaz granit olmak üzere üç adet demet sütun kullanılmış bu demet sütunlar sebile estetik katmıştır. Sebilin demet sütunları volütlü korint başlıklıdır. Pencereleri sepet kulpu formudur ve kemerin kilit taşına istiridye kabuğu

⁴²¹ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 237.

⁴²² Urfalıoğlu, "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri", 36/475.

⁴²³ Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*, 244.

motifi; kemerin üzerine ise akant yaprağı motifi yerleştirilmiştir. Sütunlar arasında kalan pencerelerin önünde dökme demir şebeke bulunmaktadır ve bitkisel ve geometrik kompozisyonlu süslemeye sahiptir.

Sebilin üçüncü bölümü iki korniş arasında kalan silmelerle birbirinden ayrılan dış bükey formlu üst cephedir. Silmelerin üzerinde istiridye kabuğu motifinden çıkan kıvrımların volütle sonlanması ve diğer hatların aşağıdaki istiridye kabuğu motifine bağlanmasıyla oluşturulmuş bir süsleme vardır. Dış bükey alanda ise "S" ve "C" kıvrımlı çerçeve içerisinde alınan bir akant yaprağı yerleştirilmiştir. Akant yapraklarının arasında istiridye kabuğu motifi bulunmaktadır. Dördüncü bölüm yine silmelerle beş cepheye ayrılmıştır. Dış bükey cephelerin arasında dikdörtgen sikkeler yerleştirilmiş ve silmeler üzerinde karşılıklı iki akant yaprağı yer almaktadır. Dış bükey alanlara ise "S" ve "C" kıvrımlarının hâkim olduğu istiridye kabuğu motifi ve akant yapraklarının birleşmesiyle oluşturulmuş bir çerçeve içerisine kitabe yerleştirilmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nde geniş bir yalak, yalağın üzerinde istiridye kabuğu formunda arka arkaya ayna görüntüsü verilmiş yalancı kemerler uygulanmıştır. Çeşme bu düzeniyle Fransız şömme duvarı örneklerini andırmaktadır.⁴²⁴ Kemerin üzerinde iki korniş arasına kitabe yerleştirilmiş ve kornişler dikdörtgen silme ile sınırlandırılmıştır. Silmenin üzerinde iç içe halka şeklinde istiridye kabuğu motifi bulunur. Çeşmenin alınlık kısmında yuvarlak bir madalyon ve üzerine yüksek kabartmalı bir palmet motifi yerleştirilmiştir.

Çeşmenin ve sebilin üzerini örten saçağın altında bulutlar içerisinde stilize bitkisel süslemeler bulunmaktadır. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmeleri*'nde görülen motifler 18. yüzyılda yapılmış olan sebil ve çeşmelerin çoğunda görülen motiflerdir. *İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili*, *İstanbul Nuruosmaniye Sebili* (1755) ve *İstanbul Hamidiye Sebili* (1777)) sebiliyle kompozisyon açısından çok benzerdir. *İstanbul Nuruosmaniye Sebili* (1755)'nde yüzeyden taşan silmeler, dikey olarak yerleştirilen dikdörtgen silmeler "S" ve "C" kıvrımlı sepet kulpu kemer, istiridye kabuğu motifi, akantus yaprağı motifi kullanımıyla *Mihrişah valide Sultan Sebili* ile benzer özellikler taşır. *İstanbul Hamidiye Sebili* (1777), iç bükey, dış bükey cephe düzenlemesi, istiridye kabuğu, volütlerin

⁴²⁴ Kanlıca, *Barok-Rokoko Yorumlu 18.Yüzyıl Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler*, 27.

kullanımı, akantus yaprağı motifleri, "S" ve "C" dalgalanmalarıyla Barok Dönemi yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

7.2. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Semtın Fiziki Gelişimine Etkisi

7.2.1. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Semtın Fiziki Dokusuna ve Gelişimine Etkisi

Eyüpsultan, İstanbul'un fethiyle birlikte kurulmuş, gelişmiş ve genişlemiş bir semttir. Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapan İstanbul'un Emeviler Dönemi'nde kuşatmalarına katılıp, kuşatmalar esnasında burada vefat eden Ebu Eyyub el-Ensari hazretlerinin türbesinin Fatih Sultan Mehmed tarafından bulunup üzerine bir türbe inşa edilmesi ve akabinde çevresinde bir külliye kuruşu oluşmasıyla gelişip büyümüş bir semttir.

İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi etrafında gelişen semtin etrafında ticaret alanları ve yerleşim merkezleri teşekkül ederek semt bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Diğer yandan, Müslüman bir toplum olan Osmanlı tebaası Hz. Peygamber'den dolayı Ebu Eyyub'a hürmet etmiş bunun sonucunda hayır işlemek isteyen padişahlar, hanım sultanlar, devlet yönetiminde bulunan önemli kişiler ya da zengin nüfuz sahipleri tarafında Eyüp Sultan Külliyesi çevresine mescit, cami, okul, sebil ya da çeşme gibi yapılar inşa ettirmişlerdir. Hayır işleme düşüncesiyle yola çıkılan imar hareketleri semtin gelişmesini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş; semtin yollarını, merkezlerini, yerleşim alanlarını ve silüetini oluşturarak fiziki dokunun gelişimini ve değişimini sağlamıştır.

Osmanlı Klasik Dönem'i sonuna kadar Eyüpsultan semtinde birçok külliye, cami, medrese, mektep, sebil ya da çeşme inşa edilmiş; özellikle Ebu Eyyub'e yakın bir yerde edebi istirahatgahını tamamlamak isteyenler kişiler tarafında çeşitli plan ve süslemeye sahip türbelerle donatılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde başlayan Lale Devri ile Haliç sahili sayfiye özelliği kazanmış ve sahil özellikle hanım sultanlar tarafından inşa edilen sahil saraylarıyla dolmaya başlamıştır. Diğer yandan Lale Devri ile birlikte başlayan Batılılaşma, Osmanlı mimarlığında yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Barok, Rokoko ve Ampir gibi Batı etkili üsluplar mimariye yansımıştır.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Cülûs Yolu ya da Bostan İskeleyi Sokağı olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin kuzey ve güney yönünü kaplayacak şekilde inşa edilmiştir. Külliyei oluşturan yapılardan imaret, türbe, sebil ve çeşme caddenin kuzeyinde; sıbyan mektebi ise kuzeyinde bulunmaktadır.

Külliye kuruluşu inşa edilmeden önce sayfiye özelliğinden dolayı hanım sultanların, devlet kademelerinde bulunan önemli devlet adamlarının sahil saraylarıyla donatılmıştır. Bu saraylar, Haliç'in en görkemli mekanları olmuştur. Haliç'i donatan saraylardan birinci grup Defterdar İskelesi ile Zal Mahmud Paşa İskelesi arasında, ikinci grup saraylar se Bostan İskelesi'nin hemen sağından başlayarak Şah Sultan Tekkesi ve camisi arasında bulunmaktaydı.⁴²⁵

Sultan III. Selim dönemine ait Bostancıbaşı Defteri'ne göre, Bostan İskelesi'nin sağında uzanan ilk yalı Sultan III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan'a aittir ancak 1815 yılında II. Mahmud döneminde tutulan Bostancıbaşı Defteri'ne göre, Beyhan Sultan Sarayı'nın yerinde Hibetullah Sarayı kayıtlıdır. Buda sarayların hanım sultanlar arasında el değiştirdiğini göstermektedir. Sultan III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan Yalısı, Hançerli Sultan Yalısı ve Hanım Sultan Yalısı Haliç sahilinde uzanan diğer yalılarıdır.⁴²⁶

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'ne 1793 yılında başlanmış ve 1795 yılında tamamlanmıştır. Bu dönemde, Bostan İskelesi'nin hemen sağında III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan'ın sarayı bulunmaktaydı. Hadikatü'l Cevami'de külliye'nin Papasoğlu Bahçesi olarak bilinen Zeynep Sultan Sarayı'nın bahçesine yapıldığını⁴²⁷ ve bundan dolayı sarayın, külliye'ye başlanıldığı tarihte duruyor olabileceği düşünülmektedir.⁴²⁸

Çalışmamızda İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin inşa edildiği konumun rastgele tercih edilmediği ortaya koyulup ve seçilen yerin külliye'nin inşası için özellikle tercih edildiğini altı sebep üzerinde temellendirilmiştir. Bu sebepler ise şunlardır:

- Arazinin boş olması ve topografyaya uygun olması
- Ebu Eyyup El-Ensari türbesine en yakın konumda bulunması
- Stratejik açıdan önemli bir güzergâh üzerinde bulunması
- Osmanlı Devleti'nin güç gösterisi
- Toplumsal ihtiyaca hizmet etmesi
- Mihrişah Valide Sultan'ın dindar kişiliği

⁴²⁵ Artan, " Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları"110.

⁴²⁶ Haskan, "Eyüp Sultan Tarihi", 356.

⁴²⁷ Hüseyin Ayvansarayı, *Hadikatü'l Cevami*, 337.

⁴²⁸ Haskan, "Eyüp Sultan Tarihi", 348.

Külliye, Sultan Reşat Caddesi'nin batısına, deniz seviyesine çok yakın düz bir arazi üzerinde sahil yolunun gerisinde, sokağın yüksek tarafında bulunmaktadır. Denizden daha uzak bir noktada inşa edilerek Haliç'ten kaynaklanacak rutubet ve su taşmalarından korunmak istenmiştir.

Külliye'nin en erken tarihli yapısı türbedir ve Mihrişah Valide Sultan hayattayken bitirilmiştir. Türbe, Eyüp Sultan Türbesi'ne en yakın konuma, külliye'nin batı ucuna inşa edilmiştir. Ebu Eyyub'e yakın olma, onun maneviyatından faydalanma ve Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret edecek kişilerin dualarına nail olma isteği külliye'nin konumuyla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Cülûs Yolu olarak bilinen Osmanlı Devleti'nin en gösterişli merasimi olan kılıç kuşanma törenlerinin icra edildiği güzergâh üzerinde inşa edilmiştir. Bu törende padişah, Eyüpsultan'a deniz yoluyla geldiğinde karadan döner ya da kara üzerinden gelip denizden dönerdi. Kılıç kuşanmak için Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret edecek olan padişah, devlet ricalince karşılanırdı ve bu törenler Cülûs Yolu üzerinde gerçekleşirdi. Diğer yandan, padişah sadece kılıç kuşanma için Eyüp Sultan'ı ziyaret etmez, önemli bir savaş öncesi de ziyaret ederdi.

Külliye, Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybettiği ve gerileme döneminde olduğu devirde inşa edilmiştir. Bu dönemde, mevcut gerilemeyi durdurmak ve zayıflamış devleti eski gücüne kavuşturmak için yenileşme ve modernleşme yolunda reform hareketleri yapılmıştır. Sultan III. Selim tarafından yapılan Nizam-ı Cedid yenilikleri bu dönemle özdeşmiştir. Külliye'nin mimari ve bezeme programları incelediğinde, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu izlenimi verilmek istendiğini düşünmekteyiz. İmaret ve türbeyi çevreleyen Sultan Reşat Caddesi'nin büyük bir kısmına yayılan güney avlu duvarı ve avlu üzerinde bulunan anıtsal giriş kapıları bunu desteklemektedir. Sultan III. Selim tarafından atılan modernleşme adımlarını Valide Sultan'dan ayrı düşünmek yanlış olacaktır. İnsan sirkülasyonuna maruz kalan Cülûs Yolu'na bakan külliye'nin sebili üzerinde bulunan kitabede Sultan III. Selim'in icraatları methedilmiş ve Nizam-ı Cedid reformu desteklenmiştir. Bu yönüyle külliye, bir propaganda amacı taşımaktadır.

İstanbul Eyüp Sultan Külliyesi etrafına inşa edilen anıtsal ve kurumsal yapıların özellikle külliye'nin güney aksı üzerinde uzandığı, bunun sebebinin ise ana yol güzergahının güney

aksı üzerinde bulunmasıdır. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Eyüp Sultan Külliyesi'nin kuzeydoğu aksına, anayol güzergahının başlangıcına inşa edilmiştir. Diğer yandan baktığımızda, hayır düşüncesiyle imar faaliyetlerine sahne olan Eyüpsultan semtinde bir imaret eksikliğinden söz edebilmek mümkündür. 1489-1490 yıllarında Eyüp Sultan Külliyesi ile birlikte yapılan ve Eyüpsultan'ın tek imareti olan Eyüp İmareti, 1874 yılında işlevini yitirmiştir.⁴²⁹ Mihrişah Valide Sultan tarafından yapılan bu imaret, İstanbul'un en kalabalık imaretlerinden biri olacaktır.

Diğer yandan Eyüpsultan'da sıbyan mektebi azlığı da söz konusudur. Özellikle Bahariye civarından gelecek talebelerin gidebileceği en yakın mektep, Ebusuud Efendi Mektebi ve Şerbetçi Mustafa Ağa Mektebi'dir. Ancak Bahariye ve civarından gelen küçük yaştaki öğrenciler için bu mektepler uzak kalmaktadır.

Ebu Eyyub el-Ensari hazretlerine yakın bir yerde medfun olmayı istemek ve hayırseverlik anlayışı gereği imaret, sebil, çeşme ve okul inşa ettirmek dindar bir Müslüman olmanın sonucudur.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Haliç saraylarının önem kazanmasıyla donatılan külliye yapılarının arasına inşa edilmiştir. Sivil Osmanlı konutları ile iç içedir.

Sultan II. Mahmud'un Avrupai anlamda çağdaşlaşma hareketi ve köklü ıslahatları sonucunda ordunun Batı tarzında donatılması adımları İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi etrafında değişimin başlamasının ilk adımı olacaktır. Külliyenin sağında bulunan Hibetullah Sarayı, Hatice Sultan Sarayı ve Hançerli Sultan Sarayı yıktırılarak ve yerlerine İplikhane Fabrikası inşa edilmiştir. Fabrika, Cülûs Yolu'nun hemen sağında imaretin hazire duvarına bitişik bulunmaktaydı. 350 metreye yakın uzunluğa sahip fabrika, hala sayfiye özelliği devam eden ve dini açıdan hala cazibe merkezi olan Eyüpsultan'ın fonksiyonlarına zıtlık oluşturmuş ve Eyüpsultan'ın kimlik değişiminin başlangıcı olmuştur.

Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Cülûs Yolu üzerinde önderlik etmiş olduğu anıtsallaşma dönemin sadrazamı Koca Hüsrev Paşa tarafından kendi adına inşa ettirdiği külliye ile devam etmiştir. Dönemin anlayışına uygun külliye, türbe, kütüphane, tekke ve çeşme yapılarından

⁴²⁹ BOA, Kararlar Defteri, No.4, Gömlek No.39,2.

oluşmaktadır. Farklı tarihlere dayanan külliye birimleri Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin güneyine ve kuzeyine dağınık bir şekilde yerleştirilmiştir.

İplikhane Fabrikası ile başlayan Eyüpsultan'ın kimlik değişimi zamanla sayfiye özelliğine yitirmesine sebep olmuştur. Bunun akabinde sahilde bulunan saraylar ilk olarak el değiştirmiş daha sonra terk edilerek yerlerini birer enkaza bırakmıştır. Yıkılan saraylara rağmen, Eyyub el-Ensari'ye yakın medfun olmak isteyenler tarafından yeni türbe yapıları Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesini doldurmaya devam etmiştir. 1899 yılından sonra inşa edilen Adile Sultan Türbesi bu yapılardan bir diğeridir. Haliç sahilinin ucuna doğu-batı yönünde inşa edile türbe, anıtsallaşmaya devam eden sokağın bir diğer adımı olarak görülebilir.

Bostan İskeleyi'nin solunda yıkılan sahil saraylarının yerine 1914 yılında Mimar Kemaleddin'in yaptığı Sultan Reşat Türbesi, mektebi ve mescidi sayfiye yeri olan Haliç sahilinin kurumsallaşmaya ve anıtsallaşmaya devam ettiğini göstermektedir. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin güneyinde bulunan eski Boyacı Sokağı'nda bulunan sarayların yerlerine 1889'da Telgraf Nazırı İzzet Efendi Türbesi, Bozcaadalı Bahriye Hasan Hüsnü Paşa Türbe, tekke ve kütüphanesi, 1907 yılında ise Hatice Canan Hanım Türbesi ile Eyüp Sultan Külliyesi etrafında türbeleşme devam etmiştir.

Henry Proust tarafından 1936-1937 yılında hazırlanan 1939 yılında uygulamaya konulan plan ile Haliç tamamen bir sanayi aksına dönmüş, Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve çevresi sanayi yapılarıyla dolmuştur. Külliye'nin kuzey aksına, Bahariye Mencusat Fabrikası inşa edilmiştir.

1939 yılından 1984 yılına kadar Eyüpsultan, sanayi semti olmuş ve bunun sonucunda tamamen alt yapıdan yoksun kaçak yapılar inşa edilmiş ve Haliç sahilinin gerisindeki Eyüpsultan Mezarlığı, Pierre Loti sırtlarındaki eski yerleşme dokusu dışında kalan yerlere yayılmıştır.⁴³⁰

29.07.1980 Onaylı Metropoliten Alan Nazım Planı bakanlıkça onaylanmış ve İstanbul'un Metropoliten Alanı'nın ülke ve dünyaca bilinen öz değerlerini yitirmeden uluslararası

⁴³⁰ Kara, *İstanbul Metropoliten Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 281

düzeydeki öneminin ülke yararına artırılması olarak belirlenmiş ve bu politikalar doğrultusunda Haliç'in sahilden arındırılması öngörülmüştür.⁴³¹

Haliç'in sanayiden arındırılması sırasında projesi yapılmadan kıyı betonlanmış, Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin kodunu düşük seviyede bırakmış, padişahların Eyüpsultan'ı ziyarete geldiklerinde çıktıkları iskelenin rıhtım taşları ve kayık bağlama halkaları ortadan kaldırılmıştır. Hüsrev Paşa Külliyesi'ne ait çeşme ise Mihrişah Valide Sultan İmareti avlusuna taşınmıştır. İskelenin sağında bulunan Müzisyenler Kahvesi de yıkımlar esnasında ortadan kaldırılmıştır.⁴³²

1984 yılında Sultan Reşat Caddesi önünden geçirilen dört izli kazıklı yol ile başta Sultan Reşat Caddesi olmak üzere Eyüpsultan semtinin su ile bütünlüğü kesilmiştir.⁴³³

1984 yılından itibaren İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi çevresi üç tarafından yol geçen bir "ada " görünümü almıştır. 2002 yılında başlanan ve 2005 yılında külliyenin kuzeybatı aksına kuzey- güney yönlü uzanan hayvan kesim merkezi, yine aynı tarihlerde külliyenin kuzey aksına iki katlı otopark ve turizmi canlandırmak amacıyla Pierre Loti Tepesi'ne uzanan teleferik hattı inşa edilmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin Eyüpsultan Semtine olan etkisini şu maddeler ile toplayabiliriz:

- Kurulduğu günden beri dinamik olan külliye çevresi sürekli değişime uğramıştır.
- Külliye etrafında farklı anlayışları yansıtan mimari üslup ve formlara ait yapılar inşa edilmiştir. Külliye çevresinin gelişimini bu yapılara göre inceleyebilmek mümkündür fakat geçmiş yıllarda yaşadığı yıkımlardan dolayı değişimler sadece harita ve eski fotoğraflardan izlenebilmektedir.
- Cülûs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi'nin asıl organik yapısının oluşmasını sağlamıştır.
- Sultan Reşat Caddesi'nin anıtsallaşmasını sağlamış ve caddesinin asıl kimliğini kazandırmıştır.

⁴³¹ İBB, *Eyüp Kentsel Sit Alanı 1/500 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı Raporu*, 34.

⁴³² Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 283.

⁴³³ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, 284.

- Eyüp Sultan Külliyesi'nin güneyinde yayılım gösteren kurumsallaşma ve anıtsallaşma, külliye'nin kuzey aksına taşınmıştır.
- Külliye, Eyüpsultan semtinin silüetinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

7.2.2. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin İstanbul ve Semt Silüetine Etkisi

İstanbul, silüetinde birçok devletin izlerini etkili bir şekilde yansıtmaktadır. Kentin tek bakışta algılanan uzak görünümü olarak tanımlanabilecek silüet, kentin bütününe dair güçlü mesajı kısa sürede aktarma gücüne sahiptir.⁴³⁴

İstanbul'un tarihi yarımada silüetini, doğal yapısıyla birlikte bütünleşen tarihi eserleri oluşturmaktadır. Yedi tepeden oluşan tarihi yarımada, Haliç'in güney kıyısından kuzeybatısına uzanmakta ve üzerinde İstanbul'un karakteristik yapıları bulunmaktadır. Sarayburnu kesiminde başlayan Topkapı Sarayı ve Sultan Ahmed Cami'nin bulunduğu tepe, Çemberlitaş sütununun bulunduğu bölge ve çevresi, Beyazıt ve Süleymaniye Cami'nin olduğu tepe, Fatih tepesi, Yavuz Sultan Selim Cami'nin bulunduğu tepe, Edirnekapi Mihrimah Sultan Cami'nin bulunduğu tepe ve Marmara Denizi'ne bakan Cerrahpaşa semti İstanbul'un yedi tepesini oluşturmaktadır.⁴³⁵

İstanbul'un eşsiz silüeti, yüzyıllar boyunca oluşmuş ve tepeleri üzerinde yükselen kubbe ve minareleriyle kendine özgü bir değere sahiptir. 6. yüzyılda inşa edilen Ayasofya'nın kubbesi, 15. yüzyılda inşa edilen Fatih Külliyesi ve Topkapı Sarayı, 16. yüzyılda Süleymaniye Külliyesi, 17. yüzyılda İstanbul Yenicalı Külliyesi'nin kubbe ve minareleri İstanbul'un silüetinin birer parçasıdır.⁴³⁶

İstanbul'un Boğaziçi kıyıları, Osmanlı'nın Batılılaşma Dönemi'nde önem kazanmış ve cami yapılarıyla birlikte inşa edilen saray, sahil sarayları, kasır ve köşkler İstanbul'un silüetini eşsiz kılmıştır. Özellikle padişahlar tarafından inşa edilen Dolmabahçe Sarayı (1856)⁴³⁷ ve

⁴³⁴ Ebru Şevkin – Murat Gül, İstanbul Silüetinde Dolmabahçe Sarayı İmgesinin 1950 Sonrası Dönüşümü, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 22 (Haziran 2022), 6.

⁴³⁵ Demet Çelen, *Kentsel Korumada Silüet Kavramı ve Silüetin Önemi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016)*, 140.

⁴³⁶ Çelen, *Kentsel Korumada Silüet Kavramı ve Silüetin Önemi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi)*, 140

⁴³⁷ Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/504.

Beylerbeyi Sarayı (1861-1865)⁴³⁸ gibi önemli saray yapıları Boğaziçi'nin en önemli simgeleri haline gelmiştir.

Eyüpsultan'ın silüeti geçmişten beri büyük bir değişim geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Silüetin en önemli simgesi Eyüp Sultan Camisi ardından Mimar Sinan eseri olan Zal Mahmud Paşa Külliyesi (1574-1595) kubbe ve minareleriyle semtin silüetini etkilemiştir.

Haliç kıyılarının sayfiye açısından önem kazanması akabinde sahil boyunca özellikle hanım sultanlar tarafından yapılan sahil sarayları semtin silüetini büyük ölçüde etkilemiştir. Haliç kenarında kurulan bir semt olması dolayısıyla semtte bulunan iskeleler de Eyüpsultan'ın silüetinin birer parçası olmuştur.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Eyüp Sultan Külliyesi'nin kuzeybatı aksında, Haliç kıyısına yakın, alçak bir düzlükte bulunmaktadır. Cülûs Yolu ya da Bostan İskelesi Sokağı olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi, padişahların kılıç kuşanma törenlerinin icra edildiği önemli bir güzergahtır. Külliye, bu caddeye tam uyumla inşa edilmiştir. Tepelerin arasında yatay bir araziye yatay olarak yerleştirilerek arazinin yataylığı kuvvetlendirilmiştir. Külliye, üç yönden Eyüpsultan silüetini etkilemektedir. Çevresinde bulunan tepelerden külliye yapıları görünmekte, Haliç yönünden külliye batı silüeti, kubbe ve tonozları yüksek bacaları izlenmektedir. Türbe, güney avlu duvarı, sebîl ve çeşmeler de bulunduğu sokağın silüetini oluşturmaktadır.

⁴³⁸ Metin Sözen, "Beylerbeyi Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/77.

8. SONUÇ

İstanbul, birçok imparatorluğa ev sahipliği yapan ve bu imparatorluktan izler taşıyan önemli bir şehirdir. Osmanlı Devleti'nin 1453 yılında fethiyle, İstanbul'da Türk Devri başlamıştır.

Bizans Dönemi'nde çepeçevre surlarla sarılmış olan şehirde yerleşim, sur içinde bulunmaktaydı. Osmanlı Dönemi'nde, Bizans'ın aksine yerleşim hem sur içinde hem sur dışında yayılım göstermiştir. Kozmidion olarak bilinen Eyüpsultan, Osmanlı'nın ilk sur dışı yerleşimidir.

Fatih Sultan Mehmed tarafından Ebu Eyyub'un mezarının üzerine türbe inşa edilmesi, akabinde bu türbe etrafında bir külliye teşekkül etmesiyle semt kurulmuş, gelişmiş ve genişlemiştir. İsmi de bu sahabeden alan semt, Osmanlı'nın İstanbul'da ilk Türk-İslam semti olmuştur.

Osmanlı mimarisinde külliye kuruluşlarında Erken Dönem'den itibaren cami etrafında gelişen külliyeler inşa edilmiş; aynı zamanda farklı program, plan ve süslemelerle yeni arayışlara girilmiş ve Klasik Dönem'de en olgun örneklerini Mimar Sinan ile birlikte vermiştir. Sinan'dan sonra külliyelerin programlarında değişikliğe gidilerek cami merkezli külliyelerin yerini farklı yapıların merkeze alındığı külliyeler almıştır. 18. yüzyılda etkili olan Batılı üsluplar, plan, cephe ve özellikle süslemede yoğun bir şekilde görülmüştür.

Çalışmamız kapsamında ele alınan İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi; plan, mimari, süsleme programları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve külliyenin semtin fiziki gelişimi kronolojik olarak irdelenmiştir.

Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Osmanlı Batılılaşma Dönemi'nde inşa edilmiş önemli külliyeler arasında yer almaktadır. Küçük ölçekli külliye, Osmanlı mimarlığında imaret etrafında gelişen tek kuruluştur ve bu özellik onu Osmanlı mimarlığında biricik yapmaktadır.

Külliye, imaret etrafında gelişen türbe, sıbyan mektebi, sebil ve çeşme yapılarıyla şekillenmiştir. Merkeze yerleştirilen imaret, Sultan Reşat Caddesi'nin kuzeyinde uzanmaktadır ve imaretin batısında türbe, doğusunda sebil ve çeşmeler yer alırken sıbyan mektebi, Sultan Reşat Caddesi'nin güneyine yerleştirilmiştir. Türbe ve sıbyan mektebinin olduğu külliye cami ya da mescit olmaması Osmanlı mimarlığında görülen yeni bir uygulamadır.

İmareti; doğu-batı yönünde dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Revaklı avlu etrafında “U” plana sahiptir. Giriş yönü olan güney cephesi boş bırakılmakla birlikte kuzey kanat, doğu kanat ve batı kanatlarından oluşmaktadır. İmarette kesme taş ve almaşık örgü kullanımı mevcuttur. Ana kanat olan kuzey kanadında bulunan mekânların üzerinde ve revaklarda kubbe, doğu ve batı kanatlarının mekânları üzerinde aynalı tonoz kullanılmıştır. İmaretin süslemesi giriş aksı olan güney avlu duvarı ve avlu duvarı üzerinde bulunan anıtsal kapıda yoğunlaşmıştır.

Türbe, içte ve dışta on ikigen plana sahiptir. Cepheler dış bükeylerle on iki dilime bölünmüştür ve bu, Batılılaşma Dönemi’nde ortaya çıkmış yeni bir uygulamadır. İki sıraya bölünen türbenin alt ve üst sırasına pencereler yerleştirilmiştir. Mermer malzemenin kullanıldığı yapının üstü kasnaklı kubbe ile örtölmüştür. Türbe yapısı, yoğun olarak Barok-Roko Dönemi’nin süsleme anlayışını yansıtmakla birlikte Ampir üslubunun etkileri de görölmektedir.

Sıbyan Mektebi, iki kare ve bir dikdörtgen mekâna sahiptir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ilanından sonra bir aileye kiralanan ve akabinde yanan mektebin kuzeybatıda bulunan dikdörtgen mekânı yıkılmış ve tekrardan inşa edilmiştir. Almaşık örgü düzenine sahip cephenin üstü ahşap karkas çatıyla örtölüdür. Diğer külliye yapılarının aksine sıbyan mektebi, süslemeden uzak ve sadedir.

Sebil, cephe sebili olarak inşa edilmiş ve her iki yanına çeşmeler yerleştirilmiştir. İçten tam daire, dıştan dış bükey hatlarla dilimli cepheye sahip sebilin iki yanında bulunan çeşmeler geometrik tarzda cephelere bölünmüştür. Dıştan mermer kaplanan sebilin tamamı kâgir; iki yanında bulunan çeşmeler ise mermer malzemedен inşa edilmiştir. Sebilin üzeri konik bir külahla örtölüdür ve sebilin üzerinden çeşmeleri de içine alacak şekilde saçak uzanmaktadır. Sebil ve çeşmeler Barok üslubunun en ihtişamlı örneklerinden biridir.

Külliyeinin semtin fiziki gelişimine baktığımızda; Eyüpsultan, Eyüp Sultan Külliyesi etrafında gelişen bir semttir. Fatih Sultan Mehmed Dönemi’nden itibaren yapıların çoğunlukla güney aksında toplandıkları dikkat çeker. İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Eyüp Sultan Külliyesi’nin kuzey aksına inşa edilen ilk külliye kuruluşudur. Cölüs Yolu olarak bilinen Sultan Reşat Caddesi üzerinde bulunan en eski yapı topluluğu özelliği taşıır ve kendisinden sonra inşa edilecek anıtsal yapıların öncüsü olmuştur.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, İstanbul'un en kalabalık imaretlerinden biri olma özelliği taşımaktadır. Nizam-ı Cedid yeniliklerinin halka duyurulması ve benimsetilmesi açısından bu kalalıktan yararlanılarak bir propaganda amacı olarak kullanılmıştır.

Haliç sahillerinin sayfiye özelliği kazanmasından sonra sahil saraylarıyla dolan kıyının gerisine saray yerine hayır kurumu inşa ettirmesi, Mihrişah Valide Sultan'ın dindar kişiliğine de işaret etmektedir.

Külliyenin kuruluşundan itibaren çevresi dinamik kalmış ve birçok değişim geçirmiştir. Aslında külliyeenin en önemli özelliği Cülûs Yolu'nun asıl karakterini kazandırmış olmasıdır. Etrafında bir ticaret merkezi ya da mahalle oluşmamış; imaret yapısından dolayı sadece insan sirkülasyonuna uğramış ve böylece Eyüpsultan'ın dini kimliğiyle bütünleşmiştir. Eyüpsultan'ın önemli bir parçası olan külliye, özellikle yoğun süslemeleriyle semtin simgesi haline gelmiştir.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, güçlü bir kadının meydana getirdiği önemli bir kuruluş olarak geçmişten günümüze kadar gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Affan, Egemen. İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993.
- Akarçeşme, İdris. "Mihrişah Valide Sultan ve Vakfı." *Vakıf Kuran Kadınlar*, 159-182. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Mayıs 11, 2018.
- Akgün, Hatice Gökçen- Türk, Ali. "Osmanlı Kentsel Mekânında Mimar Sinan Külliyelerinin İstanbul Kenti Örneğinde İncelenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 9/2 (Mart 2005), 105-119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sdufenbed/issue/20753/703494>
- Akkaya, Esma N. Y. *Eyüpsultan Sıbyan Mektepleri ve Yeniden İşlevlendirilmesi: Rami Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi Örneği*. (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aksoy, Özgönül. *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, 1968.
- Akazan, Feridun. "Türk Külliyesi." *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 303-308.
- Algül, Hüseyin. "Ebu Eyyub el-Ensari", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10:123-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Alpgünenç, Can. *Hayırdı Yarışan Hanım Sultanları*. İzmir: Kaynak Yayınları, 2009
- Amics, Edmondo. De. *İstanbul*. (Çev.Beynun Akyavaş) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, *İstanbul Minyatürü*. Erişim 20 Haziran 2023. <https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-3>.
- Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, *Haliç Panoramlı İstanbul Haritası*. Erişim 23 Haziran 2023. <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>.
- Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla İstanbul Ansiklopedisi, *Moltke Haritası*. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://istanbultarihi.ist/324-gec-osmanli-doneminden-cumhuriyete-cagdas-sehir-dusuncesi-ve-istanbul-planlamasi#gallery-1>

- Artan, Tülay. "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsarayları" *Eyüp: Dün / Bugün*, ed. Tülay Artan. 106-112. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Artan, Tülay. "Eyüp", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12:1-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Arel, Ayda. *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1975.
- Arslan, Necla. *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul-18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Arslan, Hülya. *Son Bostancıbaşı Defterlerine Göre Boğaziçi ve Haliç Sahilleri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisini*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Aslan, Gül. *İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katalog Denemesi ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Atasoy, Nurhan. "Barok", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5:81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydın, Didem. *Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Külliyesi ve Koruma Önerileri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Ayvansaraylı, Hüseyin. *Hadikatü'l Cevami*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Ayverdi, Ekrem. Hakkı. *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri* 855-886 4 Cilt. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1966.
- Azamat, Nihat. "Adile Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi* 1:382-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bağcı, Serpil vd.. *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006.

- Barışta, Örcün. "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Çeşmeleri Arasında Eyüpsultan Çeşmelerinin Yeri", *VIII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu ve Tebliğler*. 74-83. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2004.
- Barkan, Ömer. Lütfi. "Şehirlerin Teşekkül Ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş Ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963): 239-296.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf-ı (C. Ev), 21-1027.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf-ı (C. Ev), 31-1501.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf-ı (C. Ev), 423-2142
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kararlar Defteri, No.4, Gömlek No.39,2.
- Baytar, Zülfiye. *Batılılaşma Dönemi (XIII.Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Berggen, Gullaume. *Eyub* (Fotoğraf, 19.yüzyıl). Eski İstanbul. Erişim 5 Mayıs 2024. <https://www.eskiistanbul.net/tag/eyup/>.
- Beydili, Kemal. "Mahmud II", *TDV İslam Ansiklopedisi* 27:352-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Beydilli, Kemal. "Selim III", *TDV İslam Ansiklopedisi* 36:420-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Beydilli, Kemal. "Nizam-ı Cedid." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 2 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizam-i-cedid>
- Bilgin, Arif. "İmaretler". *Sosyal Hizmet Tarihi El Kitabı: Sosyal Hizmetin Selçuklu ve Osmanlı Dönemi*, 169-183. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Bilgioğlu, Banu. "Sadabad", *TDV İslam Ansiklopedisi* 35:379-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bostan İskelesi* (Fotoğraf, 20.yüzyıl). Eski İstanbul. Erişim 16 Şubat 2024. <https://www.eskiistanbul.net/tag/eyup/>.

Budak, Ayşe. *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmareti*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Cambaz, Mustafa. *Topkapı Sarayı-Harem/Valide Sultan Dairesi* (Fotoğraf,2010). Mustafa Cambaz. Erişim 8 Haziran 2022. https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=22734

Cambaz, Mustafa. *Fatma Sultan Çeşmesi- Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi* (Fotoğraf, 2023). Mustafa Cambaz. Erişim 21 Haziran 2022. https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=37786

Cantay, Gönül. "Osmanlı Dönemi Külliyesi." *Yeni Türkiye* 3/4 (2000), 457-466.

Cantay, Gönül. "Eyüp Sultan'da Osmanlı Dönemi Yapılaşması." *V. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 2-9. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2001.

Cantay, Gönül. "Kaynaklardan Eyüp Tarihi Topografyası." *VIII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu ve Tebliğler*. 134-139. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2004.

Cantay, Gönül. *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2023.

Caranza, Ernest De. Eyüp (Fotoğraf, 1952) Eski İstanbul. Erişim 17 Şubat 2023. [eyüp | Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi \(eskiistanbul.net\)](http://eyup.eskiistanbul.net).

Cezar, Mustafa. *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.

Cezar, Mustafa. "Batı'ya Açılış Döneminde Mimaride Bünye Değişikliği" *Milli Saraylar* 1/1 (1987), 12-21.

Constantinople. Kartpostal, 19.yüzyıl, İstanbul: Salt Araştırma. No: AHISTEYUP035.

Çeçen, Kazım. *Taksim ve Hamidiye Suları*. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, 1992.

Çetintaş, Sedat. "Türklerde Su, Çeşme ve Sebil", *Güzel Sanatlar* 5 (1993): 125-147.

Çetiner, Rasim. Valide Bendi (Fotoğraf). Atlas. Erişim 13 Haziran 2022. ,
<https://www.atlasdergisi.com/gundem/belgrad-ormani-unesco-listesine-dogru.html>

Çiftçi, Aynur. "Eyüpsultan'ın Tarihi Karakolları" *II. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 226-237. İstanbul, Eyüpsultan Belediyesi, Mayıs 8-10, 1998.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Sultan Ahmed Cami ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37:497-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Davison, Roderic H. *Osmanlı-Türk Tarihi 1774- 1923 Batı Etkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1.Basım, 2016.

Demirkent, Işın. "İstanbul:I.Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23:205-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Demiriz, Yıldız. *Eyüp'te Türbeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Dikmen, Çiğdem Belgin. – Toruk, Ferruh. "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", *Vakıflar Dergisi* 48/35 (Aralık, 2017), 35-73.

Eldem, Sedat Hakkı. *İstanbul Anıları*. İstanbul: Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş, 1979.

Ergin, Osman Nuri. *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası,1939.

Ertuğ, Zeynep Tarım. "İmaret", *TDV İslam Ansiklopedisi* 22:219-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Eyice, Semavi. "Haliç" *TDV İslam Ansiklopedisi* 15:264-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Eyice, Semavi. "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi." *II. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler*, 13-37. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1998.

Eyice, Semavi. "Mimar Sinan'ın Külliyesi", *Vakıf Haftası Dergisi* 6 (Aralık 1988), 169-200.

Eyice, Semavi. "Batılılaşma", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5:171-181. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Eyice, Semavi. "Beyazıt II Cami ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6:45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Eyice, Semavi. "Çeşme" *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8:277-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Eyice, Semavi. "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12:9-12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Eyüp Sırtlarından İstanbul ve Haliç'in Görünüşü*. Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: Salt Araştırma, Kemali Söylemezoğlu Arşivi. No: AHISTEYUP016. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113279>.
- Freres, Abdullah. *Cülus Yolunda Oynayan Mektep Talebeleri*. Fotoğraf, 19.yüzyıl. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yıldız Hamidiye Albümleri. No: 90819-0058.
- Genç, Mehmet. "Mukataa", *TDV İslam Ansiklopedisi* 31:129-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Gedikoğlu, Gündüz. Nişancı, Ensar. "İstanbul Silüetinde Bir Şahsiyet ve Kimlik Olarak Eyüp Sultan". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*. 96-101. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2003.
- Goodwin, Godfrey. *A History Of Ottoman Architecture*. London:Thames and Hudson,1992.
- Göncüoğlu, S. Faruk. "Humbarahane Kışlası ve Camii" *TDV İslam Ansiklopedisi* 18: 353-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gültekin, Gülbin. "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 5:459-461. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.
- Gürbıyık, Cengiz. *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gürbıyık, Cengiz. "Osmanlı İmaretlerinin (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme". *Sanat Tarihi Dergisi* 24/1 (Mart 2016), 23-51.
- Hanioğlu, M.Şükrü. "Batılılaşma", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5:148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hut, Davut. *İstanbul'un 100 Su Yapısı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2010

İBB, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı. *Eyüp, Mihrişah Sultan Mektebi ve Hazire Alanının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Projesi*. İstanbul. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Etüd ve Projeler Daire Başkanlığı Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü.

İBB, İstanbul Büyükşehir Belediyesi. *Eyüp Kentsel Sit Alanı 1/1500 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı*. İstanbul: Şehir Planlama Müdürlüğü, 2009.

İBB, İstanbul Büyükşehir Belediyesi *Eyüp, Culus Yolu Kentsel Tasarım ve Sokak Sağıklaştırma İle 45 Ada (1 Parsel), 46 Ada (1 Parsel), 48 Adada (1,2,3,4,5,6,7,14,15,18,20 Parseller) Yer Alan Hazirelerin Belgeleme ve Öneri Projesi*. İstanbul:İBB Etüd ve Projeler Daire Başkanlığı Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü.

İnan, Ahmet. "Eyüp Sultan'da Mihrişah Valide Sultan İmareti." *VIII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler*, 22-27. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2004.

İnalcık, Halil. "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası". çev. Fahri Unan *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (1998), 215-226.

İnalcık, Halil. "İstanbul", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23: 239-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İnalcık, Halil. "Mehmet II", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28:395-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

İnalcık, Halil. "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 1: 36-85. İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2015.

İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmesi. Kartpostal, 20.yüzyıl. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı. No: 26930.

İst.Eyup Umumi Görünüşü .Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Şinasi Akbatu Arşivi. No.26644.

Kahraman, Seyit Ali – Dağlı, Yücel (haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: İstanbul. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5.Basım, 2008.

- Kala, E. Sabri, - Akarçeşme, İdris. *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019
- Kanlıçay, Sinem Sevinçtay. *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kara, Hatice Fahrünnisa. *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 1994.
- Kara, Fahrünnisa E. "Eyüp" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 4:245-250. İstanbul:Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.
- Kara, Hatice Fahrünnisa. "Eyüpsultan Yerleşme Dokusunun Tarihsel Süreç İçerisinde Gelişimi-Değişimi." *II. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 279-293. İstanbul, Eyüpsultan Belediyesi, 1998.
- Kara, Hatice. Fahrünnisa. "Bir Dünya Kenti İstanbul ve İlk Türk (Osmanlı)-İslam Yerleşkesi Eyüp Üzerine." *III. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 103-120. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2000.
- Kara, Hatice. Fahrünnisa. "Eyüp'te Tarihi, Sosyal Kültürel, Rekreatif Ağırlıklı Fiziksel Doku Odakları." *V. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 156-169. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2001.
- Karakaya, Enis. "Nakşidil Valide Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*.32:344-346 İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kazancıoğlu, Habibe. "Mihrişah Valide Sultan Bendi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/34 (Aralık 2016), 93-123.
- Kazıcı, Ziya. "Osmanlı Devleti'nde İmaret", *Osmanlı Ansiklopedisi* 5:44-48. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kuban, Doğan. *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, 1954.
- Kuban, Doğan. "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık* 79/ 5 (1970), 25-48.

Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayın, 2007.

Kuban, Doğan. *İstanbul Bir Kent Tarih: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş BankasıYayınları, 2010.

Kuran'ı Kerim ve Açıklamalı Meal. çev. Elmalılı Hamdi Yazır. Ankara:Diyanet Vakfı Yayınları,2012.

Letellier, Rue. Eyoub (Fotoğraf, 20.yüzyıl başı), Eski İstanbul. [eyüp | Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi \(eskiistanbul.net\)](http://eyup.eskiistanbul.net)

Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebiürreşad Mecmuası. Ed.Ahmet Yılmaz. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 1.Basım, 2021.

Mihrişah Valide Sultan Complex. Fotoğraf, 20.yüzyıl. İstanbul: Salt Araştırma. No: TASUH8604. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/205841>

Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi Havadan Görüntülendi (Fotoğraf, 2020). Şehr-i İstanbul. Erişim 16 Temmuz 2022. <https://www.sehriistanbul.com.tr/restorasyonunun-ardindan-mihrisah-valide-sultan-imarethanesi-havadan-goruntulendi-18094h.htm>.

Olgar, İnan Kenan. *Hibetullah Sultan Çeşmesi* (Fotoğraf, 2021). Erişim 15 Haziran 2022. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/hibetullah-valide-sultan-cesmesi/05d75e8c-7f58-42e8-8847-4a6d7de8f546/>.

Olgar, İnan Kenan. *Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi* (Fotoğraf, 2021), Kültür Envanteri. Erişim 21 Haziran 2022. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-cesmesi-uskudar/#17.1/41.013191/29.020979>.

Önkal, Hakkı. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Önkal, Hakkı. Eyüp Mihrişah ve Şah Sultan Türbelerinin Kitabeleri Işığında Mihrişah Kadın Meselesi." *V.Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler*, 122-125. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2001.

Öz, Tahsin. "İstanbul Çeşmeleri ve Sebilleri", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 68 (1947): 6-8.

- Özaslan, Nuray. "Eyüp Kentsel Tarihinde Osmanlı Öncesi Dönem." *III. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 452-461. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2000.
- Özbayoğlu, Erendiz. " İlkçağ'da Eyüp." *IV. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler*, 107-111. İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2000.
- Özcan, Abdülkadir. "Cülûs" *TDV İslam Ansiklopedisi 8:108-114*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Abdülkadir. "Kılıç Alayı". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. Erişim 11 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic-alayi>
- Özcan, Abdülkadir. "İstanbul'da Culus ve Kılıç Kuşanma Törenleri". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi*. Erişim 11 Şubat 2024. <https://istanbultarihi.ist/89-istanbulda-culus-ve-kilic-kusanma-torenlere>.
- Özcan, Ali Rıza. "Mihrişah Valide Sultan Türbesi Yazıları." *IX. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu ve Tebliğler*, 410-420. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 2005.
- Özgüven, H.Burcu. "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Haziresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27:357-358. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Öztuna, Fikret. *Sinan Dönemi Sıbyan Mektebi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Öztürk, Nazif. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası" *Vakıflar Dergisi* 21 (1990) 23-80.
- Pala, İskender. "Su", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37:442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Parlak, Sevgi. "Şah Sultan Külliyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi* 38:258-260 İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Parlak, Sevgi. "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30:42-44. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

- Parmaksızoğlu, İsmet. "Mihrişah Valide Sultan". *Türk Ansiklopedisi* 24:154. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Paşa, Rıza Paşa. *Eyüp Mihrişah Valide Sultan Sebili* (Fotoğraf. 19. yüzyıl). Eski İstanbul. [eyüp | Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi \(eskiistanbul.net\)](http://eskiistanbul.net).
- Pilehvarian, Nuran Kara. "Osmanlı Çeşme Mimarisi". *Türkler*. 12:247-250. Ankara: Türk Dünyası Vakfı, 2014.
- Pierre Loti'den Haliç'e Bir Bakış*. Kartpostal, 20.yüzyıl, İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı. No: 27979.
- Reyhanlı, Tülay. *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1974.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 13.Baskı, 2015.
- Sakaoğlu, Necdet. "Mihrişah Valide Sultan". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 5:458. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.
- Sebah, Pascal. *Fontaine a Eyüp*. Fotoğraf, 19.yüzyıl. İstanbul: Salt Araştırma. No: AHTUR0116. <https://archives.saltresearch.org/simple-search?query=AHTUR0116>.
- Sebah ve Joallier, *Vue Panoramique d'Eyoub Sur La Corne d'Or* (Fotoğraf, 19.yüzyıl). Sebah & Joallier Photographes. Erişim 6 Mayıs 2024. <https://www.sebahjoallier.com/galata-ve-cevresi>.
- Seçkin, Selçuk. "Fatih Döneminde Mescit Merkezli Eyüp Mahalleleri." *VII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 420-425. İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2003.
- Sınmaz, Serkan. "Külliyelerin Mekânsal Tasarımı, Anadolu'da Külliyyelerin Gelişim Süreci ve Kentsel Tasarım Kurgusu", *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* 10/4 (Kış 2017), 381-395. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/409486>
- Singer, Amy. "İmarethaneler". *Türkler* 10:483-488. Ankara: Türk Dünyası Vakfı, 2014.

- Singer, Amy. *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*. (Çev. Ali Özdamar). İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Sözen, Metin vd. *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975.
- Sözen, Metin. "Beylerbeyi Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi* 6:77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Sözen, Metin. "Dolmabahçe Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi* 9:503-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şahin, Musa – Kaya, N. Ebrar. "Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri" *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 6/12 (Aralık 2016), 36-65.
- Şaşmaz, Erol. *Mihrişah Valide Sultan (Kumbarhane) Cami* (Fotoğraf, 2019). Türkiye'nin Tarihi Eserleri. Erişim 12 Haziran 2022. https://www.turkiyenintarihieserleri.com/foto_y/2020/09/b/1600861461.jpg.
- Şaşmaz, Erol. *Cülûs Yolu* (Fotoğraf, 2019). Türkiye'nin Tarihi Eserleri. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=523>.
- Şentürk, Turan(ed.). *Dün, Bugün Eyüpsultan*. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Yayınları, 2018.
- Şevkin, Ebru – Gül, Murat. "İstanbul Silüetinde Dolmabahçe Sarayı İmgesinin 1950 Sonrası Dönüşümü", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 22 (Haziran 2022), 4-17.
- Tanman, M. Baha. "Sinan'ın Mimarisi İmaretler", *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ Ve Eserleri* ed.Sadi Bayram. 1/333-353. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1.Basım, 1988.
- Tanman, M. Baha. "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 8:371-373. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tanman, Baha. "Hüsrev Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 49:48-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Tanman, M. Baha. "İmaretler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 4:164-166. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.
- Topal, Mehmet. Erdemir, Erkan. ve Kırılı, Engin "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye’de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", *SDÜ Fen Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2012): 37-64.
- Tüzün, Kerem. *Eyüp Semtinde 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Devri Anıtsal Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Uçar, Hüseyin. "Bir Kültün Özellikleri: Türklerde Su Kültü", *Kültür Araştırmaları Dergisi* 7 (2020): 24-27.
- Uğurlu, A. Hilal. "Siyasi Bir Projenin İzinde Banilik: Mihrişah Valide Sultan’ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okuma". *Belleten* LXXX/ 287 (Nisan 2016), 85-101.
- Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- Urfalıoğlu, Nur. "Sebil", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36:249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Urfalıoğlu, Nur. "İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri", *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* 8:468-481. İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2015.
- Ünal, Behçet. "Stil Yönünden, Klasik Sonrası, Türk Mimarlığında Sebil Anıtları." *Taç* 2/6 (1987), 16-25.
- Walsh, Robert. *Constantinople and the Scenery of the Seven Churchs of Asia Minor*. London 2 Cilt: The Cartoon Press, 1839.
- Yalçın, Hülya. "Tarihi Eyüp Yerleşmesinin Gelişim Sürecinde Yollar ve Öyküleri." *VII.Tarihi, Kültürü, ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Ve Tebliğler*, 381-386. İstanbul:Eyüp Belediyesi,2003.
- Yavaş, Doğan. "Yeşilcami Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 43:492-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yenen, Zekiye., Akın, Oya., Yakar. Hülya. *Eyüp Dönüşüm Sürecinde Sosyal-Ekonomik-Mekansal Yapı*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Gizem Bodur

Uyruğu: T.C

Doğum Tarihi ve Yeri:

Elektronik Posta:

EĞİTİM

Derece

Kurum

Mezuniyet Yılı

Lisans

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi

2017